

To: [redacted]@ipo.nl; [redacted]@ gelderland.nl;
[redacted]@prvlimburg.nl [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provincie groningen.nl [redacted]@provincie groningen.nl;
[redacted]@provincie groningen.nl [redacted]@provincie groningen.nl; [redacted]@ brabant.nl [redacted]@ brabant.nl;
[redacted]@overijssel.nl [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl [redacted]@overijssel.nl;
[redacted]@fryslan.frl [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@fryslan.frl [redacted]@fryslan.frl;
[redacted]@drenthe.nl [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@bij12.nl;
[redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl;
[redacted]@minInv.nl [redacted]@minInv.nl; [redacted]@minInv.nl [redacted]@minInv.nl;
[redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl

From: [redacted]
Sent: Mon 11/23/2020 1:32:05 PM
Subject: Agenda en stukken wolvenwerkgroep 24 11 2020
Received: Mon 11/23/2020 1:32:42 PM
[Agenda 241120 WOLVEN WERKGROEP.pdf](#)
[Wolven aanpak 2021.pdf](#)
[Startdocument+positie+van+de+wolf.pdf](#)
[Actiepunten IPO wolven werkgroep 10-11-2020.docx](#)

Beste mensen,

Bijgaand de stukken voor ons wolvenoverleg voor morgen.

Mijn idee is om vooral vooruit te kijken wat ons de komende tijd te doen staat.

Om 14.30 hoop ik jullie weer digitaal te zien. Tot dan,

m.v.g.

[redacted]

To: [redacted] eu]; [redacted] @gmail.com]; [redacted] @hotmail.com]; [redacted] @gmail.com]; [redacted] @gmail.com];
[redacted] @natuurmonumenten.nl]
Cc: [redacted] Blaekend [redacted] @ [redacted] com]; info@fauna-in-balans.nl[info@fauna-in-balans.nl]; [redacted] @ gelderland.nl]

From: WOLVENCOMMISSIE
Sent: Wed 10/20/2021 1:14:12 PM
Subject: Agenda extra vergadering wolvencommissie 21 oktober
Received: Wed 10/20/2021 1:14:12 PM
[Agenda gebiedscommissie wolven 21 oktober 2021 concept.docx](#)
[Bijlage 1 EU Platform CAP and LC June 21.pdf](#)
[FW: KBH](#)
[RE: Nieuwsbrief wolvencommissie Gelderland oktober 2021](#)
[Bijlage 4 Evaluatie wolvencommissie eerste concept.docx](#)
[Bijlage 5 Brainstorm agenda \[redacted\].docx](#)

Beste mensen,

Hierbij de agenda voor morgenavond. Even in een aparte mail, de Teams link hebben jullie al.

Helaas kunnen [redacted] er niet bij zijn. Er is kort tijd voor wat ingekomen en actuele stukken, de nadruk ligt op de sessie over het vergroten van de deelnamebereidheid.

Graag tot morgen [redacted]

Agenda

- Datum: donderdag 1 juli 2021

- Tijd: 19:30 tot 21:30

Locatie: **via Microsoft Teams**

Deelnemers:

Op uitnodiging: [redacted] (Blaakend communicatie)

Verhinderd: -

1. Opening, mededelingen, en vaststelling agenda

Opening door de voorzitter. Ruimte voor mededelingen. In 2021 zijn er 16 aanvragen ingediend. De laatste op 20 mei. Daarvan zijn er 10 verleend en vastgesteld. 1 is afgewezen want buiten vastgestelde leefgebied, 5 aanvragen zijn nog in behandeling. In oude leefgebied 9 aanvragen. In nieuwe leefgebied 6 aanvragen waarvan 1 buiten leefgebied. Het gaat om 247 schapen (variërend van 3 tot 43 per aanvraag), In totaal is er voor € 30.299,00 aangevraagd. € 18.348,00 daarvan is beschikbaar op dit moment (18/6).

2. Verslag vorig overleg

Het verslag van 1 april ter vaststelling. [bijlage 1]

Acties n.a.v. , voor zover niet nader geagendeerd:

- n.v.t.

3. Bespreking ingekomen stukken

- Terugkoppeling gebiedssessies [Bijlage 2 evaluatie]
- Info over tweede aanpak, e-mail [redacted] via [redacted] [Bijlage 3]
- Opzet nieuwsbrief [Bijlage 4, opgemaakte versie komt later]

4. Inhoudelijke besprekingen a.d.h.v. actiepunten gebiedsgericht preventieplan.

Besprekingspunt 1: Vervolgbespreking inzet wolvenconsulent. Vorige keer spraken we af eerst na te gaan of vrijwilligers vanuit de provincie actief zouden kunnen zijn, voorlopige conclusie is dat dat kan. Of de provincie het echt wil is ook iets om de portefeuillehouder in te betrekken, het ligt voor de hand dit te doen op voordracht van de wolvencommissie. Vorige keer hebben we al een concept functieprofiel besproken [Bijlage 5]. Kan dit nu definitief worden gemaakt en is er zicht op voldoende belangstelling van voldoende kwaliteit?

Besprekingspunt 2: Standpuntbepaling commissie over doorwerking schadevergoeding versus stimulering preventie. Het standpunt volgens het preventieplan is als volgt: advies 11: *De commissie adviseert om de schaderegeling die in het Interprovinciaal wolvenplan is vastgelegd voort te zetten, waarbij vanaf 2022 als voorwaarde voor het toekennen van een schade-uitkering aan dierhouders in het aangewezen gebied geldt dat de dieren worden beschermd door afrasteringen die voldoen aan de eisen uit dit preventieplan.* Is dit standpunt naar de huidige inzichten nog actueel of behoeft het aanpassing?

Besprekingspunt 2: Prioritering uitwerking adviezen [Bijlage 6 en 7]

Eind april is na afstemming met de voorzitter per mail alvast een prioritering [Bijlage 6] voorgesteld. Deze is ook gedeeld met de wolvencommissies in de andere provincies en het landelijke overleg. Voorgesteld wordt om op de factor arbeid te versnellen vanuit Gelderland. [REDACTED] heeft alvast gereageerd [Bijlage 7]. De consequenties liggen vooral in de professionele schapenhouderij, eerste inzet was op het financieren via GLB, de haalbaarheid daarvan is ongewis. Zien we het zitten dit onderwerp nu vanuit de Gelderse wolvencommissie vaart te geven of is er inmiddels landelijk wel voldoende voortgang.

5. Operationele afspraken (planning), rondvraag, en sluiting

Volgende overleg(gen) nog plannen, volgende keer donderdagavond 16 september?

Agenda

- Datum: dinsdag 3 november 2020

- Tijd: 19:30 tot 21:30

Locatie: **via Skype**

Deelnemers:

Op uitnodiging: [redacted] (Blaekend communicatie)

Verhinderd: -

1. Opening, mededelingen, en vaststelling agenda

Opening door de voorzitter. Ruimte voor mededelingen. Korte bespiegeling op actualiteit

Ooijpolder door [redacted]?

2. Verslag vorig overleg

Het verslag van 16 juni ter vaststelling. [bijlage]

Acties n.a.v. , voor zover niet nader geagendeerd:

- De afspraak met Hoge Veluwe kon niet doorgaan, is er een nieuwe datum geprikt?

3. Bespreking ingekomen stukken

- Radboud Universiteit; De wolf is terug, Beleidsadvies over de terugkomst van de wolf in Nederland. In dit beleidsadvies wordt het Nederlandse wolvenbeleid en de problematiek onder de loep genomen, waarbij ook een blik op de toekomst geworpen wordt. Voorstel: Kennis van nemen.
- Motivaction; Draagvlakonderzoek wolf in opdracht LNV. Hoofdconclusie bijgevoegd. Voorstel: kennis van nemen.

4. Terugblik afgelopen periode

De vorige wolvencommissie was al weer enige tijd geleden, het gesprek op 25 juni met gedeputeerde Drenth. Sindsdien is de subsidieregeling vastgesteld en zijn demodagen georganiseerd in Epe/Heerde. Ook is door IPO nadere besluitvorming plaatsgevonden. Bespreking daarvan aan de hand van de actiepunten onder het volgende agendapunt.

- [redacted] heeft een evaluatie gemaakt van de demo in Epe/Heerde, ter bespreking bijgevoegd.
- Tevens het voorstel om met een persbericht meer aandacht te vragen voor preventie, eea gezamenlijk met de provincie, bijgevoegd ter bespreking
- N.a.v. een verschil van inzicht over de bijdrage is er binnenkort een gesprek met de stichting schaapskudde Epe/Heerde, [redacted] kan toelichten.

5. Het gebiedsgerichte preventieplan, vervolgacties.

Advies 1 t/m 6 over de subsidieregeling. Een eerste ambtelijke verbetering van de regeling ligt voor bij GS, zie mail van 29 september hierover. Er zijn slechts 9 aanvragen ingediend, waarvan 1 weer is ingetrokken. Wat kunnen we doen om de actiebereidheid te vergroten? Kunnen we een inschatting maken hoe de deelname zich zal ontwikkelen?

Advies 7 Onderzoek naar arbeid, onderhoud en andere diersoorten: commissie trekker. Wat is de stand van zaken, is er een onderzoeksvraag gedefinieerd? Inzet was om voor de zomervakantie een

opdracht te formuleren om bijvoorbeeld bij een agrarische hogeschool uit te zetten. [REDACTED] en [REDACTED] trekken dit. Waar het gaat om andere diersoorten is [REDACTED] initiatiefnemer voor een passend vervolg.

Advies 8 t/m10 over RO en afstemming met gemeenten: provincie trekker, toelichting [REDACTED] Het gesprek hierover tussen de gemeenten en met bijdrage van [REDACTED] loopt, eerstvolgende vergadering is op 5 november.

Overige adviezen:, puntsgewijs, hierna:

11. De commissie adviseert om de schaderegeling die in het Interprovinciaal wolvenplan is vastgelegd voort te zetten, waarbij vanaf 2022 als voorwaarde voor het toekennen van een schade-uitkering aan dierhouders in het aangewezen gebied geldt dat de dieren worden beschermd door afrasteringen die voldoen aan de eisen uit dit preventieplan.
12. De commissie adviseert om voortdurend te monitoren hoe de gesignaleerde wolven zich in en rond het aangewezen gebied op de Veluwe bewegen om zo nodig de gebiedsgrenzen aan te passen of gemotiveerd preventieve maatregelen van dierhouders buiten het aangewezen gebied te ondersteunen. De schaapskudde in de gemeente Heerde vraagt zich af of ze ondertussen ook niet in regulier wolvengebied ligt. Op de Zuidwest Veluwe is zich mogelijk een wolvin aan het vestigen, dat weten we zeker begin maart 2021. Voorbereiding aanwijzing gebied gaat starten.
13. De commissie adviseert om periodiek informatiebijeenkomsten te organiseren waarbij dierhouders, overheid (provincie, BIJ12, gemeenten) en andere betrokken organisaties ervaringen met preventieve maatregelen kunnen delen. Zie activiteiten Epe/Heerde
14. De commissie adviseert om in het gebied en in interprovinciaal verband te bevorderen dat er een verfijnd monitoringsysteem ontstaat dat een betrouwbaar beeld geeft van het gedrag van wolven, de effecten van preventieve maatregelen en de ontwikkeling van de wolvenpopulatie in Nederland. De commissie adviseert voorts om over de resultaten van de monitoring op een evenwichtige wijze te communiceren. Monitoring van aanwezigheid van wolven is inmiddels uitgewerkt en ondergebracht bij BIJ12. Specifiek aandachtspunt van onze commissie was monitoring van de werking van de rasters. Daarover zijn op 30/10 nadere afspraken gemaakt, momenteel hangen op de Noord en Midden Veluwe op 5 plekken camera's. Inzet is dit na de winterstop te verhogen, een oproep voor deelname kan tzt worden ondersteund vanuit de wolvencommissie.
15. De commissie adviseert om de ondersteuning van dierhouders bij het opzetten van vaste en niet-vaste afrasteringen uit te breiden van gebieden waar de wolf zich heeft gevestigd naar gebieden die als vaste corridors kunnen worden aangemerkt vanwege aanwijsbare vaste patronen in de trek van zwervende wolven. Het is wenselijk dat op zo kort mogelijke termijn in landelijk verband onderzoek wordt gedaan naar het bestaan van corridors.
16. De commissie adviseert om in relatie tot de escalatieladder die in dit plan is opgenomen nader onderzoek te doen naar de mogelijkheden om gebieden in Nederland aan te wijzen waar de aanwezigheid van wolven ongewenst is en/of die niet geschikt zijn als kansrijk leefgebied van de wolf, bijvoorbeeld omdat er onvoldoende wilde prooidieren in het gebied zijn.
17. De commissie adviseert om in landelijk verband in overleg tussen de provincies en de rijksoverheid te komen tot een beleid dat gericht is op de beheersbaarheid van de populatieontwikkeling van wolven in Nederland en de effecten hiervan, waarbij de ecologische draagkracht en het maatschappelijk draagvlak van de ontwikkeling van de wolvenpopulatie worden betrokken. Daarbij past ook een verdere uitwerking en concretisering van de escalatieladder. De wolvencommissie heeft op 7 juli een positief advies uitgebracht aan Peter Drenth over een op te stellen landelijke wolvencommissie. IPO heeft bestuurlijk opdracht gegeven dat in gang te zetten. Zie bijlage met startnotitie van IPO, die is niet helemaal

compleet en graag niet verder verspreiden. Inmiddels heeft een verkennend gesprek met [REDACTED] plaatsgevonden en is afgesproken dat de betrokkenen worden benaderd.

18. De commissie adviseert aan alle betrokkenen om onderling in gesprek te blijven over de impact van de wolf en daarbij begrip te hebben voor verschillen in belangen en natuurvisies. Door gezamenlijk vooruit te kijken ontstaat draagvlak om tijdig in te grijpen en ongewenste ontwikkelingen te voorkomen.

6. Operationele afspraken (planning), rondvraag, en sluiting

Volgende overleg(gen) nog plannen. [REDACTED] doet weer een oproep voor declaratie vacatievergoedingen.

Agenda

- Datum: donderdag 14 januari 2021
 - Tijd: 19:30 tot 21:30
- Locatie: **via Skype**

Deelnemers:

[REDACTED]

Op uitnodiging: [REDACTED] (Blaakend communicatie)

Verhinderd: -

1. Opening, mededelingen, en vaststelling agenda

Opening door de voorzitter. Ruimte voor mededelingen. Er zijn nu 4 lokaties voor noodsets, Noord Veluwe (Natuurmonumenten), Midden Veluwe (Staatsbosbeheer), Ooijpolder ([REDACTED] tijdelijk) en Rivierenland (Omgevingsdienst Zaltbommel). Van het aanbod om een hulplijn in te roepen of een spreekuur te houden is nog geen gebruik gemaakt.

2. Verslag vorig overleg

Het verslag van 3 november ter vaststelling. [bijlage 1]

Acties n.a.v. , voor zover niet nader geagendeerd:

- Gesprek met Hoge Veluwe heeft plaatsgevonden, mondelinge terugkoppeling [REDACTED].

3. Bespreking ingekomen stukken

- Motie Von Martels, rondzwervende wolven (8/12 aangenomen). Bespreking in LOW? (Bijl2)
- Der Goldschakal in Deutschland, artikel met achtergronden over de goudjakhals, ingebracht en toe te lichten door Michiel.(Bijlage 3)
- [REDACTED] (UU), Thesis-onderzoeksopzet De wolf in Nederland: Overwegingen van veehouders om wel of geen preventiemaatregelen te nemen tegen predatie op vee. (begint met tekst uit zijn mail over mijn vraag over gevraagde rol wolvencommissie) (Bijlage 4)
- Nettenmachine [REDACTED], op verzoek van [REDACTED] (Bijlage 5)

4. Inhoudelijke besprekingen a.d.h.v. actiepunten gebiedsgerichte preventieplan.

Het landelijk overleg wolven (LOW) is van start gegaan. Nu daar wat ervaring mee is opgedaan is de vraag actueel welke onderwerpen in Gelderland bespreking behoeven en wat landelijk kan. Voorstel is de onderstreepte onderwerpen/adviezen nu in ieder geval even door te nemen.

Adviezen 1 t/m 6 over de subsidieregeling. In 2020 zijn sinds augustus 16 aanvragen ingediend, waarvan 13 voldoen aan de criteria (3 niet, buiten gebied of wil niet eerst investeren). Het gaat om 8 begrazingsbedrijven (waarvan 2 ook in de pilot maar nu aanvullend) en 5 particulieren. De totaal gevraagde subsidie komt uit op ongeveer €110.000. Dat is gezien het aantal aanvragers veel omdat er veel grote begrazingsbedrijven tussen zitten. Ook bedrijven met een vestigingsadres buiten het gebied waar we niet direct rekening mee hebben gehouden. Aanvragen verliepen niet altijd vlekkeloos door technische problemen, 1 aanvrager kon daarom per post indienen.

- Besprekspunt 1: Hoe kunnen we bereiken dat er een hogere deelname ontstaat.
- Besprekspunt 2: In overleg met [REDACTED] is het wenselijk dat de wolvencommissie over gevallen kan beslissen die nu buiten het gebied liggen maar van strategische waarde zijn ivm draagvlak? Vragen we opnieuw werkbudget maar dit keer voor ambassadeurs buiten het

wolvengebied? Het interprovinciale wolvenplan biedt die ruimte niet, kunnen we motiveren dat we dit belangrijk vinden en onder welke voorwaarden?

- Bespreekpunt 3: [REDACTED] en [REDACTED] kunnen nu als wolvenconsulent worden ingezet op de Veluwe. Is het wenselijk een functieprofiel nader uit te werken?

Advies 7 Onderzoek naar arbeid, onderhoud en andere diersoorten: commissie trekker. Vorige keer spraken we af het stuk van [REDACTED] over andere diersoorten nu inhoudelijk te bespreken.

- Bespreekpunt: Is inhoudelijke bespreking nu effectief of kan dit beter in het landelijke overleg? (Bijlage 6)

Advies 8 t/m10 over RO en afstemming met gemeenten: provincie trekker. Door de gezamenlijke gemeenten en de provincie is een document opgesteld, deze is ter kennisgeving bijgevoegd. (Bijlage 7) Over het onderwerp is door [REDACTED] ook gesproken met de gemeente Putten aangezien zij door ligging buiten het wolvengebied nog niet inhoudelijk aangesloten waren.

Advies 11 (geen bespreking). *De commissie adviseert om de schaderegeling die in het Interprovinciaal wolvenplan is vastgelegd voort te zetten, waarbij vanaf 2022 als voorwaarde voor het toekennen van een schade-uitkering aan dierhouders in het aangewezen gebied geldt dat de dieren worden beschermd door afrasteringen die voldoen aan de eisen uit dit preventieplan.*

Advies 12 *De commissie adviseert om voortdurend te monitoren hoe de gesignaleerde wolven zich in en rond het aangewezen gebied op de Veluwe bewegen om zo nodig de gebiedsgrenzen aan te passen of gemotiveerd preventieve maatregelen van dierhouders buiten het aangewezen gebied te ondersteunen.* Zie ook het bespreekpunt bij adviezen 1 t/m 6. Het is vrijwel zeker dat nu ook op de Zuidwest Veluwe (gemeente Ede en/of Renkum) sprake is van vestiging van een wolf (paartje zelfs). De provincie gaat naar verwachting in maart, als ook over de individuele DNA analyses wordt gecommuniceerd, het aangewezen leefgebied vergroten op basis van de uitgangspunten van het Interprovinciaal wolvenplan. De verzamelde wolvendata bij BIJ12 dient daarvoor als input.

- Bespreekpunt: Hoe benaderen we de belanghebbenden in het nieuwe gebied en hoe richten we dat proces in.

Advies 13 *De commissie adviseert om periodiek informatiebijeenkomsten te organiseren waarbij dierhouders, overheid (provincie, BIJ12, gemeenten) en andere betrokken organisaties ervaringen met preventieve maatregelen kunnen delen.* De focus ligt noodgedwongen vooralsnog op digitaal. –

- Bespreekpunt: Doorlopen vragen en voorstel opzet nieuwsbrief volgens de voorzet van [REDACTED] (Bijlage).

Advies 14 (geen bespreking). *De commissie adviseert om in het gebied en in interprovinciaal verband te bevorderen dat er een verfijnd monitoringsysteem ontstaat dat een betrouwbaar beeld geeft van het gedrag van wolven, de effecten van preventieve maatregelen en de ontwikkeling van de wolvenpopulatie in Nederland. De commissie adviseert voorts om over de resultaten van de monitoring op een evenwichtige wijze te communiceren.*

Advies 15 (geen bespreking). *De commissie adviseert om de ondersteuning van dierhouders bij het opzetten van vaste en niet-vaste afrasteringen uit te breiden van gebieden waar de wolf zich heeft gevestigd naar gebieden die als vaste corridors kunnen worden aangemerkt vanwege aanwijsbare vaste patronen in de trek van zwervende wolven. Het is wenselijk dat op zo kort mogelijke termijn in landelijk verband onderzoek wordt gedaan naar het bestaan van corridors.*

Advies 16 (geen bespreking) *De commissie adviseert om in relatie tot de escalatieladder die in dit plan is opgenomen nader onderzoek te doen naar de mogelijkheden om gebieden in Nederland aan te wijzen waar de aanwezigheid van wolven ongewenst is en/of die niet geschikt zijn als kansrijk leefgebied van de wolf, bijvoorbeeld omdat er onvoldoende wilde prooidieren in het gebied zijn.*

Advies 17 (geen bespreking) *De commissie adviseert om in landelijk verband in overleg tussen de provincies en de rijksoverheid te komen tot een beleid dat gericht is op de beheersbaarheid van de populatieontwikkeling van wolven in Nederland en de effecten hiervan, waarbij de ecologische draagkracht en het maatschappelijk draagvlak van de ontwikkeling van de wolvenpopulatie worden betrokken. Daarbij past ook een verdere uitwerking en concretisering van de escalatieladder.*

Advies 18 (geen bespreking) *De commissie adviseert aan alle betrokkenen om onderling in gesprek te blijven over de impact van de wolf en daarbij begrip te hebben voor verschillen in belangen en natuurvisies. Door gezamenlijk vooruit te kijken ontstaat draagvlak om tijdig in te grijpen en ongewenste ontwikkelingen te voorkomen.*

5. Operationele afspraken (planning), rondvraag, en sluiting

Volgende overleg(gen) nog plannen, frequentie naar eens per kwartaal?

Agenda

- Datum: dinsdag 16 juni 2020
 - Tijd: 19:30 tot 21:30
- Locatie: **via Skype**

Deelnemers:

Op uitnodiging: [Redacted] (Blaekend communicatie)

Verhinderd: -

1. Opening, mededelingen, en vaststelling agenda

Opening door de voorzitter. Ruimte voor mededelingen. Het werk van [Redacted] zat er op en zijn opdracht is afgesloten. Aan [Redacted] is gevraagd ons de komende tijd nog te blijven helpen. Kwartaalrapportage BIJ12 komt er aan.

2. Verslag vorig overleg

Het verslag van 04/05 ter vaststelling. [bijlage]

Acties n.a.v. , voor zover niet nader geagendeerd:

- Alle insprekers hebben een persoonlijke reactie gehad zoals afgestemd tijdens en na de vorige vergadering. Hoge Veluwe vraagt om nadere toelichting, bespreken hoe hier mee om te gaan. [bijlage]

3. Bespreking ingekomen stukken

- Naar verwachting beantwoorden GS op 16 juni Statenvragen over de wolf, deze worden dan als nazending ingebracht; Bijgevoegd alvast de Statenvragen en Kamervragen over het onderwerp. [3 bijlagen]
- Het Europees Hof van Justitie heeft een oordeel gevelde over omgang met wolven buiten de natuur [Bijlage]

4. Voorbereiding PS beeldvormende vergadering dd 17 juni

De wolvencommissie is door Provinciale Staten uitgenodigd voor een digitaal overleg. Alle commissieleden zijn daarbij aanwezig. Doel en aanleiding is conform het agendaverzoek van VVD e.a. [Bijlage]. Aanleiding is primair het preventieplan en de subsidieregeling maar deel van de aanleiding is ook de opmerking "stuur ze maar naar de Veluwe". Bijgevoegd een artikel uit de Stentor die daaraan ten grondslag kan hebben gelegen. [Bijlage] Bespreken hoe de commissie haar inbreng wil geven tijdens het overleg met PS.

5. Het gebiedsgerichte preventieplan, vervolgacties.

Is er nieuws over de pilots? Epe Heerde is gestart met linten maar ligt het voor het overige stil?

Adviezen 1 t/m 6 over de subsidieregeling, traject loopt.

Advies 7 Onderzoek naar arbeid, onderhoud en andere diersoorten: commissie trekker, nog starten

Advies 8 t/m10 over RO en afstemming met gemeenten: provincie trekker, toelichting [Redacted]

Overige adviezen: Hoe gaan we dit organiseren en wat heeft prioriteit, puntsgewijs, hierna:

11. De commissie adviseert om de schaderegeling die in het Interprovinciaal wolvenplan is vastgelegd voort te zetten, waarbij vanaf 2022 als voorwaarde voor het toekennen van een schade-uitkering aan dierhouders in het aangewezen gebied geldt dat de dieren worden beschermd door afrasteringen die voldoen aan de eisen uit dit preventieplan.
 12. De commissie adviseert om voortdurend te monitoren hoe de gesignaleerde wolven zich in en rond het aangewezen gebied op de Veluwe bewegen om zo nodig de gebiedsgrenzen aan te passen of gemotiveerd preventieve maatregelen van dierhouders buiten het aangewezen gebied te ondersteunen.
 13. De commissie adviseert om periodiek informatiebijeenkomsten te organiseren waarbij dierhouders, overheid (provincie, BIJ12, gemeenten) en andere betrokken organisaties ervaringen met preventieve maatregelen kunnen delen.
 14. De commissie adviseert om in het gebied en in interprovinciaal verband te bevorderen dat er een verfijnd monitoringsysteem ontstaat dat een betrouwbaar beeld geeft van het gedrag van wolven, de effecten van preventieve maatregelen en de ontwikkeling van de wolvenpopulatie in Nederland. De commissie adviseert voorts om over de resultaten van de monitoring op een evenwichtige wijze te communiceren.
 15. De commissie adviseert om de ondersteuning van dierhouders bij het opzetten van vaste en niet-vaste afrasteringen uit te breiden van gebieden waar de wolf zich heeft gevestigd naar gebieden die als vaste corridors kunnen worden aangemerkt vanwege aanwijsbare vaste patronen in de trek van zwerfende wolven. Het is wenselijk dat op zo kort mogelijke termijn in landelijk verband onderzoek wordt gedaan naar het bestaan van corridors.
 16. De commissie adviseert om in relatie tot de escalatieladder die in dit plan is opgenomen nader onderzoek te doen naar de mogelijkheden om gebieden in Nederland aan te wijzen waar de aanwezigheid van wolven ongewenst is en/of die niet geschikt zijn als kansrijk leefgebied van de wolf, bijvoorbeeld omdat er onvoldoende wilde prooidieren in het gebied zijn.
 17. De commissie adviseert om in landelijk verband in overleg tussen de provincies en de rijksoverheid te komen tot een beleid dat gericht is op de beheersbaarheid van de populatieontwikkeling van wolven in Nederland en de effecten hiervan, waarbij de ecologische draagkracht en het maatschappelijk draagvlak van de ontwikkeling van de wolvenpopulatie worden betrokken. Daarbij past ook een verdere uitwerking en concretisering van de escalatieladder.
 18. De commissie adviseert aan alle betrokkenen om onderling in gesprek te blijven over de impact van de wolf en daarbij begrip te hebben voor verschillen in belangen en natuurvisies. Door gezamenlijk vooruit te kijken ontstaat draagvlak om tijdig in te grijpen en ongewenste ontwikkelingen te voorkomen.
- 6. Operationele afspraken (planning), rondvraag, en sluiting**
- Volgende overleg(gen) nog plannen. [REDACTED] doet weer een voorzet voor declaratie vacatievergoedingen.

Agenda

- Datum: dinsdag 21 september 2021
- Tijd: 19:30 tot 21:30

Locatie: **Hotel Haarhuis (Stationsplein 1, Arnhem)**

Deelnemers:

Op uitnodiging: [redacted] (Blaekend communicatie), [redacted] (Fauna in Balans)

Verhinderd: -

1. Opening, mededelingen, en vaststelling agenda

Opening door de voorzitter. Ruimte voor mededelingen.

2. Verslag vorig overleg

Het verslag van 1 juli ter vaststelling. [bijlage 1]

Acties n.a.v. , voor zover niet nader geagendeerd:

- Het profiel van de wolvenconsulent is compleet gemaakt [Bijlage 2] en heeft als basis gediend voor de uitvraag. Per 1 september is [redacted] van Fauna-in-Balans voor ons beschikbaar voor een halve dag per week. [redacted] stelt zich voor en kan dan ook al een terugmelding geven van zijn bezoek aan [redacted] (verslagje over gebeurtenis wolf versus kudde reeds via de mail gedeeld).
- De deminimis begrenzing van €20.000,- beperkt grote professionele houders in de subsidieaanvraag voor preventie. Een oproep aan de provincies om dit via LNV te laten regelen met Brussel. Mondelinge terugkoppeling stand van zaken door [redacted] Voorbeeld: Er is een grote herder die niet voldoende heeft aan de 20K en zich afvraagt of hij na 3 jaar nogmaals kan aanvragen.

3. Bespreking ingekomen stukken

- Overzicht aanvragen [Bijlage 3]. Maar 1 nieuwe aanvraag sinds vorige keer. Dit jaar voor 228 dieren ca. 10 km afrastering aangelegd voor een toegekend bedrag van ca 27,539 (ca €120 / schap). Betreft 15 aanvragen waarvan 1 afgewezen en 1 in afwachting van meer informatie. Allen relatief kleine kuddes, van 3 tot 43 schapen
- Opzet nieuwsbrief [Bijlage 4, opgemaakte versie komt later]
- Antwoord op Statenvragen CDA over beschermen moeflons tegen wolven [Bijlage 5]
- Particulier; shetlandpony's ook onder subsidie? [Bijlage 6]
- Verzoek studente WUR contact met schapenhouders [Bijlage 7]

4. Inhoudelijke besprekingen a.d.h.v. actiepunten gebiedsgericht preventieplan.

Besprekingspunt 1: Voorgesteld is om op de factor arbeid te versnellen vanuit Gelderland. [redacted] en [redacted] hebben zich voorgenomen hierop een plan te maken, voortgang bespreken en bepalen wat de vervolgstappen kunnen zijn.

Besprekingspunt 2: [redacted] geeft zijn visie op hoe we kunnen voortborduren op het inmiddels afgeronde onderzoek van [redacted] [Bijlage 8].

5. Toekomst wolvencommissie.

Bij de start in 2019 was het vertrekpunt om in ieder geval actief te zijn tot 2022 om zondende de ervaringen met het Interprovinciaal Wolvenplan in de praktijk te kunnen evalueren. Het aanstellingsbesluit van de commissie kent geen einddatum.

- ⇒ Voorstel is de volgende keer een evaluatie te bespreken om aan GS aan te bieden met een terugblik over de afgelopen periode en een voorstel voor het vervolg.
- ⇒ Vooruitlopend daarop moet voor 2022 een subsidieplafond worden gesteld voor de wolvenregeling. Het plafond was €600.000 in 2020 (€110.000 besteed) en €500.000 in 2021 (€30.000 besteed). Voorstel is voor 2022 vooralsnog een plafond voor te stellen van €200.000,-

6. Operationele afspraken (planning), rondvraag, en sluiting

Volgende overleg(gen) nog plannen, voorstel dinsdagavond 14 december 19:30 Haarhuis Arnhem.

Agenda Kwartaaloverleg Wolf

Van	██████████
Aan	Deelnemers kwartaaloverleg Wolf
Datum	7 september 2021 om 14:00 – 16:00
Locatie	Online, via MTeams, via deze link
Onderwerp	Agenda kwartaaloverleg

1. Welkom en Opening**2. Vaststellen agendapunten****3. Notulen Kwartaaloverleg 8 juni 2021**

Bijlage 3. Verslag kwartaaloverleg wolf 8 juni 2021

4. Mededelingen

- a. Eindvalidatie wolvenmeldingen

5. Uitslag wolvendata

De totale lijst is op 23-8 per mail met elkaar gedeeld (mondelinge toelichting ter vergadering)

- a. DNA uitslagen kwartaal individueel (WENR)
- b. DNA uitslagen maand (soortbepaling) (WENR)
- c. Monitoringsuitslagen kwartaal (Zoogdiervereniging)

6. Concept Tussenrapportage

PM: Concept Tussenrapportage volgt als de benodigde stukken ontvangen en verwerkt zijn

- a. Bespreken concept (allen)
- b. Concept Kaart (en grafieken) in Tussenrapportage middels LocalFocus (██████████)

7. Overige bespreekpunten

- a. Fysiek versus digitaal Kwartaaloverleg (allen)

8. Rondvraag**9. Sluiting**

To: [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl;
[redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@brabant.nl;
[redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@brabant.nl;
[redacted]@ gelderland.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@prvlimburg.nl;
[redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl;
[redacted]@wur.nl; [redacted]@wur.nl;
[redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl;
[redacted]@ipo.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl;
Cc: [redacted]@bij12.nl; [redacted]@minInv.nl;
[redacted]@flevoland.nl; [redacted]@flevoland.nl; [redacted]@zeeland.nl;
[redacted]@bij12.nl

From: [redacted]
Sent: Tue 8/31/2021 1:55:55 PM
Subject: Agenda Kwartaaloverleg Wolf 7 september
Received: Tue 8/31/2021 1:56:19 PM
[Agenda Kwartaaloverleg Wolf 7 september 2021.pdf](#)
[Bijlage 3. Verslag Kwartaaloverleg Wolf 8 juni 2021.pdf](#)

Beste allen,
Volgende week dinsdag 7 september vindt het derde kwartaaloverleg van dit jaar plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda. Tevens is het verslag van de vorige keer bijgevoegd.
De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week proberen we de concept Tussenrapportage af te ronden zodat deze verstuurd kan worden.
Verder staat onderstaande uitnodiging nog uit voor input t.b.v. 'overig nieuws'. Dit kan nog steeds aangeleverd worden.
Tot digitaal ziens op dinsdag 14.00 uur [via Teams](#)!

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Week van 23 augustus	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode 1 mei – 30 juli (<i>inmiddels rondgestuurd</i>)
Di 31 augustus	Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12
Di 7 september	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Di 14 september	Publicatie Tussenrapportage

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Werkdagen: [redacted]
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] [redacted]@bij12.nl

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 16 augustus 2021 14:59

Aan: [redacted]@ gelderland.nl; [redacted]@drenthe.nl;
[redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@overijssel.nl;
[redacted]@overijssel.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@fryslan.frl;
[redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@brabant.nl;
[redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@bij12.nl)
[redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl;
Cc: [redacted]@wur.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl;
[redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@wur.nl;
[redacted]@ipo.nl; [redacted]@ipo.nl; [redacted]@bij12.nl)
[redacted]@bij12.nl; [redacted]@minInv.nl;
[redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@flevoland.nl; [redacted]@flevoland.nl;
[redacted]@zeeland.nl

Onderwerp: Planning & input gevraagd Tussenrapportage Wolf Q3

Hallo allemaal,

Over een maandje is het zover: de derde Tussenrapportage over de wolf komt er weer aan (dinsdag 14 september)! Dit keer gaat het over de periode van 1 mei tot en met 31 juli 2021.

Bij deze alvast de uitvraag of jullie willen nadenken over een stuk tekst voor in de Tussenrapportage (onderdeel 'Overig nieuws'). Het kan allerlei strekkingen hebben, maar graag wel gerelateerd aan beleidsmatige zaken van jullie provincies (zoals terugblik, vooruitblik of voortgang wolven-/adviescommissies, subsidieregelingen, gesprekken omwonenden, nieuwsbrieven, Webinars etc.). Monitoring of schade(cijfers) komen in andere onderdelen aan bod. Het hoeft niet uitgebreid, mag ook enkel een update zijn.

- **Jullie teksten ontvang ik graag rond dinsdag 31 augustus** zodat wij voldoende tijd hebben om de teksten in elkaar te zetten t.b.v. het kwartaaloverleg op dinsdag 7 september.

Hieronder de volledige planning:

Wanneer	Wat
Week van 23 augustus	Uitslag bekend soort + individubepaling: Periode 1 mei – 30 juli
Di 31 augustus	Concept teksten Tussenrapportage naar BIJ12
Di 7 september	Kwartaaloverleg; bespreken conceptteksten
Di 14 september	Publicatie Tussenrapportage

Alvast hartelijk dank!

Met vriendelijke groeten,

Werkdagen:

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12

Werkt voor provincies

0000000420

Agenda Kwartaaloverleg Wolf

Van	[REDACTED]
Aan	Deelnemers kwartaaloverleg Wolf
Datum	8 juni 2021 om 14:00 – 16:00
Locatie	Online, via MSTEams, via deze link
Onderwerp	Agenda kwartaaloverleg

1. Welkom en Opening

2. Vaststellen agendapunten

3. Notulen Kwartaaloverleg 9 maart 2021

Bijlage 3. Verslag kwartaaloverleg wolf 9 maart 2021

4. Mededelingen

- Voorstellen nieuwe opzet BIJ12-website wolf ([REDACTED])
- Aankondiging memo samenwerken & data delen ([REDACTED])

5. Uitslag wolvendata

Bijlage 5a. Vastgestelde individuen met codes feb - apr 2021

De totale lijst is op 26-5 per mail met elkaar gedeeld (mondelinge toelichting ter vergadering)

- DNA uitslagen kwartaal individueel (WENR)
- DNA uitslagen maand (soortbepaling) (WENR)
- Monitoringsuitslagen kwartaal (Zoogdiervereniging)

6. Concept Tussenrapportage

Concept Tussenrapportage volgt als de benodigde stukken ontvangen en verwerkt zijn

- Bespreken concept (allen)
- Onder voorbehoud:* kaart (en grafieken) in Tussenrapportage middels LocalFocus ([REDACTED])

7. Overige besprekpunten

Bijlage 7b. Memo openbaarheid van data

- Bespreken Memo openbaarheid van data (allen)
Daarbij door provincies in te stemmen met de volgende belangrijkste punten:
 - Het moment van het voor het eerst 'live' gaan (eind juni/begin juli);
 - Het moment van updaten van deze monitoringsgegevens (eens per maand en kort nadat de provincies zelf op de hoogte zijn gebracht);
 - Het opnemen van een select aantal kenmerken (zoals de aanduiding van de locatie, met name als het binnen een door GS aangewezen leefgebied plaatsvond).

8. Rondvraag

9. Sluiting

To: [redacted]@ gelderland.nl; [redacted]@ prvl limburg.nl; [redacted]@ prvl limburg.nl; [redacted]
[redacted]@ brabant.nl; [redacted]@ drenthe.nl; [redacted]@ drenthe.nl; [redacted]@ drenthe.nl; [redacted]@ drenthe.nl;
[redacted]@ provincie groningen.nl; [redacted]@ provincie groningen.nl; [redacted]
[redacted]@ overijssel.nl; [redacted]@ friesland.nl; [redacted]@ wur.nl; [redacted]
[redacted]@ wur.nl; [redacted]@ zoogdiervereniging.nl; [redacted]@ zoogdiervereniging.nl;
[redacted]@ zoogdiervereniging.nl; [redacted]@ zoogdiervereniging.nl; [redacted]@ ipo.nl;
[redacted]@ bij12.nl; [redacted]@ bij12.nl; [redacted]@ bij12.nl; [redacted]@ bij12.nl;
[redacted]@ bij12.nl; [redacted]@ drenthe.nl; [redacted]@ brabant.nl;
[redacted]@ zeeland.nl; [redacted]@ flevoland.nl; [redacted]@ flevoland.nl; [redacted]
[redacted]@ minInv.nl
Cc: [redacted]@ bij12.nl; [redacted]@ minInv.nl; [redacted]@ minInv.nl; [redacted]
[redacted]@ bij12.nl

From: [redacted]
Sent: Wed 6/2/2021 4:28:38 PM
Subject: Agenda Kwartaaloverleg Wolf 8 juni
Received: Wed 6/2/2021 4:29:02 PM
[Agenda Kwartaaloverleg Wolf 8 juni 2021.pdf](#)
[Bijlage 3. Verslag kwartaaloverleg wolf 9 maart 2021.pdf](#)
[Bijlage 7. Memo Openbaarheid wolvendata 02-06-2021.pdf](#)

Beste allen,

Aanstaande dinsdag 8 juni vindt het kwartaaloverleg plaats. In de bijlage vinden jullie hiervoor de agenda en de bijbehorende stukken. Tevens is het verslag van de vorige keer bijgevoegd.

De Tussenrapportage wordt op dit moment opgesteld. Eind deze week probeer ik tot een concept Tussenrapportage te komen en deze te versturen.

Graag ook jullie aandacht voor de memo in Bijlage 7 over de Openbaarheid van Data. Graag bespreken wij dit met jullie en kunnen we samen tot instemming komen.

Tot digitaal ziens op dinsdag 14.00 uur [via Teams](#)!

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
[redacted]

Werkdager
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Microsoft Teams meeting

Neem deel via uw computer of mobiele app

[Klik hier om deel te nemen aan de vergadering](#)

[Meer informatie](#) | [Opties voor vergadering](#)

Agenda Landelijk Overleg Wolf

13 juli 2021

Datum: 13 juli 2021
Tijd: 13.30 – 15.30 uur
Plaats: Digitale bijeenkomst via MS Teams

1. Opening en welkom

Inclusief kennismakingsronde in verband met nieuwe leden: [REDACTED]
namens VGSN en [REDACTED] namens het Ministerie van LNV.

2. Vaststelling agenda

3. Mededelingen

4. Memo voorzitter LOW – zie bijlage 4

Ter bespreking.

5. Stand van zaken dossier wolf

Mondeling zal toelichting worden gegeven op de voortgang van het wolvendossier.

6. Openbaarheid gegevens monitoring wolf – zie bijlage 6

Ter kennisname en bespreking.

Mede naar aanleiding van verzoek vanuit LTO is er nader gekeken naar de wijze waarop BIJ12 de monitoringsgegevens kan openbaren. Zie bijgaand voorstel zoals met de provincies is vastgesteld.

7. Overige agendapunten

Ter bespreking.

Op basis van de ingekomen reacties zijn onderstaande punten genoteerd. We zullen stilstaan bij de vraag hoe dit in dit overleg aan de orde dient te komen. Voorzitter [REDACTED] zal hier nader vorm aan geven.

a. Hoogtenorm afrastering en gedrag wolf in relatie tot escalatieladder (Noord-Brabant)

b. EU beschermingsniveau (o.a. populatie en gunstige staat van instandhouding)

c. Extra arbeidsinzet

d. GW1625m, cameraopstellingen en beoordeling taxateur, rapport [REDACTED]

8. Rondje langs de velden

a. Gelderland

b. Overijssel

c. Drenthe

d. Friesland

e. Noord-Brabant

f. Limburg

9. Verslag d.d. 30 maart 2021 – zie bijlage 9

Ter vaststelling.

10. Rondvraag

11. Datum volgende vergadering

Ter besluitvorming

Afspraak is om op dinsdag 5 oktober 2021 van 13.30 – 15.30 uur de volgende LOW bijeenkomst in te plannen. Ter bespreking is het voorstel dit fysiek te doen. Dat kan bij één van de herders die [REDACTED] voorstelt, dat kan ook ten kantore van BIJ12 in Utrecht.

Beoogde agenda volgende vergadering:

- Fact Finding Study wolf
- Juridische analyse wolf
- evt. overige agenda punten (afhankelijk van de voortgang tijdens de vakantie periode)

Overzicht van bijlagen:

Bijlage 4 – Memo LOW

Bijlage 6 – Openbaarheid monitoringsgegevens

Bijlage 9 – Verslag vorige vergadering

To: WOLVENCOMMISSIE[WOLVENCOMMISSIE@gelderland.nl]; [redacted]@[redacted].eu]; [redacted]
[redacted]@gmail.com]; [redacted]@[redacted].nl; [redacted]@gmail.com]; [redacted]
[redacted]@hotmail.com]; [redacted]@gmail.com]; [redacted]
[redacted]@natuurmonumenten.nl]
Cc: [redacted]@[redacted].com]; [redacted]@gelderland.nl]
From: WOLVENCOMMISSIE
Sent: Mon 6/28/2021 9:48:36 AM
Subject: Agenda met stukken wolvencommissie Gelderland 1 juli 2021
Received: Mon 6/28/2021 9:48:37 AM
[Agenda gebiedscommissie wolven 1 juli 2021 concept.docx](#)
[Bijlage 1 Verslag gebiedscommissie wolven 1 april 2021 concept.docx](#)
[Bijlage 2 evaluatie online sessies.docx](#)
[Info Zweedse vergoedingen](#)
[Bijlage 4 opzet nieuwsbrief.docx](#)
[Bijlage 5 Wolvenconsulent.docx](#)
[Bijlage 6 Prioritering uitwerking adviezen preventieplan.docx](#)
[Re: Voorstel prioritering adviezen preventieplan](#)

Beste mensen,

Hierbij de concept agenda voor ons komende overleg op 1 juli om 19:30, in de eerder verzonden uitnodiging zit de link naar Microsoft Teams.

Groet, [redacted]

To: [REDACTED] eu]
From: WOLVENCOMMISSIE
Sent: Fri 1/8/2021 10:45:46 AM
Subject: agenda volgende week
Received: Fri 1/8/2021 10:45:46 AM

Dag [REDACTED]

Mede naar aanleiding van het berichtje van [REDACTED] zojuist zijn dit wat mij betreft de onderwerpen voor de Gelderse gebiedscommissie volgende week donderdagavond.

- Voorbereiden op nieuw leefgebied
- Werkverdeling landelijk, wat doen we nog lokaal
- Wolvenconsulent, werkwijze
- Communicatie opzet nieuwsbrief.
- Goudjakhals ingekomen stuk [REDACTED]
- Gesprek Hoge Veluwe mondelinge terugkoppeling
- Stand van zaken subsidieaanvragen, wat te doen om deelnemerbereidheid te vergroten
- Nettenmachine

De uitgewerkte agenda volgt naar verwachting dinsdagmorgen. Mocht je nog wat willen toevoegen dan hoor ik het natuurlijk.

Groet, [REDACTED]

From: WOLVENCOMMISSIE
Sent: Tue 1/12/2021 9:19:58 AM
Subject: Agenda wolvencommissie donderdag 14 januari via Teams van 19:30 tot 21:30
Received: Tue 1/12/2021 9:19:59 AM
[Agenda gebiedscommissie wolven 14 januari 2021 concept.docx](#)
[Biilage 1 Verslag gebiedscommissie wolven 3 november 2020 concept.docx](#)
[Biilage 2 Motie van het lid Von Martels over het voorkomen van schade door rondzwervende wolven AANGENOMEN.pdf](#)
[Biilage 3 Goldschakal deutschland NuL09-20-428-434- \[REDACTED\].pdf](#)
[Biilage 4 \[REDACTED\] Voorlopige Opzet Thesis Onderzoek.docx](#)
Fwd: FW: Netten machine
[Biilage 6 Denkrichting vergoedingen preventiemaatregelen overige dieren.docx](#)
[Biilage 7 Basistekst wolfwerende rasters en omgevingsvergunningaanvragen.docx](#)
[Biilage 8 Communicatiezaken.docx](#)

Beste mensen,
Graag jullie aandacht voor bijgevoegde concept-agenda met bijlagen. Er is weer voldoende te bespreken.
In de eerdere uitnodiging zit een link die je kunt aanklikken om in het digitale overleg te komen.
Met vriendelijke groet,

Commissie preventie wolvenschade Gelderland
026- [redacted] sms of whatsapp 06- [redacted] wolvencommissie@gelderland.nl | www.gelderland.nl
Meer weten over de wolvencommissie? <https://www.gelderland.nl/De-Wolf/Wolvencommissie>

To: [redacted]@ipo.nl; [redacted]@ gelderland.nl; [redacted]@ provinciegroningen.nl;
[redacted]@ provinciegroningen.nl; [redacted]@ frysland.nl; [redacted]@ drenthe.nl;
[redacted]@ drenthe.nl; [redacted]@ overijssel.nl; [redacted]@ brabant.nl;
[redacted]@ prvl limburg.nl; [redacted]@ prvl limburg.nl; [redacted]@ flevoland.nl; [redacted]@ flevoland.nl;
[redacted]@ zeeland.nl; [redacted]@ bij12.nl; [redacted]@ bij12.nl;
[redacted]@ bij12.nl; [redacted]@ minlnv.nl

From: [redacted]

Sent: Fri 7/9/2021 8:00:21 AM

Subject: Agenda, stukken en verslag LOW

Received: Fri 7/9/2021 8:00:57 AM

[AGENDA LOW 130721.pdf](#)

[Bijlage 4 Memo voorzitter LOW 130721.pdf](#)

[Bijlage 6 Openbaarheid data op website BIJ12 LOW 130721.pdf](#)

[Bijlage 9 Verslag LOW 300321.pdf](#)

Beste allen,

In de bijlage kunnen jullie de agenda voor het aankomende LOW, de bijbehorende stukken en het verslag vinden, zoals ook doorgestuurd naar de deelnemers van het LOW.

Met vriendelijke groet,

[redacted]
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | bij12.nl

M +31 (0) 6 [redacted]

E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Volg ons op [LinkedIn](#) en [Twitter](#).

Agendaverzoek Statendag

Onderwerp: Gebiedsgericht preventieplan wolvenschade Veluwe

Ik verzoek u dit debat te agenderen in:

- X** een beeldvormende bijeenkomst met Gebiedscommissie preventie wolvenschade Gelderland;
- x** een oordeelvormende bijeenkomst met GS

1 Inhoud Agendaverzoek (beoogd resultaat/doel)

Verzoek is enerzijds om een beeldvormende bijeenkomst te organiseren, waarin PS zich nader kunnen laten informeren door de Gebiedscommissie preventie wolvenschade Gelderland (Wolvencommissie) naar aanleiding van het ontvangen van het Gebiedsgericht preventieplan wolvenschade Veluwe met bijbehorende aanbiedingsbrief van 6 mei jl, het 1-op-1 overnemen van de adviezen daarin door GS en dit zo snel mogelijk te gaan verwerken in subsidieregels, via een GS-besluit op 23 juni a.s. (vermeld in Statenbrief dd 12 mei 2020 , zaaknummer 2018-012575) ;

Anderzijds is ons verzoek om vervolgens een oordeelsvormende bijeenkomst met GS te organiseren waarin wij als PS in debat kunnen met GS over de verschillende mogelijkheden van preventie tegen wolvenschade die voorliggen in het genoemde rapport, passend binnen het coalitieakkoord.

2 Aanleiding

Gelet op urgentie en het maatschappelijk belang heeft de Wolvencommissie gemeend een robuust advies neer te leggen aan de provincie, dat de basis kan vormen voor de subsidieregeling van de provincie.

De wolven laten zich inmiddels in Gelderland ook op boerenerven zien en ook buiten Gelderland is de wolf gezien, hetgeen reacties oproept van "stuur ze maar naar de Veluwe". Het onderwerp vraagt op korte termijn dus inderdaad serieuze aandacht van ons als kaderstellend, controlerend en volksvertegenwoordigend orgaan van Gelderland.

3 Standpunt en overwegingen

"Verfijningen (van het robuuste advies) en voortschrijdend inzicht kunnen dan in de loop der tijd tot aanpassingen (van het robuuste advies) leiden." Aldus de wolvencommissie.

De commissie geeft tevens aan, dat de bereidheid van de dierhouders om (preventieve) maatregelen te nemen sterk samenhangt met het beleid en de beheersmaatregelen ten aanzien van de wolf als zodanig.

Aangezien dit van invloed is op de effectiviteit van de voorgestelde (*preventieve*) maatregelen als zodanig, verzoeken de fracties van VVD, CU, SGP en CDA hierover enerzijds een Beeldvormend overleg met de Gebiedscommissie preventie wolvenschade Gelderland en anderzijds een oordeelsvormend overleg met GS hoe we om willen gaan met mogelijke preventiemaatregelen tegen wolvenschade in Gelderland in het algemeen.

3 juni 2020

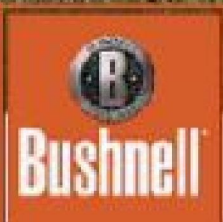

M AH4

34°F 1°C

04-23-2021 07:16:22

0000002139

M AH4

34°F 1°C

04-23-2021 07:16:23

0000002140

Wolf/Moeflon/N2000

Bestuurlijk overleg Peter Drenth en [REDACTED] over natuurbeheer zonder moeflons. In aanwezigheid van [REDACTED]
Woensdag 17 november van 11:00 tot 12:30, Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe
Apeldoornseweg 250, 7351 TA Hoenderloo

Aanleiding is het verschijnen op het park van een wolf die de daar aanwezig moeflons naar het leven staat. Dat heeft ook meermalen tot Statenvragen geleid. Bij beantwoording van de eerste vragen hierover in september is dit overleg toegezegd. Ook de meest recente beantwoording verwijst weer naar dit overleg. Tussentijds heeft al ambtelijk overleg plaatsgevonden, ook samen met LNV. Het idee van het park om de moeflons inheems te laten verklaren bleek daarbij niet mogelijk. Begin oktober zijn belangrijke rapporten verschenen in opdracht van BIJ12: Een juridische verkenning en een factfinding study, beide rapporten zijn belangrijke bouwstenen voor het nieuwe interprovinciale wolvenplan dat in 2022 moet verschijnen. Vanuit het park is er kritiek op de rapporten, de nadruk zou teveel liggen op bescherming en te weinig op mogelijkheden voor beheer. Het park vraagt zich ook af hoe invloed uitgeoefend kan worden op het nieuwe landelijke wolvenplan. Dat moet dan in eerste instantie via de lijn van het landelijke wolvenoverleg het LOW. Daarin zit voor de particulieren [REDACTED] die ook zitting heeft in de Gelderse wolvencommissie.

Over de relatie wolf/moeflon/Natura2000 hebben GS Statenvragen beantwoord

(volledige beantwoording in de bijlage):

PS20121-584 (12/8/21): Beantwoording schriftelijke Statenvragen Statenleden [REDACTED] van het CDA over Beschermen moeflons tegen wolven. Relevant daaruit:

Voorop staat dat de wolf wettelijke bescherming geniet terwijl dit niet geldt voor de moeflons.

Dat moeflons verdwijnen waar de wolf verschijnt staat niet ter discussie. Wij hebben daarom begrip voor de zorgen die er leven bij het park over haar icoonsoort de moeflon en begrijpen haar wens om deze moeflons te kunnen behouden. Of er objectief sprake is van een spanning ten opzichte van de Natura2000 doelen kunnen wij op dit moment niet vaststellen.

Verskillende beheerders op de Veluwe zetten verschillende beheermethoden in om de doelen te halen, ook om bijvoorbeeld het dichtgroeien van de heide te voorkomen. Of er voor het park een volwaardig alternatief is voor de huidige werkwijze kunnen wij niet beoordelen maar dit is ook in eerste instantie een verantwoordelijkheid van het park zelf. Wij bieden aan hierover met het park in gesprek te gaan.

en

[Kan het college aangeven wat ervoor nodig is om daadwerkelijk tot wolvenvrije gebieden in Gelderland te komen?] Nee, dat kunnen wij op dit moment niet aangeven. Zoals ook aangegeven in de beantwoording van onze Statenvragen met kenmerk PS2021-225 van CDA over de wolf, is onze inzet om in de loop van 2021 meer duidelijkheid te krijgen over deze en andere vragen. Naar verwachting kunnen de uitkomsten begin 2022 worden verwerkt in een te actualiseren versie van het interprovinciale wolvenplan zodat een duidelijker perspectief ontstaat.

⇒ Inmiddels weten we uit de afgeronde onderzoeken dat het aanwijzen van wolfvrije gebieden niet mogelijk is.

PS2021-723 (22/10/21) over moeflon en wolf: Let op, vaststelling is voorzien in GS 23/11 dus antwoorden zijn nog niet definitief/openbaar. Relevant daaruit:

Als het instandhoudingsdoel voor droge heide niet wordt gehaald dan dienen er passende maatregelen te worden genomen om te voorkomen dat het leefgebied van de N2000 doelsoorten en de genoemde typische soorten daar ook onder te lijden hebben. Naast maatregelen aan de bron zijn het natuurbeheer en de eventuele herstelmaatregelen in de kwetsbare natuur van belang. Deskundige inzet van de eigenaren van deze natuurterreinen is daarbij onmisbaar. Wij doen daarom steeds een beroep op deze natuurbeheerders die wij daarvoor ook financieel ondersteunen. Als, om wat voor reden dan ook, niet kan worden voldaan aan een goede instandhouding van natuurlijke habitats, dan treden we in overleg met de beheerder om vanuit het gevoelde partnerschap mee te denken over oplossingen. Een dergelijk overleg vindt ook plaats met Nationaal Park de Hoge Veluwe.

en

De verzuring en vermessing als gevolg van te hoge stikstofdepositie heeft verreweg de meeste impact op het halen van het instandhoudingsdoel voor droge heide (H4030). Daarnaast blijft adequaat regulier beheer van droge heide noodzakelijk. De consequentie van het niet inzetten van de moeflon voor regulier beheer betekent dat een andere oplossing moet worden gezocht, wellicht in een vorm die ook elders op de Veluwe in de heide wordt toegepast.

- ⇒ We gaan niet op de stoel zitten van de eigenaar/natuurbeheerder. Inzet van grote grazers kan helpen, of een gescheperde kudde van heideschapen al dan niet in combinatie met geiten om ook de houtige opslag te lijf te gaan. Het park zal prima in staat zijn om zelf een werkwijze te vinden.

Verplaatsen van moeflons:

[REDACTED] gaf 19 oktober desgevraagd aan dat een afrastering binnen het park wordt gemaakt van 35 ha en dat nagedacht wordt over export. Geen nieuws voor ons dus want dat is ook wat we op 15 september met het park en LNV hebben besproken.

We zijn als provincie bevoegd gezag ten aanzien van afschot van moeflon, daarvoor is vanuit VV een zogenaamde opdracht verleend zodat jagers moeflons kunnen schieten. Dat is straks niet meer nodig als ze worden opgesloten of afgevoerd of opgegeten, maar dat terzijde.

In alle gevallen is de NVWA verantwoordelijk voor dit vraagstuk, dat wil zeggen als de moeflons tot gehouden dieren binnen het park worden gemaakt en als er sprake is van export. Wij moeten er pas iets van vinden als de dieren na export weer terug komen maar dat is nog niet aan de orde.

De moeflons zijn exoten en hebben op dit moment nog niet de status van gehouden dieren, als het park dat wil veranderen dan via NVWA/RVO dus LNV. Er is dan ook nog een route denkbaar om ze tot gehouden wilde dieren te bombarderen zoals in de Oostvaardersplassen is gedaan met de runderen en paarden daar. Of dat voor moeflon kan is nog niet bekend maar ook in dat geval ligt dat bij NVWA. Conclusie, we zijn als provincie gesprekspartner maar geen bevoegd gezag ten aanzien van dit vraagstuk.

50Plus,
t.a.v. [REDACTED]

www.fryslan.frl
postbus 20120
provincie leeuwarden
tweebaksmarkt 52
www.twitter.com/provfryslan
(058) 292 59 25

www.fryslan.frl
provincie@fryslan.frl
www.twitter.com/provfryslan

Leeuwarden, 31 augustus 2021
Verzonden, **31 AUG. 2021**

Ons kenmerk : 01908317
Afd./Opgave : Biodiversiteit en landschap
Behandeld door : [REDACTED]@fryslan.frl
Uw kenmerk : 01897409
Onderwerp : Beantwoording schriftelijke vragen 50Plus over wolvenhek Fryslân

Geachte [REDACTED]

Uw schriftelijke vragen op grond van artikel 42 van het Reglement van Orde, binnengekomen op 1 juli 2021 beantwoorden wij als volgt. Deze vragen konden wij niet binnen de gestelde termijn beantwoorden en hebben op 19 juli jl. met een brief uitstel van de beantwoording aangegeven.

Inleiding:

"Op 29 juni zijn de eerste meters van het zo genoemde 'wolvenhek' geplaatst. Volgens informatie van de initiatiefnemer en publiciteit in de media wordt het proefgedeelte enkele kilometers lang. Bij aanbouw van een woning, kappen van bomen en andere van dergelijke wensen van burgers moeten deze doorgaans een vergunning daarvoor aanvragen bij de overheid. Het plan is om het wolvenhek in de toekomst vele kilometers lang te laten worden, waarbij dan waarschijnlijk ook openbare ruimte betrokken zal gaan worden; mogelijk in eigendom van de provincie."

Vraag 1:

Is er voor het plaatsen van het 'wolvenhek' een vergunning vereist?

Antwoord vraag 1:

Dit is afhankelijk van de omvang van het 'wolvenhek' en of er sprake is van mogelijke negatieve effecten op fauna, waaronder de wolf. Op dit moment is een proefopstelling geplaatst waarbij op één perceel een erfafscheiding is geplaatst. Hiervoor is geen vergunning vereist.

Wanneer het totale plan (circa 150 kilometer hekwerk) wordt gerealiseerd, is voor de plaatsing een vergunning/ontheffing op grond van de Wet natuurbescherming (kortweg Wnb) noodzakelijk.

Overigens kunnen naast een vergunning/ ontheffing op grond van de Wet natuurbescherming ook andere vergunningen noodzakelijk zijn.

Vraag 2:

Zo ja, is dan de gemeente of de provincie bij zo'n vergunning betrokken?

Antwoord vraag 2:

Ja, wij zijn bevoegd gezag voor de Wnb en kunnen op basis daarvan vergunningen en ontheffingen verlenen. Het college van burgemeester en wethouders van de gemeente is bevoegd gezag voor de omgevingsvergunning van een dergelijk hekwerk, waaronder de aspecten ruimtelijke ordening en bouwen. Afhankelijk van de omvang van een dergelijk hekwerk kan een ontheffing/vergunning van beide instanties nodig zijn.

Vraag 3:

Als de provincie bij de vergunningverlening betrokken is, is deze vergunning dan verleend?

Antwoord vraag 3:

Neen, er is door de initiatiefnemers geen ontheffings- of vergunningsaanvraag ingediend bij de provincie Fryslân.

Vraag 4:

Zo ja, welke eisen zijn er gesteld bij het verlenen van deze vergunning?

Antwoord vraag 4:

Bij de proefopstelling is dit niet van toepassing geweest.

Vraag 5:

Zo neen, gaat de provincie dan maatregelen nemen omdat dan het hek illegaal geplaatst zou zijn?

Antwoord vraag 5:

Neen, op dit moment zijn er geen aanwijzingen dat het reeds geplaatste hek in de huidige omvang illegaal zou zijn op grond van de Wnb.

Bij het antwoord op vraag één is aangegeven dat het huidige hek een proefopstelling is. In opdracht van de provincie is een toezichthouder ter plaatse geweest en heeft geconstateerd dat het hekwerk als een soort lijnvormige-erfscheiding (één zijde) bij één agrariër in het weiland met een lengte van 20 meter is geplaatst. De rasters in het hekwerk hebben een diameter van 15 bij 20 centimeter; een middelgroot dier kan daar doorheen lopen. Grotere dieren kunnen om het hek heenlopen waardoor migratie van en naar het Natura 2000-gebied, Drents-Friese Wold, mogelijk is.

Vraag 6:

Is het zo dat met het hek (eventueel in de toekomst) ook grond in eigendom van de provincie gemoeid zal zijn?

Antwoord vraag 6:

Neen, bij het antwoord op vraag acht wordt aangegeven waarom dit juridisch niet mogelijk is. Daarom zal het beoogde 'wolverhek' niet op provinciale gronden worden geplaatst.

Vraag 7:

Zo ja, is er dan overleg met de provincie?

Antwoord vraag 7:

Niet van toepassing, zie beantwoording vraag zes.

Vraag 8:

Wat zal dan het standpunt van de provincie zijn?

Antwoord vraag 8:

Op 26 mei 2021 hebben we zowel uw Staten (met het kenmerk 01880112) als de Stichting Wolverhek Fryslân een brief over het wolverhek gestuurd. Hierin is opgenomen dat het plan grote ecologische en juridische bezwaren en onzekerheden kent. Zo is het binnen de huidige wet- en regelgeving niet mogelijk om de wolf uit het gehele grondgebied van Fryslân te weren en een '0-stand' te hanteren. Daarom is het niet mogelijk om het 'wolverhek Fryslân' te realiseren. De provincie is van mening dat daarom geen vergunning/ontheffing kan worden afgegeven voor het plaatsen van het totale wolverhek. De provincie kan als eigenaar van de gronden en/of wegen daarom niet meewerken aan het weren van wolven uit de provincie.

Wij vertrouwen erop u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Fryslân,

~~drs. A.A.M. Brok~~ voorzitter

R.E. Bouwts - Riemersma, MBA MCM, secretaris

Groetenis uut Gelderland

Na Groningen, Friesland, Drenthe en Zwolle zijn we aangekomen bij onze burens: Gelderland; de grootste provincie van Nederland. Als je aan Gelderland denkt, denk je aan natuur en landschap. De Achterhoek, de Betuwe en natuurlijk de Veluwe. Een belangrijke nieuwe bewoner van de Veluwe is de wolf. Hoe gaan onze collega-ambtenaren in Gelderland met deze nieuwkomer om? Onze redacteur [REDACTED] vroeg het aan hun wolvenman [REDACTED]. Daarnaast legt projectleider [REDACTED] uit hoe Provincie Gelderland de natuur probeert te beschermen tegen te veel recreanten.

De wolf voelt zich thuis in Gelderland

Rondom Limburg is de wolf zich na twee eeuwen afwezigheid weer aan het settelen. [REDACTED] opdrachtgever natuurbeheer bij de Provincie Gelderland, vertelt graag wat we kunnen verwachten als dit intrigerende roofdier ook in onze natuur een geschikt territorium vindt. "Niet iedereen is overtuigd dat de wolf in de Nederlandse natuur thuishoort en dat het dier voor mensen ongevaarlijk is."

Waar een wolf zijn poot zet, daar lopen de emoties hoog op. Natuurliefhebbers en fotografen snellen naar de locatie om een glimp van de toppredator op te vangen, terwijl veehouders en inwoners met hobbydieren zich zorgen maken. 'Hoe samen te leven met de wolf is bij uitstek een politiek-bestuurlijk vraagstuk', vindt [REDACTED] 'Hoeveel ruimte geef je het dier en hoe ga je als Provincie om met de belangen van betrokkenen?'

Wolvendraaiboek

In 2018 werden in Nederland al tien verschillende wolven waargenomen, twee daarvan bleven uiteindelijk hier. Voor de Provincies reden om het wolvendraaiboek

te actualiseren. Samen met de andere Provincies is daarna een interprovinciaal Wolvenplan opgesteld, dat eind januari 2019 door het IPO-bestuur is vastgesteld.

Tien wolven

'Zodra dat beleid klaar was, mocht de wolf zich vestigen', grap [REDACTED] Inderdaad kon een paar weken later daadwerkelijk over de eerste vestiging van wolven in Nederland worden gesproken. De dieren bevonden zich zes maanden lang in gebieden in het midden en noorden van de Veluwe. Inmiddels leven er ten minste tien gevestigde wolven in drie gebieden in Gelderland: in het noorden, midden en zuidwesten van de Veluwe.

Bezorgde leraar

Het Gelderse College ondersteunt van begin af aan de sectoren die preventieve maatregelen namen om hun landbouwdieren te beschermen. Bijvoorbeeld met speciale afrasteringen met stroomdraad rondom schapen en geiten. Die actieve houding van het provinciale bestuur is volgens [REDACTED] essentieel voor draagvlak. 'Niet iedereen is overtuigd dat de wolf in de Nederlandse natuur thuishoort en dat het dier voor mensen ongevaarlijk is. Zo maakte een leraar zich zorgen over de veiligheid van zijn leerlingen die dagelijks over de heide naar school fietsen.'

Probleemwolf Billy

[REDACTED] verwacht dat er nog plaats is voor meer wolven in Gelderland, maar op een gegeven moment zijn de beste plekken met voldoende ruimte, rust en wilde prooidieren ingenomen. Komen er dan nog meer jongen of instroom vanuit Duitsland, dan

kunnen vaker incidenten optreden. Zoals met *probleemwolf* Billy die vorige zomer in Gelderland en Noord-Brabant een groot aantal schapen doodde. Het zijn doorgaans de rondzwervende wolven op zoek naar een eigen leefgebied die zich vergrijpen aan landbouwdieren.

Intrigerend roofdier

Voorlopig dus nog alle hens aan dek op het wolvendossier, maar enige relativering vindt [REDACTED] wel op zijn plaats. 'We praten met z'n allen veel over de wolf, maar het dier trekt gewoon zijn eigen plan.' Dat is voor hem tegelijkertijd ook één van de interessante aspecten. 'De wolf is een intrigerend roofdier met een unieke positie in het ecosysteem. Waar wolven leven, ontstaat een geheel nieuwe dynamiek. Aangevreten kadavers trekken bijvoorbeeld raven aan en

boswachters merken op dat edelherten zich anders gedragen. Er is nog zoveel te leren, prachtig om daar aan te mogen werken.'

Meer weten over de wolf op de Veluwe?

TEKST: [REDACTED] FOTO: [REDACTED]

Projectleider [REDACTED]

'Veluwe wordt er ook interessanter van'

Recreatiezonering is nodig voor het behoud van de natuur

Steeds meer mensen trekken de natuur in, met de hond, op de mountainbike of wandelend. Door de coronacrisis is de druk op Veluwse natuurgebieden en landgoederen alleen maar groter geworden. Op sommige momenten dreigen delen van de natuur bijna te bezwijken onder al dat onbedoelde menselijke geweld.

Tijd voor maatregelen. Maar welke? Een gesprek met [REDACTED] projectleider Recreatiezonering Veluwe bij Provincie Gelderland. 'Het gebruik van de natuur verandert', zegt hij. 'Er komen steeds meer mensen en hun actieradius wordt groter, waardoor het beslag op de natuur toeneemt. Verder zie je een ander gedrag en gebruik van de natuur. Een boswachter die mensen aanspreekt op het loslaten van honden, krijgt eerder te horen dat mensen vinden dat dat moet kunnen omdat de hond los moet lopen. Al dat soort ontwikkelingen noodzaken iets te doen. Anders komt de natuur in de verdrukking.'

Toekomst

Hij vervolgt: 'Wat je nu ziet, is in feite de situatie van over vijf tot tien jaar. Na corona zullen mensen weer de stad in gaan of naar de sportvereniging, maar in de toekomst is dit echt wat je kunt verwachten.'

[REDACTED] is vol lof over de landschaps- en natuureigenaren op de Veluwe die samen met gemeenten en Provincie Gelderland de handen ineen geslagen hebben om in te spelen op de steeds grotere natuurdrukke. Dat initiatief heeft geresulteerd in een zogeheten recreatiezonering. Daarin worden plekken aangewezen voor intensief recreatief gebruik, maar er zijn ook stilte- en rustgebieden waar dieren en planten ongestoord hun gang kunnen gaan. Verder zijn er gebieden die een beperkte groep bezoekers kunnen hebben.

Verleggen van paden

Er ligt nu een voorstel waarmee de Provincie Gelderland naar de burgers gaat om hun mening te horen. Na die inspraakronde worden in 2022 de eerste

maatregelen genomen. Denk aan het verleggen van paden of het maken van nieuwe recreatieve voorzieningen. 'Waar geven we de mensen ruimte en waar geven we de natuur de rust? Dat is de vraag', zegt [REDACTED]. 'Ik denk dat de Veluwe er interessanter van wordt. Wat vind je als bezoeker nou leuker als je de natuur in gaat: dat je heel veel mensen op verderop gelegen paden ziet of dat je van het groen en de omgeving kunt genieten?'

Stikstofneerslag

Overigens gaat het niet best met de Veluwse natuur. 'Door de stikstofneerslag en droogte gaan op grote schaal bomen dood, verdwijnen er insecten en krijg je minder vogels. Veel mensen zijn zich er helemaal niet van bewust hoe slecht het gaat met de natuur. Maar die bewustwording is wel belangrijk. Die vormt de helft van de werking van de recreatiezonering. Je moet goed uitleggen wat de aanwezigheid van ons allen in de natuur voor effect heeft.'

Kraamkamer van de natuur

Daarom is de campagne *Kraamkamer van de natuur* van de natuureigenaren volgens [REDACTED] een goede zet. 'Leg aan de bezoekers uit wat er allemaal gebeurt als ze in bepaalde delen van het bos komen of wat het effect is op vogels als je je hond los laat lopen. Als je weet dat daardoor vogels niet meer gaan broeden, zul je het minder snel doen.'

TEKST: PROVINCIE GELDERLAND
FOTO: [REDACTED]

To: [REDACTED]@hotmail.com [REDACTED]@hotmail.com]; [REDACTED]@bij12.nl]
Cc: WOLVENCOMMISSIE[WOLVENCOMMISSIE@gelderland.nl]
From: [REDACTED] | Blaekend
Sent: Mon 11/9/2020 3:49:18 PM
Subject: Artikel nieuwsbrief wolvencommissie
Received: Mon 11/9/2020 3:49:22 PM
[101109 Artikel \[REDACTED\].docx](#)

Goedenavond [REDACTED]

Voor de nieuwsbrief van de wolvencommissie heb ik [REDACTED] telefonisch geïnterviewd met het artikel in de bijlage als resultaat. [REDACTED] geeft aan dat het melden van schade tweemaal niet goed is verlopen. Dat heb ik zo opgetekend:

[REDACTED] *"De telefonische bereikbaarheid van BIJ12 voor het melden van schade was een ramp. Het is dat ik persoonlijk betrokkenen ken en ze rechtstreeks kon benaderen, maar via de officiële weg kreeg ik niemand te pakken. Een wolf slaat ook toe buiten kantooruren en tijdens corona. Eenmaal gemeld liep het vervolg goed. De taxateur was ter zake kundig, de wolvencommissie zocht contact en een set nood-netten werd tijdelijk beschikbaar gesteld."*

@ [REDACTED] kun jij je vinden in de bewoordingen van het gehele artikel in de bijlage?

@ [REDACTED] kan ik de tekst zo publiceren of wil je een korte reactie geven op het punt bereikbaarheid?

Lukt het om morgen voor 13.00 uur te reageren?

Hartelijke groet,

BLAEKEND

PROJECTMANAGEMENT

Het Woldhuis 24
7325 WN Apeldoorn
06 [REDACTED]

0000001150

PROVINCIALE STATEN
VAN OVERIJSSSEL

Reg.nr.

Dat. ontv.: 08 JUL 2020

Provincie Overijssel

Luttenbergstraat 2
Postbus 10078
8000 GB Zwolle
Telefoon 038 499 88 99
Fax 088 118 86 71
overijssel.nl
postbus@overijssel.nl

Provinciale Staten van Overijssel

KvK 51048329
IBAN NL45 RABO 0397 3411 21

Inlichtingen bij

telefoon [redacted]
[redacted]@overijssel.nl

Datum

30.06.2020

Kenmerk

2020/0177934

Onderwerp: beantwoording statenvragen CDA inzake wolven

Toezending aan Provinciale Staten met oogmerk:

☒ [X] ter informatie

☐ [] anders, en wel:

I. Beantwoording statenvragen CDA over wolven in Overijssel (bijgevoegd)

Op 6 juni 2020 heeft de CDA-fractie bij monde van statenlid Piksen schriftelijke vragen gesteld over wolven in Overijssel.

Met de bijlage van deze brief stellen wij u in kennis van de antwoorden op deze vragen.

Met vriendelijke groet,
Gedeputeerde Staten van Overijssel,

[redacted]

voorzitter,-

[redacted]

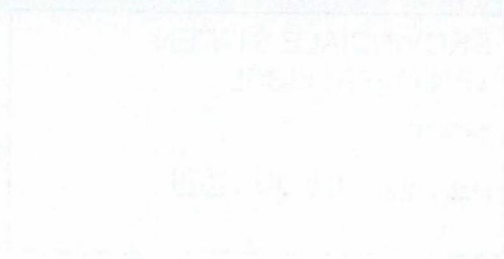
[redacted]

secretaris,

[redacted]

Datum verzending

08. JULI 2020

Provincie Overijssel

Luttenbergstraat 2
Postbus 10078
8000 GB Zwolle
Telefoon 038 499 88 99
Fax 088 118 86 71
overijssel.nl
postbus@overijssel.nl

KvK 51048329

IBAN NL45 RABO 0397 3411 21

Inlichtingen bij

telefoon [REDACTED]
[REDACTED]@Overijssel.nl

Aan: de heer Piksen
Statenlid van de CDA-fractie
Per email verzonden aan jeroenpiksen@gmail.com
Afschrift verzonden aan statengriffie@overijssel.nl

Datum	Kenmerk	Bijlagen	Uw brief	Uw kenmerk
30.06.2020	2020/0177763		06.06.2020	

Onderwerp: antwoord op statenvragen over wolven in Overijssel

Geachte heer Piksen,

U heeft ons op 6 juni 2020 schriftelijke vragen gesteld over wolven in Overijssel (2020/1101450).
In deze brief geven wij antwoord op uw vragen.

Vraag 1.

Heeft de provincie ingestemd met het nieuwe provinciaal wolvenplan dat in IPO verband is vastgesteld en is de provincie wettelijk gebonden aan dit plan?

Antwoord 1

De provincie heeft ingestemd met het wolvenplan dat in IPO-verband is opgesteld.
De provincie is niet wettelijk gebonden aan het wolvenplan van het IPO, maar wel aan het ten grondslag liggende beschermingsbeleid van de wolf, op basis waarvan het IPO-wolvenplan is ontwikkeld.

Vraag 2.

De aanwezigheid van wolvenroedels is een indicatie voor het aantal (zwerfende) wolven. Monitort de provincie de aanwezigheid van wolven(roedels) en wordt hierbij samen gewerkt met aanpalende provincies, inclusief het Duitse grensgebied?

Antwoord 2.

De aanwezigheid van wolven wordt nu al gemonitord, waarbij gebruik wordt gemaakt van de expertise van de WUR (Wageningen University & Research). Van materiaal dat van wolven gevonden wordt (speeksel uit bijtanden, prooi-resten, excrementen, haren) worden DNA monsters genomen, waarmee bepaald kan worden welk wolvenindividu het betreft en hoe de migratie van het dier verloopt.
De samenwerking op het vlak van monitoring verloopt landelijk via BIJ12, Wolven In Nederland (WIN) en de Zoogdierverseniging. De informatie-uitwisseling gaat vrij snel, is up-to-date en betreft zowel nieuws uit (buur)provincies als uit de grensstreek. Wij zijn geen noodzaak om op korte termijn verandering in deze structuur aan te brengen.

Vraag 3.

De naburige provincie Gelderland heeft vanwege de vestiging van een wolvenroedel een Gebiedsgericht preventieplan wolvenschade Veluwe laten opstellen door een gebiedscommissie. Wordt de instelling van een dergelijke commissie en het opstellen een gebiedsgericht preventieplan ook voor Overijssel overwogen?

Datum verzending

08. JULI 2020

Antwoord 3.

Het initiatief voor het instellen van een Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade ligt niet bij de Provincie, maar bij de gebiedspartners, in het bijzonder LTO en schapenhouders. Eigenaars van landbouwhuisdieren zijn verantwoordelijk voor het nemen van preventieve maatregelen. Zij kunnen bij GS een verzoek indienen om een Gebiedscommissie in te stellen die een preventieplan kan laten maken. Een verschil met de Gelderse situatie is echter dat in Overijssel geen gevestigde wolven aanwezig zijn.

Vraag 4.

Welke mogelijkheden zijn er voor Nederland en de provincies 'Europa' te verzoeken (gedeeltelijke) ontheffing te verlenen van de verplichting de wolf te beschermen? Andere Europese landen zoals Noorwegen en Duitsland hebben hier met succes om gevraagd en zijn er wolvenvrije zones aangewezen. Deelt GS onze opvatting dat afschot tot de ultieme beheersinstrumenten in deze zones gerekend moet worden?

Antwoord 4.

De bescherming van de wolf is zeer strikt. Op 11 juni jl. heeft het Europese Hof van Justitie in een perscommuniqué (nr. 72/20) te kennen gegeven dat dieren die vallen onder artikel 12.1 van de Habitatrichtlijn (HR), waaronder de wolf, ook strikte bescherming behoeven indien zij terechtkomen in gebieden waar mensen wonen of eigendommen (zoals landbouwhuisdieren) hebben. De Europese Commissie heeft eerder - op 5 maart 2019 (nr. 2019-1475348) - op een gezamenlijk verzoek van Duitsland en Oostenrijk al aangegeven dat het aanwijzen van wolvenvrije zones niet mogelijk is, gelet op de instandhoudingsdoelstellingen van de Habitatrichtlijn. Voor Noorwegen geldt deze bepaling niet, omdat Noorwegen geen EU-land is en daarom niet gebonden is aan de bepalingen van de Habitatrichtlijn. Omdat de Europese wolvenpopulaties niet in een gunstige staat van instandhouding verkeren, is afschot geen reële optie. Indien sprake is van een groot gevaar voor de openbare veiligheid of andere dwingende redenen van groot openbaar belang, moet getracht worden om een "probleemwolf" eerst te verjagen en indien dit faalt, om het dier te vangen en te verplaatsen. Afschot is slechts mogelijk indien alle eerder genoemde opties niet tot het gewenste resultaat leiden. Voor vangst en afschot dient de bevoegde nationale instantie (Minister) een goed onderbouwde afwijking van de beschermingsplicht af te geven, alsmede een planmatige aanpak hoe de ingreep op een juiste wijze uitgevoerd moet worden. Gelet op het bovenstaande lijkt een verzoek om een lager beschermingsgraad van de wolf op provinciaal niveau niet erg kansrijk, ook niet in overleg met Drenthe en/of Gelderland.

Vraag 5.

In de provincie Gelderland is een gebiedscommissie preventie wolvenschade ingesteld waarin alle stakeholders vertegenwoordigd zijn. Bent u vanwege de stijgende meldingen van wolven in Overijssel voornemens een dergelijke commissie voor Overijssel in te stellen en/of ter zake samen te werken met de provincie Gelderland?

Antwoord 5.

Er is dit jaar nog geen sprake van stijgende meldingen van wolven in Overijssel. Er zijn juist minder voorvallen dan in 2019. Ook hebben wij, in tegenstelling tot Gelderland, geen gevestigde wolven. Dit maakt het lastig om op voorhand een gebied aan te wijzen waar preventieve maatregelen getroffen zouden moeten worden. Daarnaast ligt het initiatief tot het instellen van een Gebiedscommissie bij de gebiedspartners (zie antwoord 3). Mocht zo'n verzoek binnenkomen, dan zullen wij hierop ingaan.

Vraag 6.

Bent u het met het CDA eens dat het aanbrengen van landschap ontsierende en kostbare hekken en netten om weilanden geen voorwaarde mag zijn om voor vergoeding van 'wolvenschades' in aanmerking te komen?

Antwoord 6.

De schade van door wolven doodgebeten of ernstig verwonde (landbouw)huisdieren wordt vooralsnog door BIJ12-faunaschade marktconform vergoed, zonder dat er sprake is van het vooraf plegen van preventieve maatregelen, zoals het plaatsen van hekken en netten. Dit omdat er in Overijssel geen sprake is van een gevestigde wolf en het daarom lastig is te bepalen waar preventieve maatregelen nodig zijn. De vergoeding wordt alleen uitgekeerd als de wolf als dader daadwerkelijk kan worden vastgesteld

op basis van DNA-analyse van achtergebleven speeksel in de wond. Jaarlijks worden ongeveer 13.000 schapen aangevallen en verwond door loslopende honden. Deze schade wordt niet vergoed. Ter vergelijking: in 2018 is landelijk bij 168 schapen vastgesteld dat zij door wolven gedood zijn (uitgekeerde schadebedrag: € 32.653,-), waarvan 56 schapen in Overijssel (schadebedrag € 9.517,-). In 2019 werden landelijk 119 schapen door wolven gedood (schadebedrag € 36.045,-), waarvan 27 schapen in Overijssel (schadebedrag € 5.368,-). (Bron: BII12-faunaschade).

Naast dure hekken en netten om het gehele weiland zijn er ook andere opties om dieren te beschermen, zoals kleine kralen met stroomdraden, nachtberging op stal en de inzet van kuddebeschermingshonden. BII12 besteedt veel aandacht en onderzoek naar dergelijke preventieve maatregelen. Deze kennis kan bij hen worden opgevraagd.

Met vriendelijke groet,
Gedeputeerde Staten van Overijssel,

voorzitter,-
A.P. Heidema

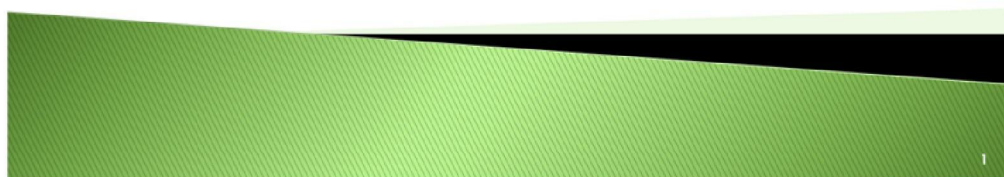

secretaris,
N. Versteeg

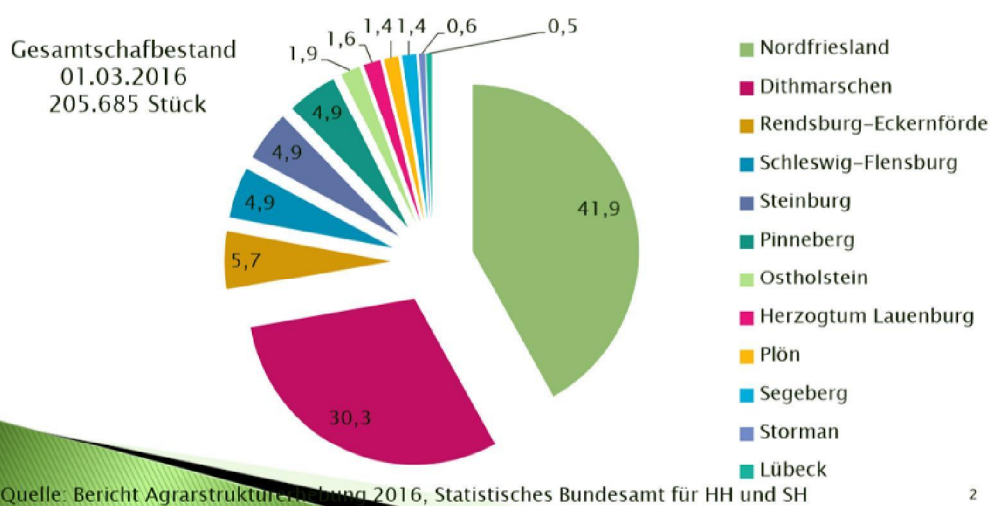
Winst, werklast, structuur van grazende dieren, financiële en personele effecten van de vereisten van het wolvenbeheer

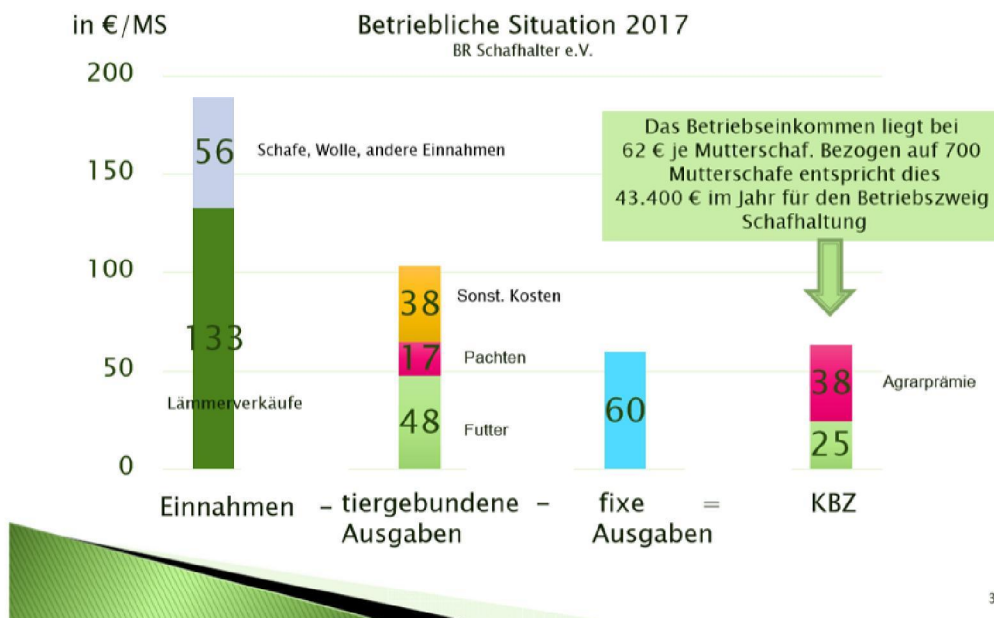
Betriebswirtschaftliche Situation der Schafhalter in Schleswig-Holstein

Gewinne, Arbeitsbelastung, Struktur der Weidetierhaltung
finanzielle und personelle Auswirkungen der Vorgaben
des Wolfsmanagements

Schafbestand in % nach Kreisen (2016)

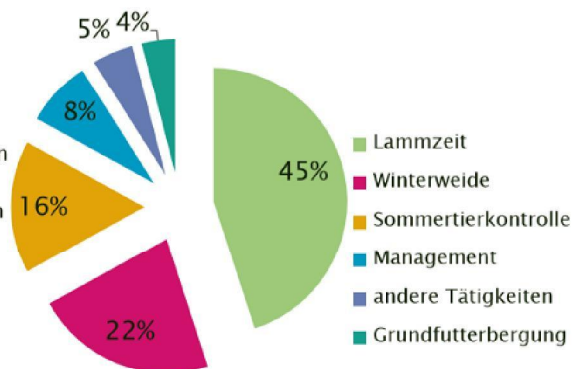
Verteilung der Arbeitszeit im Ringschnitt

Arbeitszeitbedarf je Mutterschaf und Jahr

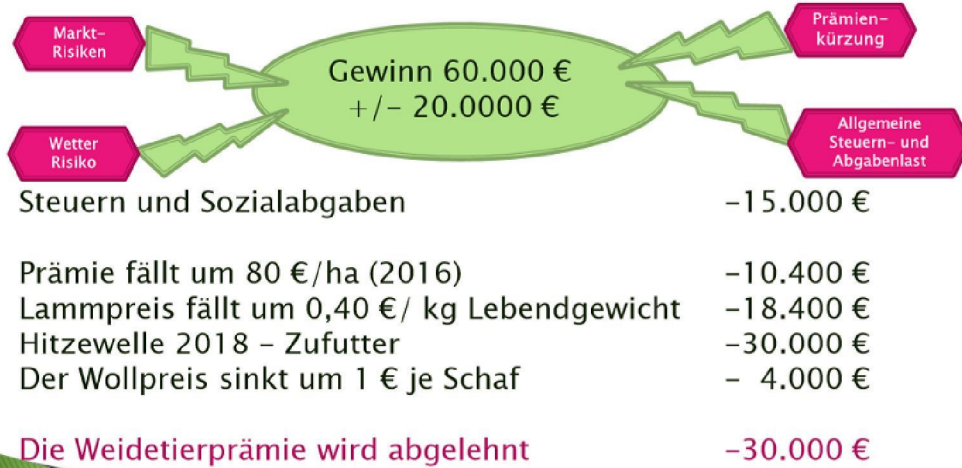
- › Lammzeit: 2h 11min
- › Winterweide: 1h 03min
- › Sommertierkontrolle: 48min
- › Management: 23 min
- › Grundfutterbergung: 12min
- › Andere Tätigkeiten: 15min

Gesamt: 4h 51min MS

Betriebsleiter 3500 Std.

Ist Situation: 1000 Schafe, 130 ha, 1300 Lämmer

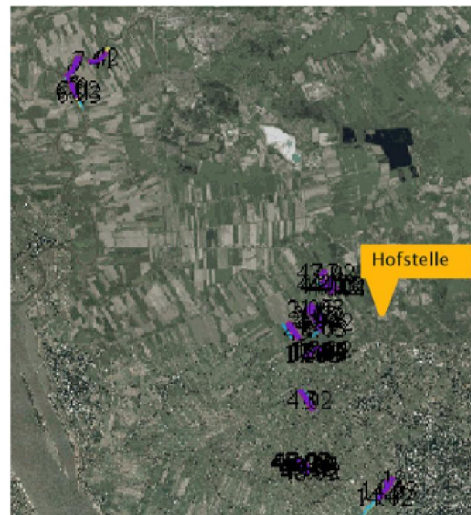

Schafhaltungsform SH im Sommer

- ▶ Verteilte Flächen
- ▶ Pachtflächen
 - nicht arrondiert und zusammenhängend
 - oder auf Deichen

Entfernung: 0 – 20 km zum Hof
 Flächengröße: 0,5 – 5 ha
 Flächenanzahl: 1 – 60

Pro Fläche: 50 – 100 Schafe
Beweidungsdauer: 200 Tage

Betriebswirtschaftliche Auswirkungen der Vorgaben der Wolfsverwaltung bzw. des MELUND/LLUR

7

Anträge auf Herdenschutzmaßnahmen

Betrieb	Festgestellt mit Wolfsberatern	Förderbescheid	
Brunsbüttel	60.000 €	Abgelehnt	
Neuendorf	140.000 €	80.000 €	60.000 €
Elpersbüttel	180.000 €	105.000 €	75.000 €

- ▶ Pauschalisierter Betrag
 - ▶ der Landwirt bleibt auf den übrigen Kosten sitzen!
 - ▶ Winterweide fließt nicht mit ein!

8

Pagina 8

Aanvragen subsidie voor beschermingsmaatregelen tegen aanvallen

Forfaitair bedrag: de boer draagt de rest van de kosten

Winter weiland word niet mee gerekend

Zaunkosten für 1.000 Schafe

Das Wolfsmanagement berücksichtigt bisher nur die Sommerweiden.
Durch den pauschalen Ansatz reicht das Geld nicht für die Winterweiden,
welche unbedingt zur Schafhaltung gehört.

	ha	Material	Kosten
Sommerweide	130	Festzaun 1000 € /ha	140.000 €
Winterweide Rappa Wolfzaun	1.000 ha	15 Gruppen ~ 23 km Material	71.300 €
Gesamtsumme:			211.300 €

Zuwendungspauschale des MELUND:
130 ha = 33 km Zaunlänge * 2,40€/m
Fördersumme: 79.200 €
=132.100 € muss der Schäfer selbst zahlen!

Pagina 9

Kosten bescherming voor 1.000 schapen

Wolf management heeft tot nu toe alleen rekening gehouden met zomerweiden. Vanwege de algemene aanpak is het geld niet genoeg voor de winterweiden, die essentieel zijn voor de schapenhouderij.

Was wird gefördert?

Seile, Litzen, Weidezaungeräte,
Draht, Knotengeflechtzäune,
Netze, Kleinzubehör

Nein!

Auszüge aus dem Zuwendungsbescheid

▶ Zeitliche Bindungsfrist von 5 Jahren

- pfleglich zu behandeln und ordnungsgemäß zu unterhalten
- Ersatzmassnahmen werden nicht vom Land getragen

▶ Verwendungsnachweis

- Aufbau der geförderten Zäune innerhalb von 4 Wochen nach Auszahlung der Zuwendung

- ▶ Wenn das erhaltene Zaunmaterial durch die Förderung innerhalb der 5 Jahre nicht mehr benötigt wird, muss die erhaltene Förderung anteilig **zurückgezahlt werden**

11

Pagina 11

Uittreksels uit de kennisgeving van subsidie

- De verbintenisperiode van 5 jaar moet met zorg worden behandeld en naar behoren worden onderhouden. Alternatieve maatregelen worden niet door de staat gedragen.
- Bewijs van gebruik : Bouw van de gesubsidieerde hekken binnen 4 weken na betaling van de vergoeding
- Als het ontvangen materiaal binnen de 5 jaar niet langer nodig is, moet de ontvangen financiering proportioneel terug worden betaald

Perfektionistische Anforderungen

Durchgehende Mindesthöhe 108 cm
_Wäscheleine, Wind, Nässe, Schnee Raureif
Strom: > 3500 Volt

12

Pagina 12

Perfectionistische eisen

Continue minimale hoogte 108 cm (waslijn, wind, nat, sneeuw)

Elektriciteit minimaal 3500 volt

Anweisungen des Wolfsmanagements

drei stromführende
Drahtlitzen (praxisfremd)

Alternativ Knotengeflecht 80–
100cm außen flach am Boden
auslegen
(Nutzung, Agrarantrag?)

<https://www.vlt-wild-und-holstein.de/DE/Fachinhalte/A/artenschutz/herdenschutzSH.html>

13

Pagina 13

Instructies van Wolfs-Management

drie onder spanning staande draden (niet gerelateerd aan praktijk)

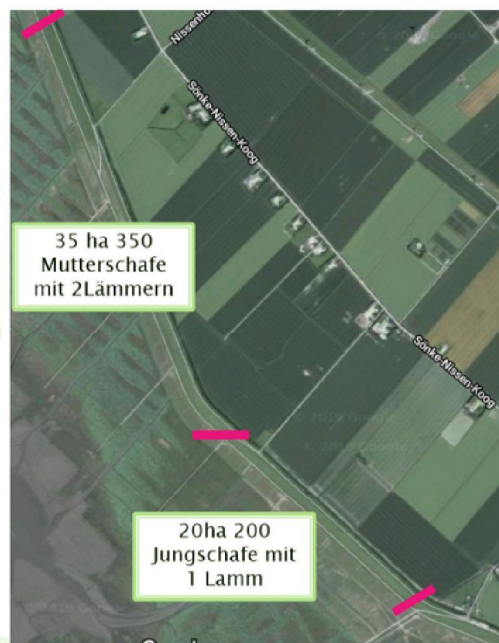
Als alternatief: gaas 80 / 100cm buiten plat op de grond (gebruik, landbouwtoepassing?)

Maßnahme „Herde auf eine andere Weide bringen“

- ▶ Deichabschnitte voll besetzt
- ▶ Weiden im „Hinterland“ sind belegt
- ▶ Oder dienen der Winterfuttermgewinnung

Muttertiere und Lämmer verlieren sich
– viele Todesfälle, Unruhe, Stress
Der Futteraufwuchs leidet

1. (Menge und Trittschäden),
2. Schadensabwehr?
3. (2000 Tiere auf 100 ha)

Pagina 14

Maatregelen verplaatsen van de kudde naar een andere weide

- Dijksecties volledig bezet
- Weiden in het "achterland" zijn bezet
- Of bedoeld voor wintervoedselproductie

Ooien raken hun lammeren kwijt tijdens het verplaatsen - veel sterfgevallen, rusteloosheid, stress.

De voergroei heeft te lijden (hoeveelheid en schade door vertrappen)

Schade preventie?

(2000 dieren op 100 ha)

Pagina 15

Nachtkraal Gotha

Hoe zit het met ontlasting en urine?

12 uur in de kraal verblijven: 2,4 ton uitwerpselen en urine per nacht, 50 ton in 3 weken (300 ooien, 450 lammeren)

Dierenbescherming

Dierenwelzijn

Zaun binnendeichs ziehen , LKN

- „Die komplette wolfsabweisende Zäunung aller Deiche ist schlicht und einfach ein Aufwand,
- der **alles übersteigt**, was im Binnenland denkbar ist“ Minister Albrecht 19.02.19 (Boyens Medien).
- **Kosten 7,5 Mio €, zzgl. 400.000 € Unterhaltung. Gall, Okt. 2017**
-

Maßnahmen zum Schutz von Weidetieren haben wir bislang keine.
Vielleicht gibt es Lösungen in 20–30 Jahren.
Gall, Okt. 2017

**Wenn der Wolf sich nicht an Schafe gewöhnen soll,
müssen auch die Deiche eingezäunt werden, mehr
als 25 % der Herden !**

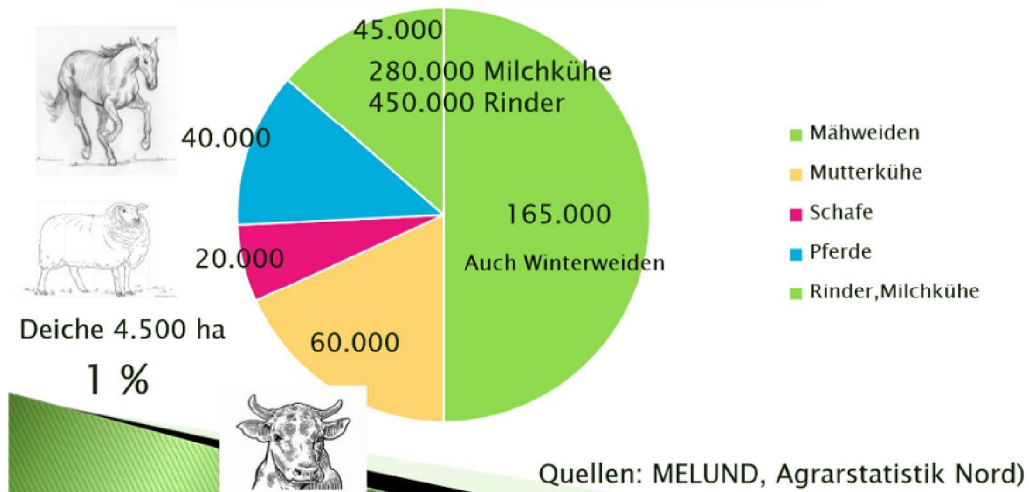
17

Pagina 17

- "Het complete wolven-werende hekwerk van alle dijken is gewoon een enorme inspanning, dat alles overtreft wat in het binnenland denkbaar is "Minister Albrecht 19.02.19 (BoyensMedien).
- Kosten € 7,5 miljoen, plus € 400.000 onderhoud. Gall, oktober 2017
- Tot nu toe hebben we geen maatregelen om weidedieren te beschermen. Misschien komen er over 20-30 jaar oplossingen. Gall, oktober 2017
- Als de wolf niet aan schapen moet wennen, moeten de dijken ook worden omheind, dat betekend meer dan 25% van de kuddes!

Grünlandnutzung in ha in SH 330.000 ha gesamt

6 % der Flächen sind Sommerweiden für Schafe

Ist Situation: 1000 Schafe, 130 ha, 1300 Lämmer

Einkommen 60.000 €
+/- 20.000 €

Nicht gewährte Präventionsleistungen Sommerweide	- 60.000 €
Nicht gewährte Präventionsleistungen Winterweide	-71.300 €
Jährliche Ersatzmaßnahmen des geförderten Materials 1/5 der Fördersumme, bei 80.000 €:	- 16.000 €
Verzicht auf Winterweide (4 Monate Stall) Mehrkosten	- 48.000 €
1,5 Mitarbeiter einstellen (Zaunbau, Mahd)	- 45.000 €
Deichabschnitt nur 3 Wochen räumen (300 MS, 450 Lämmer) in den Stall	- 7.000 €

HSH, Nächtliches einstellen (nur Hobbybereich),
Behirtung (3 AK je Tiergruppe) 7200 AK

- ❖ Schäfereien sind meistens reine Pachtbetriebe
- ❖ Liquiditätsschwankungen im Jahr
- ❖ Im Bankenrating ganz hinten

❖ Keine Kredite von Banken für Investitionen, die den Betrieb betriebswirtschaftlich nicht vorwärts bringen

20

Pagina 20

- Herders zijn meestal huurders van de grond
- Liquiditeitsschommelingen in het jaar
- Onderaan in de kredietwaardigheid bij banken
- Geen leningen van banken voor investeringen die de bedrijfsvoering niet bevorderen

- Unerfüllte Versprechungen:
- „Wir zäunen alles mit unseren Wolfsberatern“ Herbst 2018
- 10 Quads für ganz Schleswig-Holstein zum Verleih
 - Auskunft WB 2018
- „Die EU erlaubt den Ländern die vollständige Übernahme des Herdenschutzes“ 2/2019

21

Pagina 21

Onvervulde beloften:

- "We rasteren alles in met hulp van onze wolvenadviseurs" najaar 2018

- 10 quads worden gekocht voor heel Schleswig-Holstein die geleend kunnen worden WB 2018
- "De EU staat de landen toe om de kosten voor bescherming volledig over te nemen" 2/2019

Warum wird das Präventionsangebot nur zögernd angenommen?

- ▶ Preisfestsetzung pro Meter viel zu niedrig
 - Winterweide wird nicht berücksichtigt
 - Schäfer bleibt auf zusätzlichen Kosten sitzen
- ▶ Umsetzung Zaunbau
 - Praxisfern
 - Zeitaufwand/ Personalaufwand
 - Materialaufwand
- ▶ Anforderung perfekter Zaun: zu jeder Zeit den Vorgaben entsprechend
 - Unter schwankenden Witterungs und unebenen Bodenbedingungen nicht möglich
- ▶ Anforderungen der Projektförderung
 - Festgelegter Zeitrahmen des Aufbaus unrealistisch
 - Materialbruch innerhalb der Bindungsfrist wird nicht ersetzt
- ▶ Wie lange mache ich die Schafhaltung noch?
 - Abwartende Haltung aufgrund: Alter, Nachfolger?, wirtschaftliche Situation, Marktpreis

Pagina 22

Waarom wordt het aanbod subsidie bescherming niet snel aangenomen?

- Prijsinstelling per meter veel te laag: winterweide wordt niet in aanmerking genomen en de herder blijft zitten met hoge extra kosten
- Implementatie van hekconstructie: praktijkvreemd / personeelskosten / materiaalkosten
- Vereiste omheining: niet overal en op elk moment mogelijk in overeenstemming met de specificaties, onder wisselende weersomstandigheden en ongelijke grondomstandigheden.
- Vastgelegd tijdvak opbouw van constructie onrealistisch
- Materiële slijtage binnen de bindende periode wordt niet vervangen
- Hoe lang blijf ik nog herder?
- Afwachtende houding door: leeftijd, geen opvolger?
- economische situatie, marktprijs

To: WOLVENCOMMISSIE[WOLVENCOMMISSIE@gelderland.nl]; [REDACTED]@zlto.nl]
From: [REDACTED]
Sent: Thur 2/25/2021 8:12:58 AM
Subject: Belgische stukken
Received: Thur 2/25/2021 8:14:18 AM
[Wolvenplan Vlaanderen 7 augustus 2018.pdf](#)
[interventieprotocol-probleemsituaties-wolf.pdf](#)

Hi,

Ik heb gisteren deelgenomen aan het webinar over wat wolven eten van de Zoogdierenvereniging.

We zullen moeten opletten wat ze met de resultaten gaan doen, want er zitten een aantal fouten in het onderzoek.

er kan op basis van dit onderzoek GEEN uitspraak gedaan worden over wat wolven eten

Van de vele sheets ging er één over Nederland.

Verder werd tijdens de presentatie over twee belangrijke documenten gesproken, het Belgische Wolvenplan en hun escalatieladder. Die laatste is beter dan de Nederlandse versie.

vr gr [REDACTED]

--

Met vriendelijke groet,

[REDACTED]

Woolsofholland Originals

info@woolsofhollandwinkel.com

www.woolsofhollandwinkel.com

(+31 [REDACTED])

Boerderijwinkel: De Omloop 10

ivm corona gesloten

alleen pin! alleen op afspraak

To: info@[redacted].nl[info@[redacted].nl]
Cc: WOLVENCOMMISSIE[WOLVENCOMMISSIE@gelderland.nl]
From: [redacted] | Blaekend
Sent: Thur 9/9/2021 5:51:22 AM
Subject: Bericht_Wolvenconsulent van start in Gelderland
Received: Thur 9/9/2021 5:52:21 AM
[210909 Bericht wolvenconsulent De Boerderij.docx](#)
[Beeldmateriaal De Boerderij.zip](#)

Goedemorgen [redacted]

In de bijlagen vind je het bericht over de wolvenconsulent. Een foto van [redacted] is helaas nog in de maak, die volgt uiterlijk maandag. Ik heb ander beeldmateriaal toegevoegd, Mocht je nog vragen hebben, dan weet je me te vinden. Wil je me de link sturen als het bericht online staat?

We houden contact over het achtergrondverhaal, als [redacted] door zijn wittebroodsweken is.

Vriendelijke groet,

namens de wolvencommissie Gelderland

[redacted]
Projectorganisator
communicatie

M 06 [redacted]

Van: [redacted] | Blaekend [redacted]@[redacted].com>

Datum: woensdag 8 september 2021 om 09:06

Aan: [redacted]>

Onderwerp: Re: Meer over de wolvencommissie Gelderland <-> De Boerderij

Goedemorgen [redacted],

Alle informatie staat klaar, alleen een foto van en een check op de feiten bij de wolvenconsulent staat nog open. Ik ga er vanuit dat ik je vandaag het bericht kan toesturen. Wordt vervolgd.

Groet, [redacted]

Van: [redacted] | Blaekend [redacted]@[redacted].com>

Datum: vrijdag 3 september 2021 om 09:12

Aan: [redacted]>

CC: Wolvencommissie <wolvencommissie@gelderland.nl>, [redacted]@gelderland.nl>

Onderwerp: Meer over de wolvencommissie Gelderland <-> De Boerderij

Hoi [redacted]

Goed om elkaar gesproken te hebben. De wolf is zeker een onderwerp van gesprek en vanuit de wolvencommissie Gelderland wordt er continue gewerkt aan de proactieve benadering van de veehouders. Let wel, er zijn vele partijen bij dit onderwerp betrokken en het luistert nauw wie waarvoor verantwoordelijk is. Gelderland was wel de eerste met een wolvencommissie, maar niet de enige.

Even staccato:

De gevraagde contactgegevens:

- [redacted] / BIJ12 / secretaris van het LOW (kan meer vertellen over het nieuwe wolvenplan, man van de inhoud) > 06 [redacted]@bij12.nl
- [redacted] / BIJ12 / online communicatieadviseur (houdt zich bezig met de kwartaalrapportage, datum verschijning) >> 06 [redacted]@bij12.nl
- [redacted] / BIJ12 / Senior communicatieadviseur > 06 [redacted]@bij12.nl

Via wettransfer >> <https://we.tl/t-cD7K0uEi96> >> stuur ik je onder meer een aantal nieuwsbrieven waarin je leest over de acties die de wolvencommissie Gelderland heeft ondernomen om proactief de veehouders te benaderen, zoals besproken

- Pilots voor openstelling subsidie (op de juiste plekken in het wolvenleefgebied hebben de juiste betrokkenen al in een vroeg stadium wolfwerende maatregelen getroffen met weinig aanvallen als resultaat)
- Demo-opstelling schaapskudde Epe – Heerde / demo-dagen
- Pilots autowinder (innovatie)
- Online sessies
- Praktijknetwerk preventie wolvenschade (Platform KSG)
- Hulplijn
- Nieuwsbrieven (per kwartaal)
- Direct mailings aan schapen- en geitenhouders in wolvenleefgebieden.

De wolvencommissie blijft inzetten op acties om meer veehouders beter te bereiken. Het doel van de wc is om dierhouders te informeren over en te betrekken bij schadepreventiemaatregelen. De wolvenconsulent is de volgende stap. Een keuze voor een proactieve

0000001153

benadering, als het gewenst is aan de keukentafel.

Ik begrijp goed dat de wolvenconsulent voor De Boerderij nieuws is en dat jullie daar graag als eerste over willen communiceren. Nu is hij nog in zijn eerste dagen en is er nog geen sprake van praktijkervaringen. Het mooiste zou zijn als je hem in het veld kan vragen naar zijn ervaringen. Dat verhaal laat nog even op zich wachten, maar daar benader ik je graag voor. Het bericht – op korte termijn - dat er een wolvenconsulent is, vraagt even wat voorbereiding van mijn kant. Hoe zijn de processen ingericht enz. Het moet wel kloppen en werkbaar zijn. Ik ga hem benaderen en overleggen en kom er maandag bij je op terug. Heb je vragen, aarzel niet om contact op te nemen.

Wordt vervolgd!

Hartelijke groet,

[Redacted signature]

06 [Redacted phone number]

To: 'info@landschapsbeheertgroeneveld.nl'[info@landschapsbeheertgroeneveld.nl]
From: [REDACTED]
Sent: Thur 9/9/2021 4:11:45 PM
Subject: Beschrijving situatie vanmorgen
Received: Thur 9/9/2021 4:11:46 PM

Dag [REDACTED]

Ik hoop dat de rust al een beetje is teruggekeerd.

Voor de leden van de wolvencommissie wil ik graag een korte uiteenzetting maken van de situatie om zo van elkaar te leren, ik begreep van je dat je enkele collega-herders al had bijgepraat. Ik respecteer overigens jouw insteek om hierover de media niet op te zoeken maar weet ook uit ervaring dat dit wel interessante zaken zijn voor in de krant en er altijd wel een zwakke schakel is te vinden. De leden van de wolvencommissie verwachten van mij dat ik relevante info deel maar dat doe ik dan graag zo inhoudelijk mogelijk en met het verzoek hierover niet actief te communiceren

Vandaag, 9 september om half negen zag jouw herder beweging in de kudde die in eerste instantie wat leek op opdrijven door de hond. De honden lagen echter bij de herder en hadden ook niet meteen door dat er iets aan de hand was.

Aangekomen bij die schapen trof hij een wolf aan die een schaap bij de keel had. De wolf liet nog niet meteen los en moest verjaagd worden en bleef vervolgens ook nog geruime tijd in de buurt van de kudde. Locatie Noorderheide bij Vierhouten op grond van Staatsbosbeheer.

Kun jij of kan je collega nog iets meer zeggen over hoe zo'n wolf zich gedraagt?

- Hoe zou je het terrein beschrijven, hoeveel schapen, liep het compact of uitgewaaierd.
- Is bekend hoe de wolf bij het schaap kwam, rennend of gewoon lopend?
- Viel er nog wat op aan de wolf qua formaat, kleur, staart, tekening of wat dan ook?
- Op welke afstand van de herder was dit, was dat deel van de kudde direct in het zicht of kan het uit het zicht van de herder zijn gebeurd?
- Hoe reageerde de wolf op de aanstormende herder en of zijn honden, meteen weg of rustig weglopend. Hoe reageerden de honden op de wolf en andersom (bordercollies?)
- Hoe lang bleef de wolf nog rondhangen en op welke afstand, in het bos, op de hei?
- Zijn de schapen nog van slag, kan je nog wat merken aan de kudde en zo ja hoe lang is dat zo?
- Ik weet niet of jullie ervaring hebben met loslopende honden in de kudde maar is het effect vergelijkbaar?
- Andere bijzonderheden.

Ik probeer je morgen nog even te bellen over deze vragen als je het goed vindt.

Met vriendelijke groet,

[REDACTED]
secretaris Commissie preventie wolvenschade Gelderland

026 [REDACTED] | sms of whatsapp 06 [REDACTED] wolvencommissie@gelderland.nl | www.gelderland.nl

Meer weten over de wolvencommissie? <https://www.gelderland.nl/De-Wolf/Wolvencommissie>

To: [redacted]@ipo.nl; [redacted]@ gelderland.nl;
[redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provincie groningen.nl;
[redacted]@provincie groningen.nl; [redacted]@ brabant.nl;
[redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl;
[redacted]@fryslan.frl; [redacted]@fryslan.frl;
[redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@bij12.nl;
[redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl;
[redacted]@minInv.nl; [redacted]@minInv.nl;
[redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl

From: [redacted]
Sent: Wed 11/25/2020 9:03:51 AM
Subject: BESLUITEN LIJST WOLF WERKGROEP
Received: Wed 11/25/2020 9:05:33 AM
[Besluitlijst IPO wolven werkgroep 24 november 2020.docx](#)

Beste allen,

Bijgaand het besluitenlijstje van onze laatste vergadering. Ik roep ieder op er mee aan de slag te gaan, de meeste betrokkenen waren aanwezig, maar mochten er nog vragen zijn dan hoor ik deze graag.

Doel is om in januari een aantal startnotities te hebben liggen voor de vervolgactiviteiten om te komen tot een nieuw wolvenplan. Een deel van deze notities zullen snel daarna ook in het LOW besproken gaan worden.

De volgende vergadering staat ingepland voor dinsdag 19 januari 2021 : 14.00 – 16.00 uur, stukken zouden dan bij voorkeur 15 januari verzonden moeten zijn.

Met vriendelijke groet,

[redacted]
[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Besluitenlijst IPO wolven werkgroep 24 november 2020

Planning: stukken worden uiterlijk 15 januari verzonden en besproken de derde week van januari 2021

Volgende vergadering: dinsdag 19 januari 2021 : 14.00 – 16.00 uur

Actie	Planning	Trekker	Personele bezetting
1,2,4: Opdrachtschrijving t.b.v. uitbesteding.			
1. Fact finding-study wolf	15/01	████	██████████
2. Analyse juridisch kader	15/01	████	██████████
3. Uitwerking draaiboek handelingsperspectief	15/01	████	██████████
4. Advies waardering faunaschade/diersoorten	15/01	████	████
5. Balans opmaken van eerste ervaringen met gevestigde wolven voorstel	1 ^e kwartaal 2021 15/01	████	██████████████████
6. Voortzetting tegemoetkomingsregeling voorstel opties	2 ^e helft 2021 15/01	████	████ Provincies: ?
7. Internationaal soortmanagementplan wolf aanpak, acties	2 ^e helft 2021 15/01	████	██████████
8. Mogelijkheid meenemen goudjakhals in actualisatie Afspraak hoe	1 ^e helft 2021 15/01	████	████
9. Communicatie plan	15/01	████	

10. Overige vervolgacties wolf	p.m. onderbrengen bij acties		
11. Actualisatie wolvenplan	Start 2 ^e helft 2021 Gereed begin 2022		
12. Landelijk Overleg Wolf	p.m. laatste week jan/eerste week februari		

To: WOLVENCOMMISSIE[WOLVENCOMMISSIE@gelderland.nl]
From: [REDACTED]
Sent: Tue 7/14/2020 11:20:43 AM
Subject: bespreking wolvenpreventieplan in Gedeputeerde staten/Provinciale staten
Received: Tue 7/14/2020 11:20:57 AM

Beste meneer/mevrouw,

Van [REDACTED] werd ik getipt dat er op 1 juli een oordeelsvormende bijeenkomst was over het wolvenpreventieplan en dat het na de zomer verder behandeld wordt.

Kunt u mij meer vertellen over het vervolg?

Ik had namenlijk bij de beantwoording van raadsragen over de wolf vermeld dat deze bijeenkomst er was en nu krijg ik een vraag van de wethouder wat de uitkomsten zijn van dit overleg en wanneer het verder behandeld wordt.

Dit kan ik niet terugvinden in het staten-informatiesysteem op de website van de provincie.

Met vriendelijke groet,

[REDACTED]

Beleidsadviseur Natuur en Landschap

Email: [REDACTED][@barneveld.nl](mailto:[REDACTED]@barneveld.nl)

Tel.nr: 06 [REDACTED]

Dagen: [REDACTED]

gemeente
Barneveld

Postbus 63, 3770 AB Barneveld

Raadhuisplein 2, 3771 ER Barneveld

www.barneveld.nl

Deze e-mail en eventuele bijlage(n) zijn alleen bestemd voor de geadresseerde. Als u dit bericht onbedoeld heeft ontvangen verzoeken wij u het te vernietigen en de afzender hierover te informeren. Het is niet toegestaan om een bericht of bijlage die niet voor u bestemd is te vermenigvuldigen, openbaar te maken dan wel te verspreiden.

Onderwerp van gesprek; moeflon, wolf, N2000, en overige ontwikkelingen. Afsproken is de actiepunten samen te vatten:

- Nationaal Park de Hoge Veluwe (het park) heeft behoefte om ook een nieuwe package-deal weer op te pakken. Ernst is daarvoor vanuit de provincie formeel het eerste aanspreekpunt.
- Binnen het park loopt inmiddels al enige tijd een wolvin en het park zou graag zien dat deze verdwijnt. Oorzaak wordt gezien in het structureel vernielen van het buitenraster zodat deze kon binnenkomen. Het is nog niet gelukt de wolvin te verleiden via een dergelijke opening ook weer naar buiten te vertrekken (wel bijna), actief verjagen mag niet. Na een half jaar aanwezigheid staan GS straks voor het besluit om het gebied als wolvengebied aan te wijzen. Het park wil geen wolvengebied worden en gaat voor die tijd een brief sturen met haar visie daarop, overwogen wordt daarin aan te halen dat de situatie wordt gezien als een gevolg is van een strafbaar feit (rasters vernielen).
- Inmiddels heeft het park geïnvesteerd in een wolvenraster om moeflons tijdelijk op 80 hectare te kunnen houden. Inzet is tevens om 2 groepen moeflons tijdelijk in Frankrijk te huisvesten. Provincie staat hier achter, ook als straks de moeflons weer terugkeren naar De Hoge Veluwe. Bevoegdheid veelal bij het Rijk maar provincie doet wat het kan, een en ander nader ambtelijk af te stemmen. Het park waarschuwt voor een langeretermijnsценario waarbij toename wolf zo sterk is dat populatie grote hoefdieren Veluwe-breed volledig inzakt, iets voor de provincie om alert op te zijn. Er moet niet alleen naar de ecologie, maar ook naar zaken als economie worden gekeken.
- Relatie met N2000 doelen; Ontwikkelingen in relatie tot SPUK besproken, ambtelijk overleg hierover loopt. Provincie levert gegevens ambtelijke contactpersoon regiodeal Veluwe [REDACTED] tevens contactpersoon Veluwe op 1, [REDACTED] [@ gelderland.nl](mailto:[REDACTED]@ gelderland.nl). Mobiel: 06 - [REDACTED] Bas wordt vanuit subsidieverlening bijgestaan door [REDACTED] [@ gelderland.nl](mailto:[REDACTED]@ gelderland.nl) 026- [REDACTED]
- Peter Drenth praat binnenkort ook [REDACTED] nog kort bij over de ervaringen.

Gebiedscommissie preventie wolvenschade Gelderland
Productnummer "Faunafonds" 423981-74810573

Opgesteld door: [REDACTED] 16/7/2020
Datum uitbetaling:

Gebiedscommissie preventie wolvenschade Gelderland
Productnummer "Faunafonds" 423981-74810573

Opgesteld door [REDACTED] 14/12/2020
Datum uitbetaling:

To: [redacted]@ede.nl [redacted]@ede.nl
Cc: WOLVENCOMMISSIE[WOLVENCOMMISSIE@gelderland.nl]; [redacted]@ede.nl; [redacted]
[redacted]@ede.nl
From: [redacted] | Blaekend
Sent: Fri 5/28/2021 12:23:27 PM
Subject: Bevestiging online sessie de wolf & preventiemaatregelen in Ede & Renkum
Received: Fri 5/28/2021 12:23:32 PM

Beste [redacted]

Onderstaand de bevestiging die ik naar alle deelnemers stuur. Het idee is dat wethouder van der Schans om half acht inlogt om de veehouders welkom te heten, begrip te tonen voor de situatie waar veehouders voor staan en het belang van preventie te benadrukken. Dat moet binnen een kwartier lukken, maar het staat hem natuurlijk vrij om langer onderdeel te zijn van de bijeenkomst. [redacted] en [redacted] zijn vanuit de gemeente Ede betrokken. Ik zorg dat de wethouder wordt opgenomen in het programma. Onderstaand meer informatie en de link van de vergadering.

Groet, [redacted]

Dank voor uw aanmelding voor de sessie over **de wolf & preventiemaatregelen in Ede en Renkum** op maandag 21 juni om 19.30 uur. Het bijwonen van de sessie kan door middel van [het klikken op deze link](#). Het is inderdaad een Team-meeting. Er is geen wachtwoord, u wordt via de wachtkamer verwelkomd.

Via het programma Teams kunnen we virtueel met elkaar in gesprek. In sessie krijgt u informatie over wat de aanwezigheid van de wolf in hun regio betekent en wat veehouders ertegen kunnen doen. We staan stil bij de praktische uitvoering van de afrastering, de uitgangspunten voor een subsidieaanvraag en nemen een virtueel kijkje bij de 5 wolfwerende afrasteringen die in aanmerking komen voor subsidie van de provincie Gelderland.

Datum: maandag 21 juni

Tijd: 19.30 – 20.45 uur

Inloggen: Inloggen kan vanaf 19.15 uur starttijd: 19.30 uur. Log op tijd in zodat u kunt checken of microfoon en camera werken.

Teams-link: [Klik hier om deel te nemen aan de vergadering](#)

De bijeenkomst is een initiatief van de wolvencommissie Gelderland, in samenwerking met gemeenten Heerde en Oldebroek.

Gesprekspartners zijn:

- [redacted] dossierhouder wolven Platform voor de Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders, lid van de wolvencommissie in Gelderland en Drenthe
- [redacted] Wolven in Nederland [redacted] Zoogdiervereniging.

Spelregels

Voor een goed verloop houden we onderstaande spelregels aan:

- Microfoon uit en camera aan, tenzij de gespreksleider u het woord geeft.
- Vragen stellen kan via de chat. De moderator verzamelt vragen waarna deze door de sprekers worden beantwoord. De gespreksleider kan u vragen om uw vraag toe te lichten. Zet dan het geluid aan en geef aan wie u bent.
- Mogelijk kunnen vanwege grote belangstelling niet alle vragen beantwoord worden. De moderator zorgt ervoor dat de meest gestelde vragen behandeld worden.
- Na afloop worden presentaties, factsheets, vragen & antwoorden opgestuurd naar de deelnemers.
- Behandel elkaar met respect en gebruik de chatfunctie niet om te discussiëren. De wolf kent voor- en tegenstanders. De wolvencommissie Gelderland organiseert de online sessie om veehouders te informeren over de wolf en preventieve maatregelen. Als u wilt discussiëren of het al dan niet goed is dat een wolf zich in de regio gevestigd heeft, dan zal u dit op een ander moment op een andere plek moeten doen.
- We stoppen uiterlijk om 20.45 uur

Via [deze link](#) treft u een stappenplan voor het gebruik van Teams. Mocht u nog vragen hebben, aarzel dan niet om contact op te nemen via mail of 06 [redacted]

Met vriendelijke groet,

namens de Gebiedscommissie preventie wolvenschade Gelderland

[redacted]
Projectleider communicatie

Van: [redacted]@ede.nl>

Verzonden: donderdag 27 mei 2021 11:15

Aan: WOLVENCOMMISSIE <WOLVENCOMMISSIE@gelderland.nl>

Onderwerp: Vergaderlink informatiesessie de Wolf en Preventiemaatregelen op 21 juni as.

Goedemorgen,

Wethouder Van der Schans is gevraagd de aftrap te verzorgen. Dit heb ik in zijn agenda verwerkt. Heeft u de vergaderlink hiervoor voor mij?

Alvast bedankt.

Met vriendelijke groet,

[redacted]
[redacted] Wethouder Jan Pieter van der Schans

Gemeente Ede

T (0318) [redacted] - E [redacted]@ede.nl - I www.ede.nl

0000001156

Bergstraat 4, Postbus 9022, 6710 HK, Ede

 afwezig

De [proclaimer](#) van de gemeente Ede is van toepassing.

To: [redacted]@staatsbosbeheer.nl [redacted]@staatsbosbeheer.nl]
Cc: WOLVENCOMMISSIE[WOLVENCOMMISSIE@gelderland.nl]
From: [redacted] | Blaekend
Sent: Mon 6/7/2021 3:02:22 PM
Subject: Bevestiging online sessie de wolf & preventiemaatregelen in Heerde & Oldebroek
Received: Mon 6/7/2021 3:02:26 PM

Beste [redacted]

Dank voor uw aanmelding voor de sessie over **de wolf & preventiemaatregelen in Heerde en Oldebroek** op maandag 14 juni om 19.30 uur. Met uw kennis en expertise hebben we u er graag bij. Ik ga er vanuit dat de avond u voldoende handvaten biedt, mocht dat niet het geval zijn, dan kan ik zorgen voor aanvullende informatie.

Het bijwonen van de sessie kan door middel van het klikken op deze link. Er is geen wachtwoord, u wordt via de wachtkamer verwelkomd. Via het programma Teams kunnen we virtueel met elkaar in gesprek. In sessie krijgt u informatie over wat de aanwezigheid van de wolf in hun regio betekent en wat veehouders ertegen kunnen doen. We staan stil bij de praktische uitvoering van de afrastering, de uitgangspunten voor een subsidieaanvraag en nemen een virtueel kijkje bij de 5 wolfwerende afrasteringen die in aanmerking komen voor subsidie van de provincie Gelderland.

Datum: maandag 14 juni

Tijd: 19.30 – 20.45 uur

Inloggen: Inloggen kan vanaf 19.15 uur starttijd: 19.30 uur. Log op tijd in zodat u kunt checken of microfoon en camera werken.

Teams-link: Klik hier om aan de vergadering deel te nemen

De bijeenkomst is een initiatief van de wolvencommissie Gelderland, in samenwerking met gemeenten Heerde en Oldebroek.

Gesprekspartners zijn:

- [redacted] dossierhouder wolven Platform voor de Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders, lid van de wolvencommissie in Gelderland en Drenthe
- [redacted] Wolven in Nederland [redacted] Zoogdiervereniging.

Spelregels

Voor een goed verloop houden we onderstaande spelregels aan:

- Microfoon uit en camera aan, tenzij de gespreksleider u het woord geeft.
- Vragen stellen kan via de chat. De moderator verzamelt vragen waarna deze door de sprekers worden beantwoord. De gespreksleider kan u vragen om uw vraag toe te lichten. Zet dan het geluid aan en geef aan wie u bent.
- Mogelijk kunnen vanwege grote belangstelling niet alle vragen beantwoord worden. De moderator zorgt ervoor dat de meest gestelde vragen behandeld worden.
- Na afloop worden presentaties, factsheets, vragen & antwoorden opgestuurd naar de deelnemers.
- Behandel elkaar met respect en gebruik de chatfunctie niet om te discussiëren. De wolf kent voor- en tegenstanders. De wolvencommissie Gelderland organiseert de online sessie om veehouders te informeren over de wolf en preventieve maatregelen. Als u wilt discussiëren of het al dan niet goed is dat een wolf zich in de regio gevestigd heeft, dan zal u dit op een ander moment op een andere plek moeten doen.
- We stoppen uiterlijk om 20.45 uur

Via deze link treft u een stappenplan voor het gebruik van Teams. Mocht u nog vragen hebben, aarzel dan niet om contact op te nemen via mail of 06 [redacted]

Met vriendelijke groet,

namens de Gebiedscommissie preventie wolvenschade Gelderland

[redacted]
Projectleider communicatie

-----Oorspronkelijk bericht-----

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>

Verzonden: maandag 7 juni 2021 15:15

Aan: WOLVENCOMMISSIE <WOLVENCOMMISSIE@gelderland.nl>

Onderwerp: Aanmelding preventie wolvenschade

Beste,

Ik ben [redacted]
Verantwoordelijk voor het beheer van de grote (wilde)hoefdieren bij Staatsbosbeheer op de Noord Veluwe.

In die rol word ik vaak gevraagd naar tips en trucs als het gaat om wolven preventie.

Helaas kan ik de vragen vaak niet voldoende beantwoorden.

Mijn Teamleider heeft mij de informatie gezonden waarin jullie een online preventie voorlichting geven.

Ik heb zelf dagelijks te maken met de aanwezigheid van de wolf en der halve zeer geïnteresseerd.

Ik las dat de online voorlichting was voor veehouders, echter wil ik u vragen of ik ook deel mag nemen op 14 juni?

Met vriendelijke groet

[redacted]
Boswachter Fauna / BOA / TCO (Team Collegiale Opvang) Otterloseweg 116 7339GZ Ugchelen
Tel: 0031 [redacted]

[redacted]@staatsbosbeheer.nl

Disclaimer Nederlands<https://www.staatsbosbeheer.nl/colofon#anchor_1466497623428>

English<https://www.staatsbosbeheer.nl/english/colophon#anchor_1467800372838>

To: [redacted]@hetnet.nl [redacted]@hetnet.nl]
Cc: WOLVENCOMMISSIE[WOLVENCOMMISSIE@gelderland.nl]
From: [redacted] | Blaekend
Sent: Fri 9/18/2020 6:46:22 AM
Subject: BEVESTIGING sessie over het voorkomen van schade door de wolf in Epe-Heerde / 3 oktober / 09.45 uur
Received: Fri 9/18/2020 6:46:27 AM

Beste [redacted],

Dank voor je aanmelding voor klankbord- en infosessie over het voorkomen van schade door de wolf in Epe-Heerde, aanstaande zaterdag 3 oktober. Je aanmelding voor de 1^e sessie staat genoteerd. Ontvangst is vanaf 09:45 uur, om 10:15 uur gaan we van start. We sluiten rond 11:45 uur af.

Datum: zaterdag 3 oktober

Aanvang: sessie 1 > 09:45 uur

Locatie: schaapskudde Epe-Heerde, Elburgerweg 33, Heerde ([routebeschrijving](#))

Er is vanwege de corona-maatregelen beperkt plek en we willen alle geïnteresseerde dierhouders de kans geven om aanwezig te zijn. We reserveren daarom slechts 1 plek per huishouden.

Het betreft een buitenlocatie, de insteek van de sessie is gericht op de praktijk. Mocht het slecht weer worden, dan vragen wij je je daarop te kleden en een paraplu mee te nemen.

De bijeenkomst is een initiatief van de wolvencommissie, in samenwerking met Wolf-Fencing en Wolven in Nederland. Aanwezig zijn:

- [redacted], voorzitter LTO-vakgroep Schapenhouderij en lid van de wolvencommissie in Gelderland
- [redacted], dossierhouder wolven Platform voor de Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders, lid van de wolvencommissie in Gelderland en Drenthe
- [redacted] Wolf-Fencing, docent biologie [redacted] Wolven in Nederland

Mocht je voorafgaand vragen hebben over de bijeenkomst? Neem dan contact op met projectmanager van de wolvencommissie [redacted] via [redacted]

We hebben maatregelen getroffen om 1,5 meter afstand te garanderen tijdens de bijeenkomst. Bij binnenkomst vindt er een checkgesprek plaats. Mocht je verkoudheidsklachten hebben, blijf dan thuis.

We hopen je in goede gezondheid te kunnen verwelkomen. Tot zaterdag 3 oktober!

Met vriendelijke groet,

namens de Gebiedscommissie preventie wolvenschade Gelderland

[redacted]
Projectmanager

To: [redacted]@hotmail.com [redacted]@hotmail.com]
Cc: WOLVENCOMMISSIE[WOLVENCOMMISSIE@gelderland.nl]
From: [redacted] Blaekend
Sent: Tue 9/29/2020 6:29:12 AM
Subject: BEVESTIGING sessie over het voorkomen van schade door de wolf in Epe-Heerde / 17 oktober / 09.45 uur
Received: Tue 9/29/2020 6:29:16 AM

Beste [redacted]

Dank voor uw aanmelding voor klankbord- en infosessie over het voorkomen van schade door de wolf in Epe-Heerde, zaterdag 17 oktober. Uw aanmelding voor de 1^e sessie staat genoteerd. Ontvangst is vanaf 09:45 uur, om 10:15 uur gaan we van start. We sluiten rond 11:45 uur af.

Datum: zaterdag 17 oktober

Aanvang: sessie 1 > 09:45 uur

Locatie: schaapskudde Epe-Heerde, Elburgerweg 33, Heerde ([routebeschrijving](#))

Er is vanwege de corona-maatregelen beperkt plek en we willen alle geïnteresseerde dierhouders de kans geven om aanwezig te zijn. We reserveren daarom slechts 1 plek per huishouden.

Het betreft een buitenlocatie, de insteek van de sessie is gericht op de praktijk. Mocht het slecht weer worden, dan vragen wij u zich daarop te kleden en een paraplu mee te nemen.

De bijeenkomst is een initiatief van de wolvencommissie, in samenwerking met Wolf-Fencing en Wolven in Nederland. Aanwezig zijn:

- [redacted] voorzitter LTO-vakgroep Schapenhouderij en lid van de wolvencommissie in Gelderland
- [redacted] dossierhouder wolven Platform voor de Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders, lid van de wolvencommissie in Gelderland en Drenthe
- [redacted] Wolf-Fencing, docent biologie [redacted] Wolven in Nederland

Mocht u voorafgaand vragen hebben over de bijeenkomst? Neem dan contact op met projectmanager van de wolvencommissie [redacted] via [redacted]

We hebben maatregelen getroffen om 1,5 meter afstand te garanderen tijdens de bijeenkomst. De bijeenkomst voldoet aan de eisen die het kabinet gisteravond heeft afgekondigd. Bij binnenkomst vindt er een checkgesprek plaats. Mocht u verkoudheidsklachten hebben, blijf dan thuis.

We hopen u in goede gezondheid te kunnen verwelkomen. Tot zaterdag 17 oktober!

Met vriendelijke groet,

namens de Gebiedscommissie preventie wolvenschade Gelderland

[redacted]
Projectmanager

To: [redacted]@hotmail.com [redacted]@hotmail.com]; [redacted]
[redacted]@ [redacted].com]

From: WOLVENCOMMISSIE

Sent: Thur 3/12/2020 1:25:53 PM

Subject: BIJ12, ondersteunend materiaal preventie

Received: Thur 3/12/2020 1:25:53 PM

Dag [redacted] even een korte stand van zaken.

Met [redacted] van BIJ12 heb ik net even kort telefonisch contact gehad om hem te informeren over wat zaken die nu spelen.

Daarbij ook gesproken over ons voornemen om alvast met promotiemateriaal aan de slag te gaan. Hij begrijpt dat we daarin nu initiatief nemen en wil graag waar mogelijk aansluiten, ik heb de vraag over budget ook even bij hem neergelegd.

Daarmee is het daar in ieder geval in beeld.

[redacted] wil nagaan hoe we ergens een demo in het veld kunnen krijgen zodat we opnamen kunnen maken, daarover heb ik haar vanmorgen telefonisch gesproken en ik ga haar info toezenden.

Groet, [redacted]

GW1554m was een jonge mannelijke wolf uit het Hezlake-roedel in Duitsland (Niedersaksen). Deze roedel verblijft op zo'n 40 kilometer van de grens met Drenthe. De wolf was in februari tot begin april 2020 actief in de Duitse regio Bremen, Oldenburg en Brake. De wolf is vervolgens afgezakt naar het zuidwesten en kwam Nederland binnen via de Achterhoek (Ruurlo en Vorden), en trok vervolgens eind april door naar de Betuwe (Culemborg en Beesd). De wolf werd in de provincie Gelderland voor het laatst vastgesteld in Aalst op 13 mei 2020. DNA-onderzoek toonde aan dat GW1554 verantwoordelijk was voor 28 gedode schapen in de provincie Gelderland.

De wolf trok vervolgens door naar de provincie Noord-Brabant en hield zich in de periode van 15 mei t/m 30 mei 2020 op in de omgeving van de gemeente Heusden. DNA-onderzoek wijst uit dat de wolf in Noord-Brabant 21 schapen doodde. Het is aannemelijk dat GW1554m ook verantwoordelijk was voor drie andere meldingen in dezelfde regio. Hierbij werden in totaal 42 schapen gedood.

Overzicht (kaartje)

<https://localfocuswidgets.net/602fd13952c4f>

Route wolf GW1554m

Vastgesteld op basis van DNA-onderzoek

Bron: Bij12.nl/wolf Gemaakt met Localfocus

Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Aantal dode dieren	Individueel
30-5-2020	Wijk en Aalburg	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	4	GW1554m
28-5-2020	Herpt	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	4	GW1554m
23-5-2020	Vlijmen	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	4	GW1554m
21-5-2020	Haarsteeg	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	GW1554m
15-5-2020	Hedikhuizen	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	8	GW1554m
13-5-2020	Aalst	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	GW1554m
30-4-2020	Beesd	Gelderland	Scha(a)p(en)	5	GW1554m
29-4-2020	Culemborg	Gelderland	Scha(a)p(en)	15	GW1554m
21-4-2020	Vorden	Gelderland	Scha(a)p(en)	5	GW1554m
18-4-2020	Ruurlo	Gelderland	Scha(a)p(en)	2	GW1554m

Waarschijnlijk:

Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Aantal dode dieren	Individu
19-5-2020	Bokhoven	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	15	onbekend
16-5-2020	Hedikhuizen	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	24	onbekend
15-5-2020	Hedikhuizen	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	3	onbekend
13-5-2020	Aalst	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	GW1554m
13-5-2020	Aalst	Gelderland	Scha(a)p(en)	1	onbekend

Stichting Epe/Heerde	
Totaal materialen	
Zonnecollector 2x	
Gaas overig	03
Subtotaal materiaal:	
Reeds voorschot	
Te factureren	€ 2.798.50

Verslag

- Datum: donderdag 1 april 2021
 - Tijd: 19:30 tot 21:30
- Locatie: **via Microsoft Teams**

Deelnemers:

Op uitnodiging: [redacted] (Blaekend communicatie), [redacted] (ondersteuning provincie, ter kennismaking)

Verhinderd: -

1. Opening, mededelingen, en vaststelling agenda

Opening door de voorzitter. Geen aanvullende mededelingen

2. Verslag vorig overleg

Het verslag van 14 januari is ongewijzigd vastgesteld.

Acties n.a.v. , voor zover niet nader geagendeerd:

- Het online kennisevent op 28 januari was geslaagd, complimenten voor de bijdrage van [redacted]. We zijn daarmee goed in de gelegenheid geweest de boodschap uit te dragen met een groot bereik.

3. Bespreking ingekomen stukken

- Resultaten actualisatie onderzoek maatschappelijk draagvlak. Deze verkenning is niet voor eenieder even waardevol maar [redacted] ziet het als bruikbare weergave van het maatschappelijk denken over de wolf.
- Beantwoording Kamervragen over lage deelname preventie. Kennis van genomen.
- Beantwoording Statenvragen over flink meer wolven. Kennis van genomen.
- Recente Statenvragen over de wolf. Kennis van genomen, vraagt een uitspraak over nulstand en corridors. Dat thema is nu landelijk belegd.
- Voedselkeuze wolf Vlaanderen, webinar Zoogdiervereniging 27/2. [redacted] heeft deelgenomen en was niet onder de indruk van de methodische kwaliteit en wil er voor waken dat het teveel een eigen leven gaat leiden.
- Aanwijzing leefgebied wolf maart 2021. Nader toegelicht door [redacted], de aanwijzing is gebaseerd op het staande beleid. Binnen het LOW is het op 30 maart ook op tafel geweest en daar zijn vragen gesteld over de reden om agrarisch gebied te begrenzen en of de aanwijzing verdere consequenties zal hebben. Dat laatste is niet de bedoeling, het is een begrenzing t.b.v. subsidie, juist daarom ook het buitengebied dat binnen het bereik van de gevestigde wolf ligt.
- Vragen NoWolves aan [redacted]. [redacted] geeft een samenhangend antwoord dat ook ter kennisgeving via [redacted] naar de secretariaten gaat van Noord-Brabant en het LOW.

4. Inhoudelijke besprekingen a.d.h.v. actiepunten gebiedsgericht preventieplan.

Er is teruggeblikt op het LOW, er zijn in ieder geval 3 aandachtspunten. Vanuit IPO lijkt er weerstand te zijn tegen de gewenste breedte van de onderwerpen. Een ander punt is de onderlinge verhouding tussen de provincies, afgesproken is dat de afstemming tussen agenda's en secretarissen van de verschillende wolvencommissies en het LOW intensiever moet zijn. Tenslotte is de samenstelling van

het LOW onderwerp van discussie geweest. Er is tijd nodig om goed ingespeeld te raken maar de vrees is dat het voor sommige onderwerpen daardoor te lang gaat duren.

Wat zou prioriteit moeten hebben, vanuit [REDACTED] de vervolgschade, escalatieladder en factor arbeid. Ten aanzien van arbeid is er helaas nog geen zicht op of daarvoor bijvoorbeeld de coregelingen in het nieuwe GLB kunnen worden gebruikt. [REDACTED] vindt de verhoging van de deelnamebereidheid een speerpunt. [REDACTED] vindt de escalatieladder belangrijk en signaleert dat BIJ12 de discussie over overige diersoorten lijkt terug te verwijzen naar de provincies. [REDACTED] signaleert dat het wennen is voor BIJ12, vindt niet alle deelnemers even constructief en constateert dat we op bijvoorbeeld de vergoeding van de arbeid nu geen stap verder zijn. Met instemming van allen vatte [REDACTED] de gewenste werkwijze daarom als volgt samen:

1. Werk zoveel mogelijk gestructureerd met het nieuwe interprovinciale wolvenplan als basis;
2. Haal urgente zaken naar voren en probeer daarover samen snel duidelijkheid te geven;
3. Werk uit in onze Gelderse commissie wat dreigt te blijven liggen of vertraging oploopt.

[REDACTED] maakt met [REDACTED] een voorzet op onderwerp-niveau wat waar het best kan worden belegd, daarvoor gebruiken we de actielijst van ons preventieplan. We realiseren ons dat het succes vervolgens ook afhangt van de mate waarin we zelf weer in staat zijn om inhoudelijke bijdragen te leveren.

Adviezen 1 t/m 6 over de subsidieregeling. In Bijlage 9 een uitwerking functieprofiel wolvenconsulent (met dank aan [REDACTED]). In Bijlage 10 een overzichtstabel met informatie over bij de provincie binnengekomen aanvragen.

- Bespreekpunt 1: Bespreken notitie wolvenconsulent, vaststellen functieprofiel en beantwoorden bijhorende vragen: We concluderen dat de wolvenconsulent niet noodzakelijk zelf schapenhouder hoeft te zijn, dat er bij voorkeur meerdere consulenten komen (ook buiten Gelderland) en dat er een vrijwilligersvergoeding zou moeten worden uitgekeerd (bijvoorbeeld 30 euro per keer of max 150,- per maand + reiskosten). Op de Veluwe lijkt een combinatie met een agrarisch natuurcollectief nu niet realistisch. Er ontstaat een aansprakelijkheid voor vrijwilligerswerk dus vraag is of de provincie dit kan formaliseren. [REDACTED] zoekt het uit en komt er op terug. Overigens is deze inzet dan complementair op het praktijknetwerk dat door [REDACTED] is ingericht met deelnemende schapenhouders.
- Bespreekpunt 2: Kennis nemen van de informatie over binnengekomen subsidieaanvragen, vaststellen dat het aantal tegenvalt en bespreken hoe we daar verandering in kunnen brengen: We hebben kennis genomen van het overzicht en [REDACTED] brengt in of nu zowel de wortel als de stok voldoende in beeld zijn. Bijvoorbeeld de consequenties van het niet ondernemen van actie. Gaat de schadevergoeding daadwerkelijk dicht en geldt dat dan ook voor gebieden die nog maar net zijn aangewezen. Dit moet straks in ieder geval in het nieuwe wolvenplan duidelijk zijn. Volgende keer gaan we er dieper op in om te bepalen wat de inzet zal zijn vanuit deze commissie. De vraag wat we meer kunnen doen blijft ook standaard op de agenda. [REDACTED] onderkent de lage deelnamebereidheid maar concludeert ook voorzichtig dat als we naar het doel kijken we het op de Veluwe wellicht niet slecht doen omdat het aantal aanvallen daar tot nu toe beperkt was.

Advies 12 *De commissie adviseert om voortdurend te monitoren hoe de gesignaleerde wolven zich in en rond het aangewezen gebied op de Veluwe bewegen om zo nodig de gebiedsgrenzen aan te passen of gemotiveerd preventieve maatregelen van dierhouders buiten het aangewezen gebied te ondersteunen.*

- Bespreekpunt: Hoe benaderen we de belanghebbenden in het nieuwe gebied en hoe richten we dat proces in. [REDACTED] heeft een communicatieplanning uitgewerkt die ook rekening houdt met wat de provincie en BIJ12 doet: We gebruiken persberichten, nieuwsbrieven, demo-opstellingen, het praktijknetwerk en online-bijeenkomsten. We wachten NAW-info van RVO af. Het rechtstreeks bereiken van schapen- en geitenhouders kan daarom nu nog niet, bijvoorbeeld LTO kan daarvoor de ledenadministratie niet vrijgeven. We richten ons daarom nu eerst op de gemeenten, dierenartsenpraktijken en voerleveranciers.

5. Operationele afspraken (planning), rondvraag, en sluiting

[REDACTED] brengt onderzoeker [REDACTED] in contact met [REDACTED], [REDACTED] en [REDACTED].

Medio mei houden we een schriftelijke ronde op het moment dat ook de concept-nieuwsbrief gereed is.

Volgende keer is dan donderdagavond 17 juni om 19:30 [REDACTED] kan niet! toch 1 juli aanhouden?)

Verslag

- Datum: donderdag 1 juli 2021
 - Tijd: 19:30 tot 21:30
- Locatie: **via Microsoft Teams**

Deelnemers:

[REDACTED]

Op uitnodiging: [REDACTED] (Blaakend communicatie)

Verhinderd: -

1. Opening, mededelingen, en vaststelling agenda

Opening door de voorzitter. Op verzoek van [REDACTED] en met instemming van de vergadering heeft [REDACTED] de vergadering geopend en geleid totdat [REDACTED] rond 20:00 kon aansluiten. In het rondje over hoe het met iedereen gaat kon [REDACTED] melden dat hij inmiddels [REDACTED] is van VGSN. [REDACTED] heeft nu ook schapen in het aangewezen wolvengebied en heeft een subsidieaanvraag in voorbereiding.

2. Verslag vorig overleg

Het verslag van 1 april is ongewijzigd vastgesteld. N.a.v.; [REDACTED] heeft het VNG bestuur Gelderland bijgepraat en merkt daar interesse en behoefte aan regelmatige terugkoppeling van de ontwikkelingen. Een signaal over inzet op handhaving is overgebracht aan [REDACTED].

3. Bespreking ingekomen stukken

- Terugkoppeling gebiedssessies; De sessies zijn geslaagd maar de zorg blijft of we de doelgroep voldoende bereiken maar vooral of de deelnamebereidheid hoger kan. Het starten van onderzoek kwam ter sprake maar er loopt ook al onderzoek door [REDACTED] (student) waar straks mogelijk aanknopingspunten inzitten. Zodra dat duidelijk is neemt [REDACTED] contact op met de universiteit Nijmegen om te kijken welke vervolgvragen beantwoord zouden kunnen worden.
De passage over het op enig moment stoppen van tegemoetkoming in de schade is te scherp geformuleerd. Als we daarop bevraagd worden verwijzen we naar ons eerdere advies (en in aanvulling daarop zoals onder agendapunt 4 besproken).
- Info over tweede aanpak, e-mail [REDACTED] via [REDACTED] Kennis van genomen, het gaat om vaste opstellingen en de benadering is breder dan hier. [REDACTED] deelt de tweede folders met [REDACTED] om te kijken of we hier inspiratie uit kunnen opdoen.
Opzet nieuwsbrief; Mooi geworden, [REDACTED] neemt een reactie van [REDACTED] nog mee.

4. Inhoudelijke besprekingen a.d.h.v. actiepunten gebiedsgericht preventieplan.

Besprekingspunt 1: Vervolgbespreking inzet wolvenconsulent. Na verdere verdieping op het onderwerp komen we tot de conclusie dat vrijwilligerswerk zich slecht verhoudt tot de relatief hoge eisen die we stellen. De profielschets kan worden afgerond en we gaan na of we een professional kunnen inhuren voor gerichte inzet, we verwachten dat een halve dag per week volstaat. Er zijn ook ideeën over wie dit zou kunnen doen. [REDACTED] pakt dit verder op.

Besprekingspunt 2: Standpuntbepaling commissie over doorwerking schadevergoeding versus stimulering preventie. Uitkomst van ons overleg hierover is dat we achter het principe van het advies blijven staan maar deze wel wat verder genuanceerd kan worden: Tegemoetkoming in de

schade zou moeten worden betaald gedurende 3 jaar na openstelling van subsidie in het betreffende gebied. Voor bijzondere gebieden waar zwaarwegende problemen zijn om maatregelen te treffen zou een uitzondering gemaakt kunnen worden. Buiten het aangewezen gebied is altijd sprake van tegemoetkoming en binnen het gebied wordt er voor gepleit de subsidieregeling door te laten lopen (dus niet te stoppen na bijv. 3 jaar).

Bespreekpunt 3: Prioritering uitwerking adviezen

De memo met voorstellen tot prioritering is doorgelopen. De term nulgebieden in de tabel is ongelukkig gekozen, voor nuancering zie de tekst van het advies. Bij het kwantificeren van de factor arbeid ligt nu de grootste en meest prioritaire opgave. [REDACTED] benadrukt nog eens dat voor hobbyhouders het arbeidsvraagstuk (althans het vergoeden daarvan) niet speelt. Hij kent voorbeelden uit de landbouw waar door arbeidsdeskundigen in het veld metingen worden gedaan om meerwerk te kunnen onderbouwen. [REDACTED] en [REDACTED] gaan binnenkort om tafel om een plan te trekken. Het organiseren van onderzoek is dan de volgende stap.

Ten aanzien van advies 18 over het gezamenlijkheid ziet [REDACTED] een raakvlak met het werk van de Raad voor de Dierenaangelegenheden. De secretaris en voorzitter daarvan gaan [REDACTED] benaderen voor een gesprek.

N.a.v. de bespreking hier worden zorgen geuit over de voortgang in het landelijk overleg. Er moet, ook vanuit de provincies, worden aangedrongen op tempo. Een ander punt is zorg over transparantie, de beschikbaarheid van informatie over taxaties moet beter, daar zijn overigens wel ontwikkelingen. [REDACTED] heeft met BIJ12 afspraken gemaakt over het delen van alle data, ook de monitoringsgegevens. Een early warning systeem is er voorlopig nog niet.

De deminimis begrenzing van €20.000,- beperkt grote professionele houders in de subsidieaanvraag voor preventie. Een oproep aan de provincies om dit via LNV te laten regelen met Brussel. Teun pakt dit op.

5. Operationele afspraken (planning), rondvraag, en sluiting

De in de agenda voorgestelde datum is gewijzigd: Volgende overleg wordt dinsdagavond 21 september om 19:30 fysiek in Arnhem, exacte locatie volgt. Mocht het alsnog digitaal moeten dan graag kort vooraf een duidelijke link naar de vergadering.

Verslag

- Datum: dinsdag 3 november 2020

- Tijd: 19:30 tot 21:30

Locatie: **via Skype**

Deelnemers:

[REDACTED]

Op uitnodiging: [REDACTED] (Blaakend communicatie)

Verhinderd: -

1. Opening, mededelingen, en vaststelling agenda

Opening door de voorzitter. Ruimte voor mededelingen. Er zijn nazendingen van [REDACTED] verslag Ooijpolder en brief aan het gebied (akkoord). Ook een voorstel voor het verkennen van een kennisinstituut preventieve maatregelen (toegelicht, positief ontvangen maar nog niet inhoudelijk besproken). Ook een nazending van [REDACTED]: denkrichting vergoeding maatregelen overige dieren inclusief gespreksverslag (toegelicht, positief ontvangen maar volgende keer inhoudelijk bespreken)

Korte bespiegeling op actualiteit Ooijpolder; [REDACTED] en [REDACTED] namen afgelopen week initiatief voor een online bijeenkomst ivm herhaalde aanvallen op schapen in het gebied. Zo snel mogelijk (digitaal) mensen bij elkaar roepen werkt. Blij met de rol die een schapenhouder in het gebied [REDACTED] op zich nam om centraal te staan, zo zou je het steeds willen, noem het een gebiedsmakelaar. [REDACTED] heeft vervolgens de burgemeester bijgepraat, was ook zinvol. Op maandag is een noodset geleverd door de provincie, die is geplaatst met betrokkenheid van vrijwilligers en media. Al met al een nuttige ervaring, conclusie; dit hoort bij het werkt van de commissie en is een belangrijke om de bereidheid om maatregelen te nemen te vergroten. Conclusie is ook dat als dit goudjakhals was er formeel nog niets is geregeld omdat het dier nog niet is aangewezen door LNV als beschermde inheems diersoort. In afwachting daarvan gaat Gelderland eventuele schade door jakhals betalen. Daarna verder kijken of het wolvenbeleid ook op jakhals van toepassing moet zijn, iets om vooral in het landelijke gremium mee te nemen.

2. Verslag vorig overleg

Het verslag van 16 juni ter vaststelling is akkoord

Acties n.a.v. , voor zover niet nader geagendeerd:

- De afspraak met Hoge Veluwe kon niet doorgaan, er is nog geen nieuwe datum geprikt, [REDACTED] neemt hierover contact op met Hoge Veluwe, als het enigszins kan fysiek, terugvallen op digitaal kan altijd nog.

3. Bespreking ingekomen stukken

- Radboud Universiteit; De wolf is terug, Beleidsadvies over de terugkomst van de wolf in Nederland. Kennis van genomen. [REDACTED] concludeert dat één van de aanbevelingen, namelijk om een lokaal aanspreekpunt te bevorderen zich in de Ooijpolder al heeft bewezen.
- Motivaction; Draagvlakonderzoek wolf in opdracht LNV. Hoofdconclusie bijgevoegd. Kennis van genomen. [REDACTED] is overtuigd dat de steekproef niet representatief was. [REDACTED] geeft aan dat de Raad voor de Dierenaangelegenheden, waarin hij zitting heeft, een vervolg wil geven en nog zoekt naar een goede structuur daarvoor.

4. Terugblik afgelopen periode

█ heeft een prima evaluatie gemaakt van de demo in Epe/Heerde. Na bespreking van het voorstel voor een online spreekuur is de uitkomst dat we de binnenkomende vragen centraal stellen. Dus niet maandelijks spreekuur maar gericht op de specifieke vraag, zie het als hulplijn. Alles zoveel mogelijk via het mailadres wolvencommissie@gelderland.nl waarna █ schakelt met █ over het vervolg.

█ stelt voor aan te haken bij een lopend initiatief van de Gezondheidsdienst voor Dieren (GD) en vakblad Het Schaap wat naar verwachting een digitaal bereik heeft van ca. 800 schapenhouders. █ geeft daar met █ een vervolg aan.

Voorstel voor de nieuwsbrief is akkoord, aan te vullen met een artikel over Ooijpolder. We dragen uit dat we graag toe willen naar een netwerk van gebiedsmakelaars.

Akkoord om het persbericht met de provincie uit te doen.

█ neemt contact op met █ van de stichting schaapskudde Epe/Heerde. Er zijn data gereserveerd voor overleg maar nog niet bevestigd in afwachting van duidelijkheid over wie precies deelnemen.

5. Het gebiedsgerichte preventieplan, vervolgacties.

Adviezen 1 t/m 6 over de subsidieregeling. Een eerste ambtelijke verbetering van de regeling ligt voor bij GS, zie mail van 29 september hierover. Er zijn slechts 9 aanvragen ingediend, waarvan 1 weer is ingetrokken. Waarom zijn er zo weinig aanmeldingen, waar ligt dat aan en wat kunnen we doen om dat te verbeteren? Dat blijkt lastig te duiden maar de actiebereidheid lijkt groter als er ergens echt wat gebeurt, dus als men echt een dreiging voelt. █ schat in dat die meer wordt gevoeld in Drenthe dan in Gelderland, wat zou kunnen verklaren dat daar al veel meer belangstelling is voor een regeling. █ ziet 2 denkrichtingen, van het overkomt mij niet tot de regeling deugt niet. █ stelt voor het aan de schapenhouders zelf te vragen. Een praktische eerste stap daarin is de deelnemers aan de demodagen te bellen en te bevragen. Voorafgaand daaraan levert █ een korte analyse van de deelname aan de regeling tot nu toe.

Advies 7 Onderzoek naar arbeid, onderhoud en andere diersoorten: commissie trekker. Het is er nog niet van gekomen een opdracht te formuleren om bijvoorbeeld bij een agrarische hogeschool uit te zetten. Bij nader inzien past het beter dat █ daarin de rol van █ overneemt om het met █ te gaan trekken. Conclusie is ook dat dit waarschijnlijk beter in het landelijke gremium kan worden opgepakt omdat dit niet alleen op Gelderland betrekking heeft.

█ heeft zijn nazending over de denkrichting vergoeding maatregelen toegelicht. Nog niet iedereen kon het lezen dus volgende keer inhoudelijk agenderen. Het sprak █ aan dat maatwerk voor gevoelige soorten in gevoelige gebieden wordt voorgesteld, wellicht is het mogelijk hier eerst in de vorm van een pilot ervaring mee op te doen.

Advies 8 t/m10 over RO en afstemming met gemeenten: provincie trekker, toelichting █. Het gesprek hierover tussen de gemeenten en met bijdrage van █ loopt, eerstvolgende vergadering hierover is op 5 november. █ komt volgende keer met een inhoudelijke terugkoppeling van de voortgang.

Overige adviezen:, puntsgewijs, hierna:

11. Niet nader besproken

12. niet nader besproken
 13. niet nader besproken
 14. niet nader besproken_
 15. Niet nader besproken.
 16. Niet nader besproken.
 17. De commissie adviseert om in landelijk verband in overleg tussen de provincies en de rijksoverheid te komen tot een beleid dat gericht is op de beheersbaarheid van de populatieontwikkeling van wolven in Nederland en de effecten hiervan, waarbij de ecologische draagkracht en het maatschappelijk draagvlak van de ontwikkeling van de wolvenpopulatie worden betrokken. Daarbij past ook een verdere uitwerking en concretisering van de escalatieladder. => [REDACTED] heeft toegelicht dat een startgesprek heeft plaatsgevonden met de ambtelijk ondersteuners vanuit IPO/BIJ12. Deze week gaat een uitvraag naar de organisaties met verzoek tot deelname. Wat betekent die deelname? Kan worden gegarandeerd dat de inbreng ook serieus wordt genomen, de ervaringen bij het eerdere beleidstraject bij de totstandkoming van het huidige interprovinciale wolvenplan zijn niet positief. [REDACTED] maakt zich er hard voor dat als adviezen van dit landelijke gremium niet zouden worden overgenomen, dit ten minste altijd goed gemotiveerd moet gebeuren. Dit onderwerp komt in het vervolg steeds op de agenda terug.
 18. Niet nader besproken.
6. **Operationele afspraken (planning), rondvraag, en sluiting**
Volgende overleg(gen) wordt januari, [REDACTED] doet een datumprikker uit. In december doet [REDACTED] een oproep om de vacatiegelden te declareren.

Bijlage 2

Deelnemers Landelijk Overleg Wolf

Voorzitter
Secretaris

BIJ12

Organisatie	Contactpersoon
LTO Nederland	
Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders	
Vereniging Gescheperde Schaapskudden	
Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging	
Staatsbosbeheer	
Natuurmonumenten	
De 12 Landschappen	
Federatie Particulier Grondbezit	
Dierenbescherming	
Wolf Fencing	
Zoogdiervereniging	
Wageningen Environmental Research (WENR, Wageningen Universiteit)	
Vereniging Nederlandse Gemeenten	
Interprovinciaal Overleg (IPO)	
BIJ12	

**EVALUATIE ONLINE SESSIES
DE WOLF & PREVENTIEMAATREGELEN IN HEERDE
& OLDEBROEK / EDE & RENKUM****Werkdocument**

Auteur: [REDACTED]

v1, 25.06.2021

1. Nieuw leefgebied
2. Doelgroep_respons
3. Besprekpunten
4. Evaluatie Plus / Min
5. Terugkoppeling
6. Bijlage 1_uitnodiging
7. Bijlage 2_deelnemers

1_Nieuw leefgebied voor wolf in Gelderland

Het leefgebied van de wolf in Gelderland is op de Noord-Veluwe uitgebreid. Op de Zuidwest Veluwe is er een nieuw leefgebied bijgekomen. Gedeputeerde Staten van Gelderland hebben de uitbreiding in het noorden en het nieuwe leefgebied in het zuiden in maart vastgesteld. Binnen het aangewezen gebied kunnen schapen- en geitenhouders maatregelen nemen om hun dieren te beschermen. Daarvoor kunnen ze van Provincie Gelderland een vergoeding krijgen. De wolvencommissie Gelderland heeft het voortouw genomen in het aangaan van de dialoog met schapenhouders in de 'nieuwe gemeenten' via een online informatiebijeenkomst. Samen met de gemeenten Ede, Renkum, Oldebroek en Heerde is er op 14 juni en 21 juni een online informatiebijeenkomst georganiseerd.

2_Doelgroep

De informatiebijeenkomst richtte primair zich op onderstaande doelgroepen:

- Professionele schapen- en geitenhouderij
- Gescheperde kuddes
- Hobbyhouders schapen en geiten
- Fokkers schapenrassen
- Belanghebbende grondelgenaren

Aantal RVO-locaties

De Provincie Gelderland heeft de schapen- en geitenhouders met een RVO-registratie binnen het aangewezen gebied aangeschreven. Daarnaast zijn de communicatiekanalen van de gemeenten ingezet (website, social, gemeentenieuws) en zijn de achterbannen van LTO, KSG, VGSN en de terrein beherende organisaties aangeschreven.

- Heerde: 7 adressen (221 schapen en 13 geiten)
- Oldebroek: 0 adressen
- Renkum: 13 adressen (68 schapen en 16 geiten)
- Ede: 258 adressen (4062 schapen en 7896 geiten waarvan 6 grote geitenbedrijven met samen al 7605 geiten, dus onze doelgroep 291 geiten)

Totaal: 278 nieuwe adressen met 4.351 schapen en 320 geiten, samen 4.671 dieren

Postadres

Postbus gogo, 6800 GX Arnhem

t 026 359 85 68

e wolvencommissie@gelderland.nl

Deelname (zie bijlage)

- 24 aanmeldingen, 18 deelnemers op 14 juni (Heerde / Oldebroek) = 342%*
 - Hobbyhouder < 10 = 12
 - Hobbyhouder 10 – 50 = 0
 - Professionele schapenhouder = 2
 - Aantal schapen niet bekend = 7
 - Ander vee = 2
 - Boswachter = 1

(*) veel veehouders van buiten het leefgebied hebben ook deelgenomen.

- 32 aanmeldingen, 28 deelnemers op 21 juni (Ede/ Renkum) = 12%
 - Hobbyhouder < 10 = 17
 - Hobbyhouder 10 – 50 = 6
 - Professionele schapenhouder = 2
 - Ander vee = 2
 - Melkveehouder = 1
 - Taxateur = 1
 - Kinderboerderijen = 1
 - Werkgroep Wolf = 1
 - NoWolvesBenelux = 1

Overall respons 20%

3_Bespreekpunten wolvencommissie

- Status wolvenconsulent
- Status vergoeding andere diersoorten
- Status leefgebied (huidig leefgebied / heel Oost-Nederland)
- Deelname aan proef voor autowinder (werkbudget WC) als schapenhouder buiten leefgebied valt.
- Deelname aan proef voor wolfwerende rasters (werkbudget WC) als schapenhouder buiten leefgebied valt.
- Nieuwsbrief
- Vervolg (online) informatiesessie?
 - Communicatieplannen vanuit LOW
 - Inschakelen psychologen, gedragswetenschappers, marketeers?
 - Aanvullen vanuit wolvencommissie.

4_Plus

- Overall zijn de bijeenkomsten door de aanwezigen positief gewaardeerd. Ongeacht het sentiment over de wolf. "Ik had op de voorlichtingsavond eigenlijk meer vuurwerk verwacht. Iedereen lijkt te berusten in de situatie."
- Goede opkomst.
- Kwalitatieve en betrokken doelgroep aanwezig.
- Positieve reacties deelnemers op gegeven informatie.
- Organisatorisch goed verlopen.
- Iedereen meldt zich aan voor de nieuwsbrief.
- Emoties namen niet de overhand boven de feiten.

Min

- Online achter het scherm geeft een andere dynamiek dan een live bijeenkomst.
- Grote groep deelnemers maakt interactie in Teams tijdens het presenteren lastiger. Er is sprake van een zwijgende meerderheid.
- Verschil tussen hobbyhouders en professionele schapenhouders qua aanpak is groot.
- [REDACTED] wordt pro-wolf aangemerkt. Het door de komst van de wolf op de kaart zetten van 'de schapenhouderij' staat te ver van de veehouder af. Neutraliteit en feiten blijven belangrijk.
- (Nog) geen zicht hoeveel schapen- en geitenhouders ook daadwerkelijk subsidie gaan aanvragen.

5_Terugkoppeling

Antwoorden op veel gestelde vragen

- **De wolf is in de buurt gesignaleerd, kom ik in aanmerking voor de subsidieregeling?**
De Provincie Gelderland houdt bij waar wolven zijn waargenomen. Als een wolf zes maanden in hetzelfde gebied verblijft, is er officieel sprake van vestiging. De provincie bepaalt vervolgens welk wolvenleefgebied daarbij hoort. Alleen veehouders die in het leefgebied van de gevestigde wolf schapen of geiten houden, kunnen subsidie aanvragen. De regeling zit nu zo in elkaar dat wanneer het leefgebied op basis van monitoring wordt uitgebreid er met terugwerkende kracht subsidie kan worden aangevraagd. Mocht u nu buiten het leefgebied wolfwerende maatregelen treffen en het wordt alsnog leefgebied dan ligt het voor de hand dat u straks alsnog subsidie kunt vragen. Wij kunnen echter niet in de toekomst kijken en geen harde garanties geven.
- **Komt er ook een vergoeding voor het nemen van preventiemaatregelen bij 'overige' dieren?**
De schade die door wolven kan worden aangericht, beperkt zich niet tot schapen en geiten. Op basis van de schadegevallen op de Veluwe zijn er enkel aanvallen op schapen gemeld. Dat laat onverlet dat de wolvencommissie alle dierhouders adviseert om passende maatregelen te treffen. De vraag of het schadepreventieplan moet worden uitgebreid met overige landbouwhuisdieren en hobbydieren speelt niet alleen in Gelderland. Het overleg hierover wordt nu landelijk gevoerd. De ontwikkelingen worden gecommuniceerd via onze nieuwsbrief.
- **Blijft de vergoeding voor wolvenschade voor hobby houders in de toekomst gelden?**
Op dit moment wordt de schade overal vergoed. Het wolvenplan werd januari 2019 vastgesteld en kijkt 3 jaar vooruit. Op dit moment wordt nagedacht hoe verder na 1 januari 2022. Principe is inderdaad dat er in wolvengebied een tijd moet zijn om de maatregelen te nemen. Stok achter de deur is dat dan na 3 jaar de schade niet meer wordt vergoed. Hoe dat precies werkt bij gebieden die er nog maar net zijn bijgekomen is nu niet uitgeschreven. De wolvencommissie wil de provincie daarover adviseren zodat met de actualisatie van het interprovinciale wolvenplan daarover begin 2020 duidelijkheid ontstaat.

Behoeft u meer informatie of heeft u vragen?

- In het veld is er behoefte aan praktisch advies over wolfwerende afsteringen. Zowel op afstand (telefonisch, e-mail) als op locatie. Het gaat dan om de bouw van nieuwe afsteringen, de aanpassing van bestaande afsteringen en controle na oplevering. Op dit moment is er vanuit de wolvencommissie nog geen wolvenconsulent actief, daarover zijn gesprekken gaande. Zodra de wolvenconsulent 'boekbaar' is, dan volgt hierover berichtgeving. In de tussentijd zijn er twee andere opties:

- Het praktijknetwerk preventie wolvenschade brengt dierenhouders die afrastering willen plaatsen in contact met collega's die dat al gedaan hebben. Aan welke eisen moet uw afrastering voldoen? Welke materialen kunt u gebruiken? Hoe past u een afrastering in het landschap? Welk onderhoud is nodig? Wat zijn de subsidiemogelijkheden? Meer over het praktijknetwerk leest u op de [website van het Platform KSG](#). Het initiatief staat voor alle schapen- en geitenhouders open.
- U kunt [Wolf-Fencing Nederland](#) benaderen. Deze stichting staat los van de wolvencommissie Gelderland en werkt met vrijwilligers, die veehouders helpen met het nemen van wolfwerende maatregelen.
- Voor grote professionele schapenhouders in de provincie Gelderland is er de mogelijkheid om deel te nemen aan de praktijktesten die de wolvencommissie initieert en mogelijk maakt. Doel: innovatie stimuleren en meer ervaring opdoen met de autowinder. Daarom richt de commissie zich ook buiten het wolvengebied op de professionele schapenhouders met >100 schapen die hier ervaring mee willen opdoen. Het gaat om beweidingsbedrijven die 's winters verschillende grote graslandpercelen bij agrariërs afgaan met grote groepen schapen. Er is behoefte aan praktijkervaring om deze innovatie verder door te ontwikkelen. In dit [filmpje](#) ziet u meer over de eerste ervaringen met het draadoprolsysteem.

De beoordeling of een schapenhouder buiten het leefgebied in aanmerking komt, ligt bij de wolvencommissie en niet bij de subsidiebeoordelaar van de provincie Gelderland. Het betreft maatwerk wat zoveel mogelijk aansluit bij de tarieven van de subsidieregeling (€ 4.000,- voor een autowinder). Geprobeerd wordt om het beschikbare werkbudget zo effectief mogelijk te besteden, bij veel belangstelling worden keuzes gemaakt. [Interesse?](#)

Datum
31 mei 2021

Zaaknummer
2019-006450

Preventie
Wolvenschade
Gelderland

Onderwerp
Bericht van de Gelderse
wolgencommissie, Ede en Renkum

Inlichtingen bij
Wolgencommissie@gelderland.nl
of het provincieloket
026 359 99 99

Blad
5 van 2

BIJLAGE 1. UITNODIGING

Beste schapen- of geitenhouder,

Op initiatief van vertegenwoordigers uit de schapen- en geitenhouderij hebben wij in 2019 de Gelderse commissie preventie wolvenschade (wolgencommissie) ingesteld. De wolvencommissie wil u helpen bij het nemen van preventieve maatregelen in gebieden waar zich wolven hebben gevestigd. Op de Veluwe is daarvan inmiddels sprake, de gebieden waar de gevestigde wolven redelijkerwijs kunnen komen hebben we daarom inzichtelijk gemaakt. Sinds enige tijd zijn er ook wolven gevestigd op de Zuidwest Veluwe.

U ontvangt deze brief omdat de postcode van uw RVO-registratie in het Identificatie- en Registratiesysteem van Dieren binnen het aangewezen gebied valt. Als u maatregelen neemt om uw vee te beschermen kunt u daarvoor bij ons subsidie aanvragen.

De wolvencommissie, wil graag op **maandag 21 juni om 19.30 uur** online het gesprek aangaan met schapen- en geitenhouders in de regio om samen te kijken wat er gedaan kan worden om wolvenschade zoveel als mogelijk te voorkomen.

In de online sessie krijgt u informatie over wat de aanwezigheid van de wolf in uw regio betekent en wat u zou kunnen doen. Er wordt stilgestaan bij de praktische uitvoering van de afrastering en uitgangspunten voor een subsidieaanvraag. U kunt ervaringen delen met andere dierhouders en een virtueel kijkje nemen bij de vijf wolfwerende afrasteringen die in aanmerking komen voor subsidie van de provincie Gelderland.

Programma

19.30	Aanvang
19.45	De wolven op de Veluwe in Ede en Renkum: wat betekent dat?
20.00	Wolfwerende maatregelen en 5 rasters in de subsidieregeling
20.15	Subsidiemogelijkheden
20.30	Dialogoog/vragen
20.45	Einde

Meld u aan: wolvencommissie@gelderland.nl

Wilt u bij deze online bijeenkomst aanwezig zijn, dan kunt u dat tot uiterlijk 5 dagen ervoor op het e-mailadres wolvencommissie@gelderland.nl laten weten. Na uw inschrijving ontvang u een bevestiging met aanvullende gegevens en de inlog-link.

Graag ontvangen we bij inschrijving:

- naam
- adres
- hoeveel schapen/geiten/vee u weidt

De bijeenkomst is een initiatief van de wolvencommissie Gelderland, in samenwerking met gemeenten Ede en Renkum. Gesprekspartners zijn:

- [REDACTED], dossierhouder wolven Platform voor de Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders, lid van de wolvencommissie in Gelderland, Drenthe en het Landelijk Overleg Wolf.
- [REDACTED]
Zoogdiervereniging.

Voor meer achtergrond kunt u kijken op:

www.gelderland.nl/Wolvencommissie

www.gelderland.nl/Subsidies/Voorkomen-van-schade-door-wolven

Via wolvencommissie@gelderland.nl kunt u zich ook inschrijven voor de digitale nieuwsbrief, dan ontvangt u periodiek het laatste nieuws en informatie over wolvenpreventiemaatregelen.

Mede namens voorzitter [REDACTED] van de wolvencommissie stellen wij uw deelname aan de sessie zeer op prijs, dus graag tot 21 juni.

Met vriendelijke groet,
namens Gedeputeerde Staten van Gelderland,

[REDACTED]
Teammanager Natuur

BIJLAGE 2. AANMELDINGEN

NAAM	PLAATS	EXTRA INFO
		5 tot 10 schapen
		5 oaien met lammeren (max 10), Drentse heideschapen (stamboek)
		adviseur Ecologie en Biodiversiteit
		Namens Valleilam / NoWolves Benelux
		6 schapen
		7 schapen, 10 lammeren
		34 schapen, 66 lammeren, 6 geiten
		adviseur Ecologie en Biodiversiteit
		11 schapen
		4 oaien
		afmelding
		4 schapen
		tussen 5 a 10 schapen
		10 schapen, 3 geiten
		2 oaien, 6 lammeren, 2 koeien, 5 paarden, kippen
		# schapen: varieert van 8-28 / # geiten: varieert van 2-6
		communicatie Ede
		11 schapen
		Taxateur
		3 schapen
		En locatie: [REDACTED]
		afmelding. 5 dwerggeiten, schapen zijn momenteel bewust niet aanwezig vanwege de wolvendreiging in onze buurt
		5 schapen
		50 fokooien die in het lammerenseizoen ongeveer 125 lammeren
		54 schapen/lammeren
		Werkgroep Wolf
		Lid wolvencommissie

			Ik beheer een aantal kinder/stads/zorgboerderijen in de regio In Wekerom hebben wij op dit moment ongeveer 12 schapen, 6 geiten, 4 varkens, pony's en ezels, pluimvee, konijnen en knaagdieren. In Wekerom hebben wij op dit moment ongeveer 12 schapen, 6 geiten, 4 varkens, pony's en ezels, pluimvee, konijnen en knaagdieren. 17 schapen/lamieren
			Op heb ik een weide met 3 bejaarde schaapjes en een weide met 19 damherten. Bij een wei met 2 paarden, ook op is mijn bejaarde paard ingeschaard. Tot mijn verbazing en spijt valt de net niet binnen de uitbreiding leergebied wolf. Er is hier in februari 2018 een wolf gezien.
			120 stuks melkkoeien, en 60 stuks jongvee.
			communicatie Ede / wethouder
			2 paarden, 2 schapen en 1 hond
			Nu 1 schaap, waren er 4, 2 door wolf doodgebeten en 1 dusdanig geschrokken dat die niet meer te handhaven was.
			750 dieren, 24 locaties / lid NoWolves / eerder contact gehad met de WC
			50 schapen, enkele geiten en 15 koeien
			15 schapen
			ecoloog Oldebroek
			6 dwerggeiten – hobbymatig
			ecoloog Heerde
			8 hobby geiten
			Zoogdierverseniging
			11 zwartbleschappen
			5 geiten met voorlopig 6 lamieren. Plm 6 schapen met 15 lamieren.
			9 schapen en 4 geiten
			300 schapen in de gemeente Elburg en omgeving
			hobbyhouder
			boswachter SSB
			Schapen
			20 fokoeien en 3 geiten

				10-tal schapen / 12-tal Shetlanders.
				10 schapen
				communicatie Heerde
				navraag gedaan
				geiten, pony's en kippen
				1000 schapen
				5 zoogkoeien met kalveren

To: [redacted]@ gelderland.nl]
From: [redacted]
Sent: Mon 10/18/2021 7:36:00 PM
Subject: FW: KBH
Received: Mon 10/18/2021 7:36:05 PM

Hallo [redacted]

Lang gesprek met [redacted] gehad.

Zijn herder [redacted] was vanmorgen met [redacted] met 2 aangeliijnde kuddebewakingshonden op de Stakenburgse heide. Op 'n gegeven moment sloegen beide honden aan. In de verte zagen zij weer 2 wolven lopen; nog niet écht richting kudde, maar toch..

1 persoon bleef met 1 KBH bij de kudde en 1 persoon ging met 1 hond richting de beide wolven. Door het geblaf en imposante gedrag van de hond zijn de beide wolven vervolgens afgetaaid.

[redacted] heeft [redacted] gebeld en deze heeft vervolgens een gesprek met [redacted] gehad, resulterend in onderstaand voorstel.

[redacted] vroeg of ik dit als soort "pilot" bij jou wilde voorleggen. Ik denk dat het voorstel alleszins redelijk is; lijkt mij goed om e.e.a. ook a.s. donderdag te bespreken in Teams/Zoom.

Verder heeft [redacted] bij zijn broer, die bij de politie werkt, gevraagd naar de mogelijkheid van een alarmpistool. Bij navraag bleek dit om een zgn. vogelafweerpistool te gaan met 6mm. Kruitpatronen (werd vroeger bij LNV door de ambtenaren Faunabeheer ook gebruikt, zgn. Ansiapistool; kregen daar destijds vlgs. mij 'n ontheffing voor)

Voorwaarden alarmpistool: alléén op "eigen" terrein/beheersgebied te gebruiken. In openbaar pistool in foedraal en munitie gescheiden houden. Hierover zou ik kunnen bellen met het landelijk tel.nr. politie afd Wapens en Munitie over de ins en outs.

Contact met [redacted] was vlgs. mij via [redacted] gelegd.

In te brengen in online-bijeenkomst a.s. donderdag?

Met vriendelijke groet,

[redacted]
Advies- en Taxatiebureau
Fauna-in-Balans
+31 [redacted]
[redacted]@fauna-in-balans.nl

Van: info@landschapsbeheertgroeneveld.nl [mailto:info@landschapsbeheertgroeneveld.nl]
Verzonden: maandag 18 oktober 2021 20:34
Aan: [redacted]@hetnet.nl
Onderwerp: FW: KBH

Met vriendelijke groet,

[redacted]
Landschapsbeheer 't Groene veld
Kvk-nummer: [redacted]
06- [redacted]

www.landschapsbeheertgroeneveld.nl

Van: Stichting Alert [redacted]@stichtingalert.nl>
Verzonden: maandag 18 oktober 2021 16:36
Aan: info@landschapsbeheertgroeneveld.nl
Onderwerp: KBH

0000001127

Hoi [REDACTED]

We hebben het intern even besproken. Ik kan een rooster maken voor de komende 14 dagen.
We kunnen elke dag, incl het weekend van 8 tot 12 uur met de herder mee lopen met 1 of 2 honden.
Dit aantal hangt af van wie er van ons mee gaat lopen.
Ik verwacht dat we dit rooster met 3 a 4 mensen gaan vullen, mensen die de honden goed kennen.
Die verantwoordelijk en betrouwbaar zijn.

De herder is leidend, die bepaald wat er gebeurt. Wij volgen achter, naast de herder, wat die maar wil.
De honden blijven aan de lijn, worden niet los gegooid bij het zien van een wolf! Ze zijn er puur ter afschrikking.

De honden zijn verzekerd via onze bedrijfsaansprakelijkheidsverzekering.
De kosten bedragen 03 euro per uur excl btw, excl reiskosten. Reiskosten zijn 0,20 per kilometer.
Ons normale tarief is 03 euro per uur. Wij rekenen hier een kennismakingstarief voor deze periode.

Hartelijke groet,

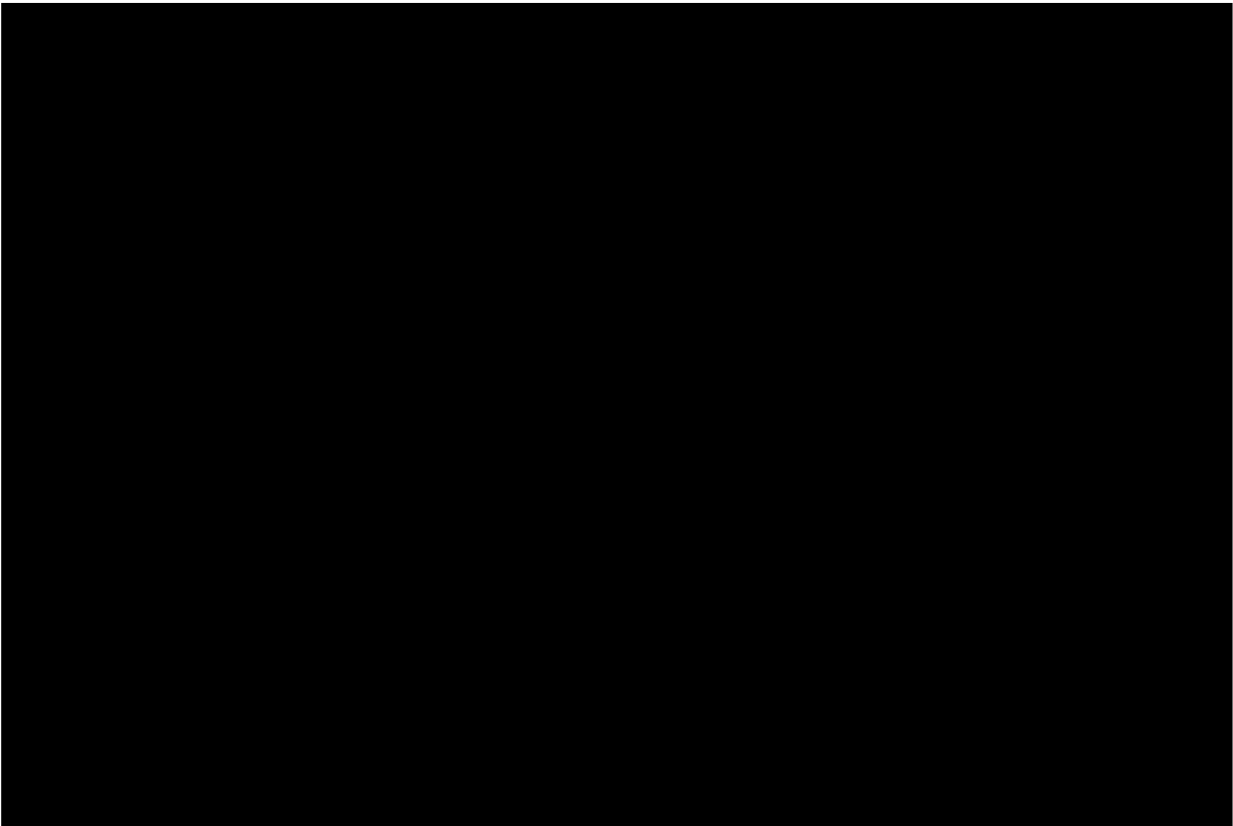
[REDACTED]
Stichting Alert hondenopvang en training

www.stichtingalert.nl

Steun onze honden op: <https://www.geef.nl/nl/actie/hondveilignederland-dat-willen-we-toch-allemaal/donateurs>

HondVeiligNederland
Hondencentrum
Opvoeding, opleiding & opvang

Enkele gedachten omtrent de toelaatbaarheid van jacht op hoefdieren in gebieden waar wolven gevestigd zijn

Actieve soortenbescherming – voedselaanbod verzekeren

Uit het (Europees) natuurbeschermingsrecht kan worden afgeleid dat het bevoegd gezag in het leefgebied van wolven het wildbeheer zodanig moet reguleren dat er ruim voldoende voedselaanbod voor de wolven is.

Dit volgt in elk geval uit de soortenbeschermingsverplichting van artikel 12 Habitatrichtlijn (m.a.w. de Bijlage IV-status van de wolf). Volgens de jurisprudentie van het EU Hof van Justitie van de EU brengt deze verplichting met zich mee dat voor elke Bijlage IV-soort een omvattend en gericht maatregelenpakket moet worden vastgesteld en uitgevoerd, al dan niet in de vorm van een actieplan/beheerplan. Het waarborgen van een voldoende voedselaanbod hoort daar zeker bij.¹ Dit wordt verder ondersteund door de in 2008 door het Large Carnivore Initiative for Europe voor de Europese Commissie opgestelde ‘guidance document’ over grote predatoren, waarin expliciet te lezen staat: “For lynx and wolf it is crucial that wild ungulate harvest takes into account the presence of predators when setting quotas”.²

Een bijkomend juridisch argument is dat de Veluwe eigenlijk al zou moeten zijn aangemerkt als Natura 2000-gebied voor de wolf (uit hoofde van zijn Bijlage II-status).³ Ook uit die gebiedsstatus zou duidelijk de verplichting voortvloeien om voor voldoende wilde prooi voor de wolvenpopulatie in het gebied te zorgen.

Passieve soortenbescherming – “opzettelijk verstoren” en andere verboden handelingen

Daarnaast is er de specifieke verplichting die voortvloeit uit artikel 12(1)(b) van de Habitatrichtlijn, vastgelegd in artikel 3.5(2) van de Wet natuurbescherming, die het “opzettelijk verstoren” verbiedt. Hoe sterk een negatief effect moet zijn om daadwerkelijk als het in de verboden bedoelde “verstoren” te kwalificeren, is nog enigszins onduidelijk. Volgens Backes e.a., bijvoorbeeld, valt “[n]iet elk ‘verschrikken’ van een enkel exemplaar van een beschermde soort” onder “verstoren”.⁴ Volgens de Europese Commissie impliceert het begrip verstoring een zekere mate van schadelijkheid voor de betrokken soort, zoals een negatief effect op de overlevingskans of voortplanting van betrokken dieren.⁵ Intensiteit, duur en frequentie van

¹ Zie hierover p. 35 van Trouwborst A., Bastmeijer C.J., Backes C.W. (2013) *Wolvenplan voor Nederland: naar een gedegen juridische basis*. Rapport in opdracht van Faunafonds. <https://www.bij12.nl/assets/FF-95.-Trouwborst-Bastmeijer-2013-Juridische-toets-wolvenplan.pdf>.

² Zie p. 36 van Linnell J.D.C., Salvatori V., Boitani L. (2008) *Guidelines for population level management plans for large carnivores in Europe*. Europese Commissie, Brussel. https://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/carnivores/pdf/guidelines_for_population_level_management.pdf

³ Zie bijv. Bastmeijer C.J., Trouwborst A. (2013) Welkom terug? De relevantie van het Europese gebiedenbeschermingsrecht voor de wolf en andere ‘terugkomers’. 40 *Milieu en Recht* 80-91. https://www.researchgate.net/publication/270960588_Welkom_Terug_De_Relevantie_van_het_Europese_Gebieden_beschermingsrecht_voor_de_Wolf_en_andere_Terugkomers_Welcome_Back_The_Relevance_of_European_Area_Protection_Law_for_the_Wolf_and_other_Comeback_Spec.

⁴ Backes C.W., Freriks A.A., Robbe J. (2009) *Hoofddlijnen natuurbeschermingsrecht* (2^e druk). Sdu Uitgevers, Den Haag, p. 162.

⁵ Zie par. 38-39 van Europese Commissie (2007) *Guidance document on the strict protection of animal species of Community interest under the Habitats Directive 92/43/EEC*. Europese Commissie, Brussel.

verstorende handelingen kunnen in dit verband volgens de Commissie relevante indicatoren zijn.⁶ Hoe groot de negatieve invloed op overlevingskansen of voortplanting dient te zijn, blijft echter in het midden. Als voorbeeld van een verstoring met een voldoende negatieve invloed om onder artikel 12(1)(b) te kunnen vallen, noemt de Commissie het forse energieverlies bij dieren dat het gevolg kan zijn van het wegvluchten na een verstorende gebeurtenis⁷ – hetgeen suggereert dat de lat ook weer niet erg hoog hoeft te liggen.

De jurisprudentie van het HvJEU geeft geen uitsluitsel over de precieze hoogte, maar bevat wel enkele aanwijzingen. Zo heeft het Hof, om een paar voorbeelden te noemen, het gebruik van explosieven voor de aanleg van een pijpleiding in het leefgebied van beschermde walvisachtigen beoordeeld als opzettelijk verstoren *sensu* artikel 12(1)(b) Habitatrichtlijn;⁸ evenals motorcrossen in de habitat van beschermde slangen;⁹ en wildkamperen in de nabijheid van legstranden van beschermde zeeschildpadden.¹⁰ Zoals deze voorbeelden al suggereren, zal het opzet-vereiste niet snel een belangrijke rol toekomen – het feit dat het verstoren van wolven niet de reden is van jacht op zwijnen of herten is weinig relevant wanneer zulke verstoring wel een te verwachten resultaat is.¹¹

Overigens kwam een onderzoek uit 2019 tot de conclusie dat er bij de toepassing van het (Europese) natuurbeschermingsrecht op de wolf in veel landen een onterechte blinde vlek blijkt te bestaan op het vlak van maatregelen om verstoring rond, en vernieling of beschadiging van, de voortplantingsplaatsen van wolven te voorkomen.¹²

Al met al lijkt het er in beginsel op dat grootschalige jacht op hoefdieren in gebieden waar wolven gevestigd zijn, en zeker in de nabijheid van voortplantingsplaatsen van wolven, al gauw op gespannen voet staat met het Europese en Nederlandse natuurbeschermingsrecht.

Derogaties

Een derogatie van de betreffende verbodsbepalingen kan alleen worden verleend onder strikte voorwaarden. De lat ligt daarbij hoog; de bewijslast dat aan de diverse voorwaarden voldaan is rust op de betrokken autoriteiten; en in geval van twijfel of aan een bepaalde voorwaarde is voldaan mag de derogatie niet worden verleend of toegepast, in overeenstemming met het voorzorgsbeginsel.¹³

Tilburg University, 17 september 2021

⁶ Ibid., par. 37.

⁷ Idem: “Disturbance (e.g. by noise, source of light) does not necessarily directly affect the physical integrity of a species but can nevertheless have an indirect negative effect on the species (e.g. by forcing them to use lots of energy to flee ...).”

⁸ HvJEU C-183/05, 11 januari 2007, par. 36.

⁹ HvJEU C-340/10, 15 maart 2012.

¹⁰ HvJEU C-504/14, 10 november 2016, par. 157 jo. 114.

¹¹ Zie ook Trouwborst A., Somsen H. (2020) Domestic cats (*Felis catus*) and European nature conservation law – applying the EU Birds and Habitats Directives to a significant but neglected threat to wildlife. 32 *Journal of Environmental Law* 391-415. <https://academic.oup.com/jel/article/32/3/391/5640440>

¹² Sazatornil V. e.a. (2019) Top-down dilution of conservation commitments in Europe: an example using breeding site protection for wolves. 237 *Biological Conservation* 185-190.

¹³ Over de diverse voorwaarden en de manier waarop zij volgens het HvJEU dienen te worden toegepast, zie uitgebreid Trouwborst A., Fleurke F.M. (2019) Killing wolves legally – exploring the scope for lethal wolf management under European nature conservation law. 22 *Journal of International Wildlife Law and Policy* 231-273. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13880292.2019.1686223>

#	DocBase	Zaaknr	Aanvraagdatum	Aanvraagbedrag	Datum besluit	Toegekend bedrag	#dieren	meters	afrastering	Bijzonderheden
1			19-7-2021	€ 300	onbekend	€ 1.500	10	nmb		maatwerkafspraak
2			20-5-2021	€ 3.100	26-7-2021	€ 4.601	20	1167		berekend bedrag klopt niet
3			14-5-2021	€ 1.250	9-7-2021	€ 1.250	9	250		
4			8-5-2021	€ 1.100	26-7-2021	€ 1.100	6	315		
5			28-4-2021	€ 2.400	19-7-2021	€ 2.400	19	775		
6			18-4-2021	€ 1.410	4-5-2021	€ 1.410	7	800		
7			17-4-2021	€ 2.054	10-6-2021	€ 2.054	18	518		
8			3-4-2021	€ 2.600	nmb	nmb	21	700		verzoek tot aanvullende info
9			29-3-2021	€ 1.490	4-6-2021	€ -	12	330		afgewezen, nieuwe houder
10			18-1-2021	€ 3.000	22-3-2021	€ 3.000	25	2400		
11			1-3-2021	€ 1.600	1-4-2021	€ 1.600	11	519		
12			18-2-2021	€ 800	16-4-2021	€ 800	3	524		
13			31-1-2021	€ 1.520	26-3-2021	€ 1.520	19	150		
14			30-1-2021	€ 4.364	19-3-2021	€ 4.364	43	1288		
15			29-1-2021	€ 1.940	23-3-2021	€ 1.940	26	480		
				€ 28.928		€ 27.539	249	10216		

Verslag kwartaaloverleg wolf

Datum 8 juni 2021

Onderwerp Kwartaaloverleg wolf

Aanwezig [redacted] (Provincie Gelderland), [redacted] (Provincie Limburg), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Drenthe), [redacted] (Provincie Zeeland), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Drenthe), [redacted] (Provincie Friesland), [redacted] (Provincie Noord-Brabant), [redacted] (IPO), [redacted] (BIJ12), [redacted] (Provincie Groningen), [redacted] (Provincie Limburg), [redacted] (WENR), [redacted] (Zoogdierverseniging)

Afwezig [redacted] (Provincie Groningen), [redacted] (Provincie Overijssel), [redacted] (Zoogdierverseniging)

Welkom en opening

[redacted] heet iedereen van harte welkom.

Vaststellen agendapunten

Er zijn geen aanvullende agendapunten.

Notulen kwartaaloverleg 9 maart 2021

Onder uitslag wolvendata staat dat haplotype HW02 een kenmerk is die niet in Centraal Europese populaties voorkomt. Klopt dat? Haplotype HW02 komt in 5% van de CE-populatie voor, dus het is een minderheid, maar komt wel voor. Dit zal in het verslag worden aangepast.

Het verslag wordt met inachtneming van bovenstaande correctie vastgesteld.

Mededelingen

a. Voornemen nieuwe opzet BIJ12-website wolf

De website zal de komende periode vernieuwd worden. Er zal een duidelijker onderscheid komen tussen schade en monitoring. De monitoringsdata zal ook op de website komen. Daarnaast zal er meer informatie online komen over bijvoorbeeld leefgebied en ecologie van de wolf.

b. Aankondiging memo samenwerken en data delen

Er wordt met veel partijen samengewerkt omtrent het thema wolf. Het is goed om daar afspraken over te maken en die vast te leggen. Ditzelfde geldt voor het delen van wolvendata. Deze memo wordt komende maanden opgesteld.

Uitslag wolvendata

a. DNA uitslagen kwartaal individueel

Niet heel veel nieuws. Van de reeds bekende wolven op de Veluwe is weinig gevonden. Dit komt vanwege de rust, omdat er weer een nest jongen geboren is. Twee welpen van eerdere jaren zijn genetisch voor het eerst vastgesteld. Het is niet bekend of deze jongen van afgelopen jaar of dit jaar zijn.

Op de Midden-Veluwe heeft een camera twee wolven op beeld vastgesteld. Hierdoor is de keutelverzameling aldaar opgevoerd. Afgelopen kwartaal was de vrouwelijke wolf op de Midden-Veluwe nog aangeduid als witte wolf op de kaart, dit omdat ze wel op camerabeelden stond, maar niet het vermoeden bestond dat het hier om een nieuwe wolf zou gaan. Afgelopen periode is ruim vijf keer

DNA verzameld. Vanaf augustus 2018 zit deze vrouwelijke wolf daar al in haar eentje en nu mogelijk met partner.

Op de Zuidwest-Veluwe is vrouwelijke wolf GW1729f doodgereden. Dit betrof een nakomeling van het paartje van de Noord-Veluwe. Er zat net een maand een man bij. Hiervan was de vraag of hij zou blijven of door zou trekken, maar hij is vooralsnog gebleven. Er is ook een andere man vastgesteld, dit betreft ook een nakomeling van het paartje van de Noord-Veluwe. Op cameravalbeelden is ook nog een andere vrouwelijke wolf vastgesteld.

b. DNA uitslagen maand soortbepaling

Er zijn schadegevallen geweest in Drenthe en op de grens van Noord-Brabant/Limburg. Ook is er een DNA spoor aangetroffen in Zeeland. De wolf in Drenthe komt uit de Barnstorf roedel met haplotype HW02. De wolf die in Dinteloord is vastgesteld is waarschijnlijk dezelfde wolf die Zeeland heeft bezocht. Deze wolf heeft individucode GW2089m gekregen en is afkomstig uit de Schermbeckroedel.

Vragen naar aanleiding van de genetische uitslagen:

Voor het eerst dat een mannetje bij het vrouwtje loopt op de Midden-Veluwe. Dit zou maar tijdelijk zo zijn geweest. Klopt dat?

- WENR heeft daar geen informatie over. Wellicht dat de Zoogdiervereniging daar mee over kan vertellen.

c. Monitoringsuitslagen kwartaal

Vanaf 2015 zijn er tot nu toe 35 wolven genetisch vastgesteld. Een aantal wolven zijn wel op beelden van cameravallen verschenen, maar nog niet genetisch vastgesteld.

Zowel op de Midden-Veluwe als de Zuidoost-Veluwe zijn wolven op de camera vastgelegd. Het is even afwachten of ze weer op camerabeelden zullen verschijnen.

Op de Zuid-Veluwe is een vrouwelijke wolf doodgereden. Een ander vrouwelijke wolf en twee mannelijke wolven zijn waargenomen. Er zijn in totaal dus vier verschillende individuen waargenomen op de Zuid-Veluwe afgelopen periode.

Om terug te komen op de vraag naar aanleiding van de genetische uitslagen: GW2088m is op 14 februari waargenomen op de Zuidwest-Veluwe. Vervolgens zijn er waarnemingen van dit individu op de Midden-Veluwe in maart en april.

Vraag over het databestand overzicht wolvendata wat gedeeld wordt door BIJ12:

In het schadetabblad staan meerdere kolommen met gegevens over de preventieve maatregelen. In sommige gevallen staat bijvoorbeeld bij omschrijving dat het een wolfwerend raster betreft, maar staat geen hoogte gevuld. Dat roept vragen op.

- Dat is goed gezien. Het idee nu is dat de taxateur een veel meer gestandaardiseerde duiding moet gaan geven over de preventieve maatregelen. Op dit moment zijn er geen afspraken over hoe de taxateur deze gegevens moet noteren. Daarom zijn deze gegevens lastig te analyseren. Het taxatierapport zal daarop aangepast gaan worden. BIJ12 is aan het kijken wanneer er mogelijk sprake was van een wolfwerend raster en zal de bijbehorende dossiers gaan analyseren. Dat loopt nu nog.

Het betreft een acuut probleem. Op dit moment zijn er partijen die vragen de escalatieladder in te gaan. Niet in alle gevallen was er sprake van wolfwerende preventieve maatregelen, maar in de gevallen waar dat wel zo was, moet extra onderzoek gedaan worden. Om dat onderzoek te doen zijn wel goede gegevens nodig.

- Dit gaat verbeterd worden. Op dit moment kan er geanalyseerd worden met de gegevens die voorhanden zijn.

Concept tussenrapportage

a. Bespreken concept

Algemene opmerking: zeker het stuk Noord-Brabant/Limburg is teveel beleidscommunicatie en te weinig feitelijke communicatie. De tussenrapportage moet echt gebruikt worden om de feiten weer te geven.

Samenvatting

Nieuwswaardig dat in Zeeland een wolf is geweest. Ook interessant wat er op de Veluwe is gebeurd, maar het echte nieuws is misschien meer dat de wolf ook op andere plekken in het land is opgedoken. Dit zal worden toegevoegd aan de samenvatting.

De samenvatting werd niet echt gelezen als een samenvatting, het is meer een introductie over de Veluwe. Het is een beter idee om de informatie uit de tussenrapportage echt samen te vatten.

De kaart

■ licht de kaart toe. Wat te doen met de aangereden wolf, wel of niet op de kaart zetten? Die gebeurtenis valt eigenlijk buiten de periode van de tussenrapportage.

Er worden voor- en tegenargumenten genoemd, bijvoorbeeld: hij mist dan wel op de kaart, terwijl het al redelijk bekend is en ook in de tekst benoemd wordt, maar ook: er wordt over een vaste periode gecommuniceerd.

Conclusie: niet op de kaart, wel in de tekst.

Recente gebeurtenissen is iets wat wellicht als aparte sectie in de tussenrapportage opgenomen kan worden. Nieuwe website van BIJ12 kan daar ook mooi voor gebruikt gaan worden. "Voor de meest recente informatie verwijzen wij u naar de website."

Interactieve versie van de kaart

Als een icoontje wordt aangeklikt verschijnt er een tekstblok, als een volgend icoontje wordt aangeklikt verschijnt er niets, omdat eerst het oude tekstblok afgesloten moet worden. Kan dat gebruiksvriendelijker?

- Helaas hebben we hier geen invloed op.

Op het moment van het aanklikken van een icoontje verschijnt een stukje tekst, al dan niet met foto's of een filmpje. Moeten die teksten ook besproken worden?

- Als er op- of aanmerkingen zijn op deze teksten, geef dat vooral aan. Deze teksten sluiten aan op de teksten in de tussenrapportage.

Toelichting en leeswijzer kaart

"voor de overige gekleurde wolven geldt dat zij niet officieel gevestigd zijn", klopt dat?

Het betreft onder andere de jongen die daar geboren zijn, dus het betreffen territoriale wolven. Dat zal aangepast worden.

Monitoring in de provincies

De waarneming van de goudjakhals in Groningen wordt niet genoemd, omdat de tussenrapportage echt alleen over de wolf gaat.

Bij de aangereden wolf hoeft niet uitgelicht te worden dat er onderzocht wordt of de wolf ziektes bij zich draagt.

Is het noemenswaardig om de schurft bij één van de wolven op te nemen in de tussenrapportage?

- Als de dichtheid toeneemt zal er dichtheidsafhankelijke regulatie optreden. Dit kan onder andere de verspreiding van ziektes zijn. Bij wolven kan dit onder andere schurft zijn. Schurft hoeft geen probleem te zijn, als de temperatuur goed blijft en er voedsel genoeg is. Als roedelgenoten een aangedaan blijven voeren. Een solitair dier met veel schurft in Noord-Amerikaans waar het -30° is, is een ander verhaal.

Afhandeling schade door BIJ12

Dossiers waar DNA analyse geen resultaat gaf, voor de publicatie van de tussenrapportage laten beoordelen door de consultant, zodat ook over deze dossiers duidelijkheid gegeven kan worden.

Overig nieuws

Het stuk over de wolf op de Groote Heide is veel te uitgebreid. Deze moet ingekort worden. Ook gaat dit stuk teveel over het beleid en te weinig over de feiten.

Ditzelfde geldt voor het stuk over de wolf in Dinteloord.

Tekstuele aanpassingen kunnen door iedereen worden doorgevoerd in het SharePoint document wat gedeeld is.

b. Kaart en grafieken LocalFocus

Overige besprekpunten

a. Bespreken memo openbaarheid van data

█ geeft een korte toelichting over de memo. In paragraaf 1.2 staat een toelichting op de belangrijkste punten die op de website zullen komen en hoe de data ingevuld zal gaan worden.

Vragen/opmerkingen naar aanleiding van de memo:

Heel goed idee om informatie transparant te maken. Wel goed om na te denken over welke risico's zouden kunnen worden verwacht bij het meer transparant maken van de data. Is er bijvoorbeeld een risico voor de gunstige staat van instandhouding?

- Geprobeerd wordt dit af te vangen door niet de precieze locaties te benoemen, maar de naam van territoria te gebruiken: bijvoorbeeld Groote Heide.

Welk probleem wordt hier dan opgelost? Word er voldaan aan de verwachting van de buitenwacht? Wat is de meerwaarde van de monitoring inzichtelijk maken per maand?

- Zo recent mogelijke monitoringsdata verschaffen. Dit moet gescheiden gezien worden van bijvoorbeeld een eventueel waarschuwingssysteem.

In het monitoringsplan wolf staat beschreven dat wolvendata op een 10x10km niveau wordt geleverd. Is dat hier ook het geval?

- Het idee is om de data op plaatsnaamniveau te noteren, tenzij het een gevestigde wolf betreft, dan zal de term van het leefgebied worden gebruikt.

Zal dat in elk geval voldoen aan het niveau van 10x10km, ook in het geval van kleinere dorpjes als bijvoorbeeld Rossum?

- Dit zal bekeken worden per geval. Als in de media al bekend is dat er een wolf is waargenomen in Rossum, kan de plaatsnaam worden aangehouden.

De tip wordt gegeven om terughoudend te zijn met plaatsnamen die kleiner zullen zijn dan de 10x10km.

N.B. Tijdens de IPO wolvenwerkgroep op 15 juni 2021 is richting de deelnemende provincies aangegeven dat de data op gemeentenaam-niveau en leefgebied/zoekgebied-niveau gedeeld zal worden.

Lastige situatie, voorstander van optimale transparantie. Bij een schademelding is een bepaald niveau afgesproken en dat werkt in de praktijk. Een schademelding is ook gewoon een waarneming. Waarom dan andere waarnemingen anders behandelen?

Het argument dat de data maandelijks zal worden geüpdatet omdat Zoogdiervereniging de data maandelijks aanlevert is geen goed argument.

- Dit is omdat de data eerst nog gevalideerd moet worden. Dit zal ook zo worden aangepast in de memo.

Datum 8 juni 2021
Onderwerp Kwartaaloverleg wolf

Goed dat er nog een disclaimer staat over data van een wolf met een zender. Wellicht dat daar nog eens goed over nagedacht moet worden. In de juridische analyse wordt dat ook nog verder uitgezocht.

Conclusie

Er kan verder gegaan worden met de notitie. Wel zal er nog verder overleg volgen met de Zoogdiervereniging naar aanleiding van de notitie. Tijdens het overleg van de IPO wolvenwerkgroep zal dit ook nogmaals besproken worden. Opmerkingen over de memo mogen ook altijd nog worden doorgestuurd.

Overige punten

Kunnen de afgenomen DNA monsters van wilde prooidieren ook één keer per maand worden meegenomen, in plaats van één keer per drie maanden?

- Dit kan, maar zal waarschijnlijk ook meer geld kosten. Swabs kunnen, indien opgestuurd naar WENR, makkelijk mee in de soortbepaling. Voor keutels wordt gebruik gemaakt van een andere extractiemethode, om deze vaker te analyseren zal meer geld kosten.

Wellicht een idee om degene die oorspronkelijk de informatie levert, oftewel zich bezig houdt met actieve monitoring, toestemming te laten geven over het gebruik van de informatie. Op die manier weten zij waarvoor ze de informatie verzamelen en is helder wat er vervolgens met deze informatie gebeurt.

Rondvraag

Dank aan [REDACTED] voor het vele werk en samenbrengen van de teksten voor de tussenrapportage.

Verslag kwartaaloverleg wolf

Datum	9 maart 2021
Onderwerp	Kwartaaloverleg wolf
Aanwezig	<p> (Provincie Drenthe), (Provincie Drenthe), (Provincie Overijssel), (Provincie Flevoland), (Provincie Fryslân), (Provincie Noord-Brabant), (IPO), (Provincie Limburg), (Provincie Groningen), (Provincie Gelderland), (BIJ12), (BIJ12), (BIJ12), (BIJ12), (BIJ12), (WENR) (Zoogdierverseniging) (Zoog- dierverseniging), (stagiair Zoogdierverseniging) </p>
Afwezig	<p> (Ministerie van LNV), (Provincie Groningen), (Provincie Fryslân), (Provincie Noord-Brabant), (WENR), (BIJ12) </p>

Welkom, opening en vaststellen agendapunten

van de Provincie Flevoland sluit aan bij het kwartaaloverleg wolf en stelt zichzelf voor. heeft een stagiair, die mee zal luisteren. stelt zichzelf ook voor.

Notulen Kwartaaloverleg 1 december 2020

Het verslag van het vorige kwartaaloverleg wordt vastgesteld zonder inhoudelijke of tekstuele opmerkingen.

Mededelingen

Ter kennisgeving wordt medegedeeld dat alle data van het wolvenmeldpunt tot 2020 in het NDFF is gezet. Daar zijn de meldingen terug te vinden tot een 5x5 km hok niveau. Alle meldingen binnen een 5x5 km vallen daarmee op hetzelfde punt.

De jaarplanning is te vinden bij de stukken. zal deze nog verder aanvullen. De data wanneer WENR zal starten met de analyses staan er in. Aandachtspunt hierbij is het opsturen van de samples voor analyse. Vind dit plaats een paar dagen voor de analyse start? Dan kunnen de samples beter langsgebracht worden in plaats van verstuurd.

Uitslag wolvendata

licht de data die is rondgestuurd toe.

Meerdere individuen zijn betrokken geweest bij de aanval in Stramproy, Limburg.

legt uit dat er een wolf in de Alde Feanen is gezien. Na deze waarneming heeft nader veldonderzoek plaatsgevonden in samenwerking met de provincie. Vrijwilligers hebben in de omgeving, naast een drol, niets meer gevonden. Na analyse bleek deze drol van een vos afkomstig. Waar deze wolf nu is, is niet bekend.

Vanuit Vereniging het Edelhert komt het geluid dat een wolf vanaf de Noord-Veluwe naar de Mid-den-Veluwe afzakt en niet meer terugloopt. Opeens worden er daar ook wolvendrollen op het midden van het pad gevonden, terwijl dit eerst niet het geval was.

Datum 9 maart 2021
Onderwerp Kwartaaloverleg wolf

Uit Noord-Brabant komen veel meldingen binnen van de Franse wolf, zowel veel schademeldingen als waarnemingen (bijvoorbeeld haren aan prikkeldraad)

In december is in Putten een schaap gepakt, wolf kon hierbij niet worden aangetoond. Hoe kan het dat de DNA analyse in sommige gevallen geen resultaat geeft? Dit komt voor wanneer het monster niet van voldoende kwaliteit is, of wanneer er geen hond- of wolfachtige aangetoond kan worden.

Samples die worden afgenomen bij schade, hoezo kan daar soms wel een soort worden vastgesteld, maar geen individu?

Bij soortbepaling wordt gekeken naar mitochondriaal DNA (alleen afkomstig van de moeder), soms zitten hiervan wel 30 kopieën in een cel. Individu wordt geanalyseerd met nucleair DNA, dit komt maar één keer voor per cel.

Bij Stramproy staat zowel HW01 als HW02. Wat betekenen die afkortingen?

Er wordt getest op mitochondriaal DNA, dit is DNA wat alleen door de moeder wordt doorgegeven. Hierop wordt geanalyseerd om welke diersoort het gaat. HW02 is een kenmerk wat niet in Centraal Europese populaties voorkomt.

Concept tussenrapportage

Bespreken concept

Alle tekstuele opmerkingen kunnen naar [REDACTED] worden gestuurd, nu zal het vooral gaan om de inhoudelijke opmerkingen.

De periode waarover de tussenrapportage gaat kan 31 januari worden. Van de laatste twee dagen (30 en 31 januari) zijn geen monitoringsgegevens of schadedata.

Er wordt een wolf gemist op het kaartje (Alde Feanen). Deze discussie heeft al een keer gespeeld bij een wolf in Limburg.

Opmerkingen en aanvullingen die hierbij worden gegeven zijn: wanneer er alleen wolven op de kaart komen die genetisch zijn aangetoond, worden er wolven weggelaten van de kaart. Vanuit de hoek van de lezer zou je denken dat alle wolvenwaarnemingen op de kaart komen, anders wordt informatie achtergehouden. Transparant zijn en geen gegevens achterhouden past in de gedachtegang om ook de niet genetisch vastgestelde wolven aan de kaart toe te voegen.

Conclusie

Ook de niet genetisch vastgestelde individuen, maar wel C1 meldingen, worden ook op de kaart gezet. Er moet wel worden nagedacht over een goede titel, toelichtende tekst en gebruik van verschillende symbolen.

Verdere opmerkingen op de kaart zijn:

- Een groene wolf in een groen bos is niet goed zichtbaar
- Een wolvenspoor symbool gebruiken in plaats van een camera symbool
- Bij verschillende kaarten (WENR en LocalFocus) goed afstemmen welke symbolen waarvoor gebruikt worden

Monitoring per provincie

Gelderland

Noord-Veluwe: niet speculeren over eigen roedel van jonge wolven. De camerabeelden waar steeds één wolf op staat, niet gebruiken als redenering. Het is nog onduidelijk of deze wolf zich gaat afsplitsen.

Midden-Veluwe: de wolvijn maakt gebruik van leefgebieden aan beide zijden van de A1. Goed om hieraan toe te voegen is dat deze gebieden zijn verbonden met faunapassages.

Datum 9 maart 2021
Onderwerp Kwartaaloverleg wolf

Zuid-Veluwe: Het is zeer waarschijnlijk dat de aangereden wolvijn de betreffende wolvijn is. Ze was drachtig, er zijn embryo's ontdekt. Verdere details zullen volgen na het sectierapport.

■■■■ zal in samenspraak met ■■■■ en ■■■■ hier een tekst voor aandragen.

Hierin zal worden aangegeven dat de monitoring door gaat, om te kijken wat de mannelijke wolf zal gaan doen.

Noord-Brabant en Limburg

■■■■ heeft inmiddels een stuk aan ■■■■ aangeleverd waarin de tekst hier en daar wat is aangepast.

Schade

Er moet duidelijk worden vermeld bij zowel het taartdiagram als de tabel dat dit alleen de meldingen betreft waar wolf van te voren niet al uitgesloten kon worden.

In de tussenrapportage zal ook iets genoemd gaan worden over 'de springende wolf'. Er gaan nu veel verhalen de ronde. Er zal extra worden benadrukt dat de juiste plaatsing van een raster van groot belang is. Daarnaast komt er een opmerking in de strekking van 'er wordt onderzocht of er sprake was van een springende wolf'.

Overig nieuws

De oproep die ARK natuurontwikkeling doet is ook toegevoegd.

Er komt monitoringsinformatie terug, wordt dit niet dubbelop met de eerdere paragrafen? Alleen beleidsmatige nieuwtjes hierin terug laten komen.

Voor Friesland komt er nog een tekst afhankelijk van het besluit van de Gedeputeerde Staten. ■■■■

■■■■ heeft hier contact over met ■■■■

Gelderland

16 maart wordt een uitspraak gedaan over de uitbreiding van het wolvengebied in Gelderland. Het zou erg fijn zijn als dit nog mee kan in de tussenrapportage. De tussenrapportage kan ook gepubliceerd worden op de 17^e, dan kan de tekst eventueel nog aangepast worden.

Drenthe

Er zal nog tekst worden toegevoegd over de openstelling van de subsidieregeling in breder gebied.

■■■■ zal dit naar ■■■■ sturen.

Landelijk Overleg Wolf

De paragraaf over het Landelijk Overleg Wolf vereist voorkennis, dit kan vragen oproepen. Misschien nog een inleidende zin toevoegen.

Wanneer de LOW overleggen plaatsvinden is niet relevant voor de tussenrapportage.

Openbaarheid gegevens wolf

Hoe het proces nu staat beschreven klopt niet helemaal. Als het wel klopt wat hier staat, deugt het niet. Dit stuk zal worden geschrapt uit de tussenrapportage.

Geschoten wolf in Frankrijk

Toevoegen om welk individu het gaat (GW1554m), en toevoegen dat dit individu ook in Nederland is waargenomen en gemonitord.

Niet spreken over doodschieten, het is of gedood, of geschoten. Geschoten zal worden gebruikt.

Vanuit het veld komen goede geluiden over het digitale magazine. Deze manier van presentatie wordt gewaardeerd.

Overige besprekpunten

Bespreken memo procesafspraken delen tussenrapportage met derden

Datum 9 maart 2021
Onderwerp Kwartaaloverleg wolf

24 uur van te voren zullen de uitslagen ook worden gedeeld met het CE wolf consortium, anders vernemen zijn iets eerder uit de Nederlandse pers dan van WENR zelf.
Reco's zullen ook eerder worden geïnformeerd, omdat zij helpen met het schrijven van de tekst.

Er zal gekeken worden of het delen van deze informatie formeel te maken is met de reco's, bijvoorbeeld door gegevensleveringsovereenkomsten. Hier zal op teruggekomen worden.

Statistieken website tussenrapportage 9 december 2020

■■■■ laat de statistieken van de vorige tussenrapportage zien. BIJ12.nl/wolf heeft normaal tussen de 2000 en 2500 unieke bezoekers. Bij een publicatie van een tussenrapportage wordt dit tussen de 3000 en 5000 unieke bezoekers. Wat opvalt is dat het aantal views afneemt naarmate de pagina's vorderen.

■■■■ licht ook direct de manier van data presenteren door middel van LocalFocus zien. Beperkingen hierbij zijn dat icoontjes kleiner worden naarmate er ingezoomd wordt, en dat er soms icoontjes elkaar overlappen.

Het IV team van BIJ12 heeft aangegeven dat het voor nu een goede optie is, maar er zal ook nog verder gekeken worden naar andere applicaties.

Iedereen is positief over LocalFocus, enkele opmerkingen zijn dat de interactieve kaart mooi is, dat de applicatie ook mobiel goed toegankelijk moet zijn, dat het leuk is om zelf interactief er mee bezig te kunnen, dat er een goede balans moet komen tussen een speeltje en goede informatieverstrekking.

Rondvraag

■■■■ vraagt zich af wat de stand van zaken is van het monitoringsplan? ■■■■ en ■■■■ zullen dit met hem in een apart overleg bespreken.

■■■■ geeft aan dat de aangereden wolf ook het accent legt op het protocol hierbij. BIJ12 en de provincies zullen het protocol af gaan stemmen met Stichting Wildaanrijdingen. Het onderwerp staat op de agenda om op te pakken. Uitgangspunt is het IPO wolvenplan.

Wat is de stand van zaken met betrekking tot het uitbesteden van de wolvenmonitoring?

■■■■ geeft aan dat intern de nieuwe opdracht wordt geformuleerd. De huidige opdracht loopt feitelijk in maart af, maar de wolvenmonitoring zal niet stil komen te liggen.

Bijlage 4 Memo voorzitter LOW 13 juli 2021

Memo

Van Voorzitter LOW [REDACTED]
Aan Deelnemers LOW
Datum 1 juli 2021
Onderwerp Functie en werkwijze LOW
Bijlage(n) -

AANLEIDING

Na enkele vergaderingen van het LOW worden accentverschillen in opvattingen over samenstelling en werkwijze van het LOW zichtbaar.

In dit memo heb ik deze als voorzitter op een rij gezet en enkele voorstellen gedaan .

FUNCTIES LOW

Een 4 tal functies van het LOW zijn in de gesprekken en de aangedragen agendapunten zichtbaar .:

- Een bijdrage vanuit de samenleving/maatschappelijke organisaties aan de voorbereiding van het nieuwe wolvenplan . IPO en Bij 12 richten zich qua aanpak, agendering etc. primair daar op .
- De wens van (sommige) maatschappelijke organisaties om alle relevante punten met betrekking tot de wolf die het bevoegd gezag raken, in het LOW te bespreken. De voortgang van andere onderwerpen dan die in het wolvenplan .
- Uitwisseling van informatie tussen provinciale wolven cie's en LOW
- De wens om onderling als partijen desgewenst overleg te plegen en zaken af te stemmen.

VOORSTEL WERKWIJZE

- 1) Aangedragen onderwerpen m.b.t. "de wolf" worden primair en zo veel mogelijk ingepast in de opzet , aanpak, proces , tijdplanning van de totstandkoming van het nieuwe wolvenplan. Daarmee wordt integraliteit van de aanpak bevorderd. Eigen inbreng van de leden van het LOW met betrekking tot onderdelen en thema's van dit plan worden tussentijds besproken en als bouwstenen beschouwd voor het plan.
- 2) Bij sommige onderwerpen kan bij deelnemers de sterke wens bestaan om eerder tot beleidsmatige conclusies te komen. Ook kan het LOW benut worden om andere punten aan de orde te stellen.

- 3) De volgende werkwijze stel ik voor:
- Indien er zaken aan de orde komen die niet kunnen wachten op besluitvorming in het kader van het Wolvenplan wordt dit via de voorzitter aan de bestuurlijke vertegenwoordiger gemeld.
 - Vragen over de stand van zaken op aanpalende dossiers worden onder een apart agendapunt aan de orde gesteld en via het secretariaat gemeld aan de desbetreffende personen/organisatieonderdelen/bevoegde gezagen.
 - Informatie uitwisseling tussen deelnemers/secretariaat : wordt zo ruim mogelijk ingevuld.
- 4) Informatie en uitwisseling informatie en beleid tussen LOW en provinciale wolven commissies: Personele unies tussen de leden van het LOW en de provinciale wolven commissies zijn bewust aangebracht. Dit vereist ook een afstemming tussen de secretariaten van prov. cie's en LOW.
Alle verslagen en vergaderstukken worden tussen de secretariaten uitgewisseld.
Primaire invalshoek provincie: preventieplan
Primaire invalshoek LOW: landelijke beleidskader (Wolvenplan)
In het altijd wat grijze tussengebied: wordt naar bevindt van zaken gehandeld.
- 5) Onderlinge afstemming tussen provinciale commissies kan zeer gewenst zijn voor wat betreft het preventieplan. Dat hoeft niet binnen het LOW en is zonder meer wenselijk.

SAMENSTELLING LOW

Het LOW is zo samengesteld dat een zo dekkend mogelijk spectrum aan opvattingen over en rollen en betrekking tot de wolf is vertegenwoordigd.

Het is daarmee geen kwantitatief/representatieve vertegenwoordiging maar een kwalitatief representatieve.

Op dit moment acht ik de volle breedte aan posities en opvattingen in het overleg aanwezig en is uitbreiding niet wenselijk.

Dit wil niet zeggen dat deze opvatting niet kan veranderen. Bij voorbeeld bij het in het leven roepen van nieuwe provinciale preventiecommissies dan wel dat in het wolvenplan aspecten aan de orde komen (nu nog niet voorzien) die aangrijpen op andere doelgroepen, aspecten en organisaties.

Brainstorm agenda

- 19:30 uur **Opening/welkom** ()
- 19:35 uur – ... **Andere agendapunten** () (15m?)
- 3m **Technische toelichting** ()
Padlet is een interactief prikbord waar iedereen tekst, foto's, documenten op kan plaatsen. () heeft jullie eerder uitgenodigd per e-mail. De padlet is bereikbaar via > <https://padlet.com/ChantalTN/1o6i5650zhjbsvel>. We kunnen tegelijkertijd live in de padlet werken.
- 5m **Introductie van het onderwerp:** Welke factoren spelen een rol bij de bereidheid van (vooral de professionele) schapenhouders om wolfwerende maatregelen te treffen?
Doel: Hoe krijgt de WC de deelname bereidheid omhoog? ()
- 25m **Brainstormen** (allen)
De opzet in padlet:
 - aanvullen
 - erop reageren; commentaar/nuancering/ een mogelijke oplossing
 - scoren; wil je de verschillende factoren die van invloed zijn op de deelname bereidheid een cijfer geven?
Criteria
Score 1 (niet aan de orde / niet relevant)
Score 2 (matig belangrijk)
Score 3 (enigszins belangrijk punt)
Score 4 (belangrijk punt)
Score 5 (zeer belangrijk punt)
- 5m **Koffiepauze**
Ideeën verwerken: Scores op een rij zetten ()
- 15m **Vervolgstappen bepalen**
Padlet > Wat gaan we doen met de ideeën? Kunnen we een top 3 benoemen? Kunnen ideeën worden uitgewerkt? Taakverdeling / deadline.
- 15m Evaluatie wolvencommissie > Op welke wijze moet de evaluatie van de wolvencommissie Gelderland 2019 - 2021 worden vormgeven? ()
Wat is er nodig voor de doorstart?
- De output van de brainstorm vormt antwoorden op onderstaande vragen die onderdeel zijn van de evaluatie van de WC.
- Hoe kan de deelnamebereidheid van schapenhouders verhoogd worden, ondersteund door alle betrokken professionals, het beleid en het draagvlak in de maatschappij?
 - Welke factoren/ redenen worden er opgevoerd?
 - Welke interventies om deelnamebereidheid te verhogen zijn effectief bij alle, of een deel van de doelgroepen?
 - In hoeverre kan de wolvencommissie Gelderland daar invloed kan uitoefenen of speelt het landelijk (IPO/LOW)?
 - Wie moet, of kan, het beste de regie voeren om effectieve interventies te implementeren?
 - Welke expert kan de WC adviseren op welk onderwerp?
 - Welke randvoorwaarden zijn nodig voordat de subsidieregeling een hoge deelname kan bereiken en behouden?
 - Is dit veranderd in de afgelopen periode (looptijd WC)?
 - (aanvullen)
- 5m **W.v.t.t.k.**
- 21:00 uur **Einde**

Wolvenconsulent

In het verslag van de bijeenkomst van onze commissie op 14 januari jl. staat het volgende:

Bespreekpunt 3: We zien het belang van wolvenconsulenten, zoals [REDACTED] al constateerde is er sterk behoefte aan praktisch advies of soms gewoon een luisterend oor. Er zijn inmiddels normbladen en de regeling is bekend, op inhoud is het dus voldoende afgebakend. Omdat de wolvenconsulent namens de commissie op pad gaat is houding en gedrag maar ook kennis van schapen van belang. Het is vrijwilligerswerk maar niet vrijblijvend. Een werkgroep uit de commissie bestaande uit [REDACTED] en [REDACTED] neemt de screening en begeleiding van consulenten op zich. [REDACTED] start met het uitschrijven van de criteria.

Inmiddels is er een concept functiebeschrijving (zie hieronder).

De vraag aan de commissie is het concept-functieprofiel, inclusief de onderstaande discussiepunten, te bespreken en vervolgens vast te stellen.

Te bespreken discussiepunten:

1. Vinden we dat de wolvenconsulent – om het vertrouwen van veehouders wil krijgen – zelf veehouder moet zijn en kennis moet hebben van de hedendaagse praktijk van de schapenhouderij?
2. Vinden we dat, als de wolvenconsulent aan dit specifieke functieprofiel moet voldoen, daar ook een redelijke vergoeding tegenover moet staan? (Een mogelijke kandidaat heeft reeds aangegeven de werkzaamheden niet voor niets te willen uitvoeren).
3. Hoe ziet de WC de verdere formalisatie? (aansprakelijkheid, mandaat)
4. Kunnen we [REDACTED] introduceren als wolvenconsulent van de wolvencommissie Gelderland?
5. Gaan er meer wolvenconsulenten geworven worden?
6. Op welke wijze wordt de wolvenconsulent ingeschakeld? Belt of mailt iemand met de wolvencommissie en zetten wij de vraag dan door naar de wolvenconsulent? Rechtstreeks benaderen van de wolvenconsulent is wellicht niet handig.

Functieprofiel wolvenconsulent Gelderland (concept)

Taken

- Het adviseren van dierhouders over wolfwerende afrasteringen. Zowel op afstand (telefonisch, e-mail) als op locatie. Het gaat om de bouw van nieuwe afrasteringen, de aanpassing van bestaande afrasteringen en controle na oplevering. De advisering vindt plaats overeenkomst de BIJ12 norm voor wolfwerende afrasteringen en de Faunapreventiekit van BIJ12.
- Het begeleiden van dierhouders bij het aanvragen van een subsidie.
- Het opvangen van signalen uit de praktijk ten aanzien van de werkbaarheid en praktische uitvoerbaarheid van de subsidieregeling en het informeren van de Wolvencommissie Gelderland daarover (oog- en oor-functie).

Kennis en vaardigheden

- Kennis van de gebruikte materialen en praktische ervaring met het plaatsen van wolfwerende afrasteringen in de praktijk.
- Algemene kennis van de ecologie en de wettelijke positie van wolven.
- Gedetailleerde kennis van de eisen waaraan wolfwerende afrasteringen moeten voldoen (BIJ12 norm).
- Kennis van de procedures rond afhandeling schadegevallen door BIJ12.
- Nauwkeurigheid en een scherp oog om zwakke plekken in een wolfwerende afrastering te signaleren.
- Enige algemene kennis van de veehouderij en vaardigheid om zich te verplaatsen in de situatie van de dierhouder.
- Kennis van de beschikbare subsidies en de aanvraagprocedures.
- Voldoende vaardigheid met de computer om online een subsidie aan te kunnen vragen.
- Sociale vaardigheid om met een grote diversiteit van dierhouders om te kunnen gaan en hun vertrouwen te krijgen. Hieronder wordt ook verstaan een discrete omgang met de privacy van de dierhouders.
- Een zakelijke en neutrale houding die primair gericht is op het ondersteunen van de dierhouders bij het beschermen van hun dieren tegen aanvallen door wolven.
- Een dienstverlenende instelling, waarbij snel en adequaat wordt gereageerd.
- Je spreekt en verstaat de taal van boeren en veehouders.

En verder:

- Je woont bij voorkeur in of nabij aangewezen leefgebied wolf.
- Je bent op vrijwillige basis minimaal X uren per maand beschikbaar.
- Je ontvangt een financiële tegemoetkoming bestaande uit
- Je deelt je kennis en ervaringen met de Gelderse wolvencommissie
- Je bent inzetbaar na een gesprek met 2 leden van de Gelderse wolvencommissie.
- De commissie kan eenzijdig de samenwerking opzeggen.
- Je speelt geen rol bij afhandeling schade.
- Je krijgt de beschikking over actuele kennis over voorkomen van de wolf in de regio.

Bijlage 6 - Openbaarheid data op website BIJ12 LOW 130721

Memo

Van	[REDACTED]
Aan	Deelnemers LOW
Datum	1 juli 2021
Onderwerp	Openbaarheid wolvendata (uit de monitoring)
Bijlage(n)	-

1.1 Kern

De aanwezigheid van de wolf in Nederland wordt op verschillende manieren gedocumenteerd. Enerzijds worden (vermoedelijke) wolvenwaarnemingen gemeld bij het Wolvenmeldpunt dat is ondergebracht bij de Zoogdiervereniging en waarvan BIJ12 namens de gezamenlijke provincies opdrachtgever is en anderzijds worden bij BIJ12 (vermoedelijke) wolvenaanvallen geregistreerd en afgehandeld. De (vermoedelijke) wolvenaanvallen en het bijbehorende proces worden gemeld op de website van BIJ12. De wolvenwaarnemingen (anders dan de schademeldingen) die binnenkomen via het Wolvenmeldpunt worden nog niet frequent op de website van BIJ12 geplaatst. Deze waarnemingen worden in de huidige situatie openbaar gemaakt middels de Tussenrapportage die eens in het kwartaal wordt gepubliceerd en jaarlijks via de NDFF.

Nu is door de provincies besloten om naast de schademeldingen, ook de waarnemingen vanuit het Wolvenmeldpunt periodiek op de website van BIJ12 te plaatsen. In deze memo is aangegeven wat dit besluit inhoudt.

1.2 Doel

Het voornaamste doel van het delen van deze data op de website van BIJ12 is transparantie te vergroten over de landelijk geïnventariseerde wolvendata die het gebied van verspreiding aanduiden, met daarbij in acht name de beschermde status van de wolf en de tijd die nodig is om de data op echtheid te kunnen valideren. Dit in aanvulling op de huidige werkwijze waarbij informatie via de Tussenrapportage (eens per kwartaal) en de NDFF (eens per jaar) wordt bekend gemaakt.

1.3 Toelichting voorstel

Besloten is om op de website van BIJ12, naast de schadedata, ook de (monitorings)data uit het Wolvenmeldpunt (WMP) inzichtelijk te maken. In paragraaf 1.4 is toegelicht om welke data het precies gaat.

Hieronder is aangegeven waartoe besloten is omtrent deze data:

- ❖ **De monitoringsdata wordt (waarschijnlijk) in juli op de [Wolf-website van BIJ12](#) geplaatst.** Beoogd is om in deze periode, voor het eerst, de monitoringsdata naast de schadedata op de website van BIJ12 te plaatsen.

- ❖ **De monitoringsdata wordt in een separate tabel inzichtelijk gemaakt.** De monitoringsdata zal op de website separaat worden weergegeven van de schadedata.
- ❖ **Enkel gevalideerde wolvenmeldingen worden in de monitoringsdata tabel opgenomen.** Om het overzicht te behouden van waar daadwerkelijk wolvenwaarnemingen zijn gedaan en om ruis te voorkomen, worden enkel waarnemingen gepubliceerd die daadwerkelijk (volgens de SCALP¹-methode) zijn aangeduid als 'zeker wolf' (C1 en C2).

Dit betreft tot nu toe tussen de 10% (2018) en 27% (2020) van alle gemelde vermoedelijke wolvenwaarnemingen die bij het Wolvenmeldpunt zijn binnengekomen.

- ❖ **De monitoringsdata worden aan het eind van elke maand geüpdatet.** De monitoringsdata op de website zal in de derde tot laatste week van de maand aangevuld worden met de waarnemingen van de maand ervoor (bijvoorbeeld: eind augustus worden de data aangevuld met alle gevalideerde data tot en met maand juli). De voornaamste reden hiervoor is de tijd die nodig is om de binnengekomen meldingen van die maand door deskundigen te valideren op echtheid. Daarnaast worden de gevalideerde monitoringsdata door BIJ12 eerst met de provincies gedeeld (begin derde week van de maand), alvorens deze voor iedereen openbaar worden gemaakt op de website. Zodoende hebben de provincies de tijd om zich voor te bereiden op eventuele vragen.

De data die elke maand geüpdatet worden, betreffen waarnemingen die op basis van direct beschikbare of opvraagbare kenmerken gevalideerd zijn op echtheid (zoals camerabeelden, kenmerken wolvenspoor etc.). Een aantal wolvenwaarnemingen die ingestuurd zijn voor DNA-analyse worden niet maandelijks meegenomen in de update, omdat de kwartaalanalyse eerst uitsluitsel moet geven of het daadwerkelijk een wolf betrof. Zie ook het volgende punt:

- ❖ **De monitoringsdata worden eens per kwartaal geüpdatet met gegevens uit de DNA-analyses.** Eens per kwartaal voert WENR een genetische analyse uit op de monitoringssamples die in die afgelopen drie maanden bij hen zijn ingeleverd. Bij deze monitoringssamples wordt bepaald of het daadwerkelijk wolf betrof en, waar mogelijk, welk wolvenindividu het betrof. Deze soort- en individu-uitslagen worden, tijdens de reguliere update, toegevoegd aan de monitoringsdata op de website van BIJ12. Doorgaans zal er dan een maand zitten tussen het bekend worden van de DNA-analyses en het publiceren op de website van BIJ12. De update van deze gegevens (met name de koppeling van de data aan de individuen) vindt plaats na de publicatie van de Tussenrapportage die deze specifieke informatie toelicht.
- ❖ **De monitoringsdata op de BIJ12 website wordt aangeduid met een select aantal kenmerken.** De monitoringsdata zal bestaan uit de volgende gegevens:
 - Datum waarneming;
 - Locatie. Dit zal een groot gebied betreffen, namelijk de gemeentenaam of – indien de waarneming plaatsvond in de regio dat officieel door GS is aangewezen als leefgebied of risicogebied en waar een subsidieregeling geldt – dan wordt die term gebruikt. Dit betekent dat voor waarnemingen die plaatsvonden in die gebieden, de volgende termen gehanteerd worden: Hart van Drenthe (provincie Drenthe), Noord-Veluwe, Midden-Veluwe of Zuidwest Veluwe (provincie Gelderland) of Groote Heide (provincie Noord-Brabant en Limburg). Door op deze schaal de

¹ SCALP is de standaardaanduiding van de waarschijnlijkheid dat een waarneming betrekking heeft op een bepaalde diersoort (in dit geval de wolf). De aanduiding is ontwikkeld in het kader van het project "Status and Conservation of the Alpine Lynx Population (SCALP)". Centraal staat de verifieerbaarheid (documentatiekwaliteit) van een waarneming, ongeacht wie de waarneming heeft verricht. De SCALP-criteria C1 en C2 betreffen zekere, bevestigde wolvenwaarnemingen.

waarnemingen te plaatsen, wordt voorkomen dat mensen op gerichte locaties kunnen gaan zoeken naar wolven;

- Provincie;
- Type waarneming. Er is onderscheid te maken in de volgende 5 typen waarnemingen: zichtwaarneming, wolvenkeutel, wolvenspoor, kadaver van wild dier en overig. De schade data (kadaver van een landbouw(huis)dier) wordt bewust niet meegenomen in dit overzicht. Deze staat in de 'schadetabel';
- SCALP-criteria (C1 of C2);
- Individu. De wolvenwaarnemingen worden – indien mogelijk – gekoppeld aan de individucodes zoals deze door Senckenberg (als curator van de individucodes binnen Centraal Europa) zijn afgegeven.

- ❖ **De monitoringsdata wordt begeleid met een duidend stuk tekst.** Er zal op de BIJ12-website (zowel bij de schade- als de monitoringsdata) een duidelijke toelichting worden geven over hoe de data gelezen moet worden. Daarbij kan ook nadrukkelijk het verschil tussen C1 en C2 aangeduid worden en bijvoorbeeld het zwerfgedrag van wolven als er enkele waarnemingen buiten de bekende aangeduide leefgebieden te zien zijn (bijv. dat wolven soms op één nacht vele kilometers kunnen afleggen).

1.4 Toelichting data

BIJ12 heeft verschillende data in beheer als het gaat om wolvenwaarnemingen. Er kan onderscheid gemaakt worden tussen:

- 1. Wolvenmeldpunt-data:** Wolvenwaarnemingen die bij het Wolvenmeldpunt worden gemeld (de uitvoering hiervan is belegd bij de Zoogdiervereniging).
- 2. Schadedata:** (Vermoedelijke) wolven schademeldingen (die direct bij BIJ12 gemeld worden).

In deze memo gaat het specifiek om het publiceren van de Wolvenmeldpunt-waarnemingen (punt 1).

Wolvenmeldpunt-data

Waarnemingen van wolven die bij toeval worden gedaan (passieve monitoring) en waarnemingen van wolven via bewuste onderzoeksinspanning (actieve monitoring) worden direct gedocumenteerd in de database van het Wolvenmeldpunt. Indirect komen daar nog de schadedata bij, die BIJ12 doorgeeft aan het Wolvenmeldpunt. Door de verwerkingsslag en noodzakelijke bevestiging via DNA-analyse, worden deze schadedata met enige vertraging (en na uitsluitel) in het databestand van het Wolvenmeldpunt opgenomen.

De wolvenwaarnemingen in de database van het Wolvenmeldpunt kennen – naast de schadewaarnemingen – vijf andere categorieën: 'Zichtwaarneming', 'Wolvenkeutel', 'Wolvenspoor', 'Kadaver van wild dier' en 'Overig'. Sinds 2015 zitten er tot en met eind mei 2021, meer dan 1250 wolvenwaarnemingen in de database van het Wolvenmeldpunt.

Schadedata

Vermoedelijke schade aangericht door wolven wordt direct bij BIJ12 gemeld en in de BIJ12-database opgenomen. Alle bijbehorende kenmerken van een dergelijke (vermoedelijke) wolvenaantal worden genoteerd en het proces van behandelen en afhandelen wordt gestart. Indien na de eerste beoordeling niet uitgesloten kan worden of het inderdaad een wolf betreft, wordt deze

melding in de lijst opgenomen die op de [Website van BIJ12](#) staat. Op de website is direct de tabel met schademeldingen in te zien en is de bijbehorende Excel lijst te downloaden.

De monitoringstabel die naast deze schadetabel op de website van BIJ12 geplaatst kan worden, zal een vergelijkbaar uiterlijk hebben en een vergelijkbare indeling in kolommen.

Wolvendata (schademeldingen en cijfers)

Hieronder ziet u een in een tabel het overzicht van de bij BIJ12 gemelde aanvallen op landbouwhuisdieren en de daarbijhorende veelgestelde vragen. U ziet een overzicht van DNA-uitslagen (of op basis van ander bewijsmateriaal) met de uitkomst 'wolf'. Daarnaast zijn ook de meldingen te zien die momenteel in behandeling zijn en waarvoor DNA-onderzoek loopt. Bij een deel van de meldingen is de wolf al op voorhand uit te sluiten aan de hand van bijvoorbeeld sporenonderzoek of fotomateriaal. Ook deze meldingen staan in de lijst. [Hier vindt u de hele lijst van het bronbestand in Excel](#) . De laatste update is van 25 juni 2021.

5

 resultaten weergeven Zoeken:

Tabel met de gemelde aanvallen op landbouwhuisdieren

Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Aantal dode dieren	Diersoort*
12-6-2021	Sterksel	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	nog niet bekend
10-6-2021	Sterksel	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	nog niet bekend
9-6-2021	Halsteren	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	nog niet bekend
2-6-2021	Nederweert	Limburg	Scha(a)p(en)	1	nog niet bekend
27-5-2021	Appelscha	Friesland	Scha(a)p(en)	1	wolf

1 tot 5 van 301 resultaten

[Vorige](#) [Volgende](#)

Figuur 1. Indruk van weergave op de website (huidige situatie):

Wolvencommissie Gelderland

Prioritering van de uitwerking van adviezen uit ons preventieplan

versie 29/4/2021

Tijdens ons overleg van 1 april maakten we ons zorgen over de voortgang van de uitwerking van onze adviezen. Met instemming van allen vatte de gewenste werkwijze daarom als volgt samen:

1. Werk zoveel mogelijk gestructureerd met het nieuwe interprovinciale wolvenplan als basis;
2. Haal urgente zaken naar voren en probeer daarover samen snel duidelijkheid te geven;
3. Werk uit in onze Gelderse commissie wat dreigt te blijven liggen of vertraging oploopt.

Samengevat betreft het de volgende adviezen uit ons preventieplan van mei 2020 met voorgestelde prioritering:

Prioritering uitwerking adviezen wolvencommissie Gelderland					
Advies nr	volgens preventieplan	status	LOW actie	urgent	In Gelderland
1 t/m 6	Financiële en technische norm	reeds			beide vastgesteld
7	Arbeid				
7a	Hoeveel tijd kost het	deels	x		pilots gedaan
7b	Kosten en wijze van vergoeden	onbekend	x	x	INITIATIEF NEMEN
7c	Vergoeden van onderhoud/beheer	onbekend	x	x	INITIATIEF NEMEN
7d	Andere landbouwhuisdieren	gestart	x		alleen verkend
8 t/m 10	Ruimtelijke aspecten	reeds	geen actie?		format ontwikkeld
11	Schaderegeling	heroverwogen	x		INITIATIEF NEMEN
12	Leefgebied monitoren	reeds	nvt		doorlopend
13	Voorlichting	lopend	x		doorlopend
14	Monitoring	deels	x		
15	Corridors	gestart	x		
16	Escalatie en nulgebieden	gestart	x		
17	Beheer van wolven	nog starten	x		
18	Gezamenlijkheid	algemeen			

Toelichting:

Adviezen 1 t/m 6 over de subsidieregeling. De uitwerking hiervan heeft plaatsgevonden, geen verdere actie nodig.

Advies 7 Onderzoek naar arbeid, dit valt uiteen in 4 deeladviezen:

- a. Hoeveel arbeid de maatregelen kosten;
- b. Wat de arbeidskosten zijn en hoe dit vergoed zou kunnen worden (eco-dienst);
- c. Of vergoeding onderhoudskosten mogelijk is;
- d. Of een vergoeding mogelijk is voor andere landbouwhuisdieren.

Ten aanzien van a t/m c:

Op initiatief van de Gelderse wolvencommissie zijn veldproeven gedaan om een eerste vergelijking te krijgen tussen reguliere en wolfwerende afrasteringen met zowel flexnetten als draden. <https://www.youtube.com/watch?v=UxIEQOhPbIU>

Conclusie:

7A: het plaatsen en verplaatsen van wolfwerende rasters is aanzienlijk bewerklijker dan reguliere rasters. Om de extra arbeid goed te kunnen kwantificeren en tot een norm te komen zou een gedegen vervolgonderzoek wenselijk zijn. Er is gesproken over het betrekken van een agrarische

Hogeschool () om hier uitwerking aan te geven. Loopt dit en zo nee, wat is er voor nodig om dit concreter te maken en hier voortgang op te krijgen?

7B: Vertaling naar arbeidskosten kan plaatsvinden zodra de extra arbeid in beeld is. Dit zou dan uiteen kunnen vallen in extra arbeid bij het (ver)plaatsen, maar ook de extra arbeid bij het vervolgens onderhouden van een wolfwerend raster. Dat eerste, dus arbeid bij plaatsing van vaste rasters zou dan redelijkerwijs een forfaitair toeslagonderdeel worden van de subsidie voor het wolfwerend maken. Dit vergt dan een concreet voorstel voor aanpassing van de huidige normbedragen, bovendien moet duidelijk worden of de provincie(s) dit ook willen betalen. Ook dient dan duidelijk te zijn of dit alleen voor professionele houders geldt.

Vervolgens het extra onderhoud en terugkerende handelingen zoals het gebruik van verplaatsbare rasters. Dit heeft een beheersmatig karakter en het argument voor vergoeding ligt in de benadering van het verlenen van een maatschappelijke dienst of anders gezegd het wolfinclusief dus natuurinclusief ondernemen. Verkend kan daarom worden of binnen de natuur en binnen het agrarisch gebied hiervoor beheervergoedingen mogelijk zijn. Het ligt voor de hand dit toe te spitsen op de professionele houders.

Binnen het Natuurnetwerk Nederland is het Subsiestelsel Natuur- en Landschapsbeheer (SNL) de aangewezen route. Binnen het agrarisch gebied het gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) met als insteek dat wolfinclusieve landbouw in de betreffende gebieden onderdeel een logisch onderdeel is van natuurinclusieve landbouw.

De verkenning naar mogelijkheden voor wolfinclusief beheer in de natuur binnen het SNL is voorzichtig gestart. Provincies hechten aan landelijke uniformiteit, het speelt niet overal en nieuwe pakketten kennen een lange adem. Meest kansrijk lijkt een toeslag die niet afhankelijk is van het natuurbeheertype. Voor de hand ligt om de bestaande toeslag gescheperde schaapskuddes als vertrekpunt te nemen. Inbreng via het spoor van de lopende evaluatie standaardkostprijzen SNL is waarschijnlijk het meest kansrijk. Concreet betekent dit dat dit op 19 mei kan worden ingebracht in een inventariserende workshop in dat kader.

De verkenning naar mogelijkheden voor wolfinclusief beheer in het agrarisch gebied moet nog starten. Een eerste ambtelijke verkenning leert dat het spoor van de eco-regelingen onder het nieuwe GLB (NSP) niet kansrijk is. () zag ook niet direct mogelijkheden. Een nieuw pakket binnen het agrarisch natuur- en landschapsbeheer (ANLb, pijler 2 van het GLB) ligt dan meer voor de hand maar het enthousiasme is nog niet groot om met nieuwe pakketten aan de slag te gaan. De Gelderse bestuurder lijkt er wel voor open te staan maar voor veel provincies is het een onderwerp dat nog niet speelt. Bovendien ontbreekt het aan gerichte lobby vanuit de stakeholders op dit punt, het juiste momentum om hier een succes van te maken is mogelijk al gemist.

Ten aanzien van d, andere diersoorten:

Dit onderwerp ligt op de tafel van het LOW. Eerder (14/01/21) concludeerden wij dat we een wat andere benadering nodig hebben dan nu bij de schapen en geiten maar dat het nog nader onderzoek en nadere bespreking vergt om die criteria goed te bepalen. () werkt aan een verdieping op het onderwerp.

Advies 8 t/m 10 over RO en afstemming met gemeenten: Door de gezamenlijke gemeenten en de provincie is een document opgesteld. Dit onderwerp hoeven we niet landelijk op te schalen. Wel blijft het van belang om bij uitbreiding van het leefgebied de nieuwe gemeenten ook weer mee te nemen in de reeds ontwikkelde lijn. Vergunningplicht en leges voor wolfwerende rasters kunnen een drempel zijn voor preventie. Het meest effectief is naar verwachting om de betreffende beoordelaars met elkaar in contact te brengen.

Advies 11 over de schaderegeling. *De commissie adviseert om de schaderegeling die in het Interprovinciaal wolvenplan is vastgelegd voort te zetten, waarbij vanaf 2022 als voorwaarde voor het toekennen van een schade-uitkering aan dierhouders in het aangewezen gebied geldt dat de dieren worden beschermd door afrasteringen die voldoen aan de eisen uit dit preventieplan.*

Afgesproken is (1/4/21) om dit onderwerp landelijk te agenderen maar eerst ook in de Gelderse wolvencommissie tot een standpuntbepaling te komen. Enerzijds is het een stok achter de deur om deelnamebereidheid aan het nemen van preventieve maatregelen te verhogen. Anderzijds leert de ervaring dat er weinig gebruik wordt gemaakt van de subsidie, dus dit argument lijkt nog niet door te dringen bij de dierhouders. Een praktisch punt is dat van de nieuw bijgekomen leefgebieden, hoeveel tijd heeft men daar om zich aan te passen, ook weer 3 jaar? En vanaf welk moment dan, aanwijzen leefgebied of openstelling subsidie. Blijft de commissie bij haar uitgangspunt?

Advies 12 over uitbreiding leefgebied en ruimte voor randgevallen. *De commissie adviseert om voortdurend te monitoren hoe de designaleerde wolven zich in en rond het aangewezen gebied op de Veluwe bewegen om zo nodig de gebiedsgrenzen aan te passen of gemotiveerd preventieve maatregelen van dierhouders buiten het aangewezen gebied te ondersteunen.*

Geen nadere besluitvorming of bespreking noodzakelijk.

Advies 13 over informatievoorziening. *De commissie adviseert om periodiek informatiebijeenkomsten te organiseren waarbij dierhouders, overheid (provincie, BIJ12, gemeenten) en andere betrokken organisaties ervaringen met preventieve maatregelen kunnen delen. De focus ligt noodgedwongen vooralsnog op digitaal.*

Geen nadere besluitvorming of bespreking noodzakelijk.

Advies 14 over monitoring. *De commissie adviseert om in het gebied en in interprovinciaal verband te bevorderen dat er een verfijnd monitoringsysteem ontstaat dat een betrouwbaar beeld geeft van het gedrag van wolven, de effecten van preventieve maatregelen en de ontwikkeling van de wolvenpopulatie in Nederland. De commissie adviseert voorts om over de resultaten van de monitoring op een evenwichtige wijze te communiceren.*

Onderzoek naar de effecten van preventieve maatregelen zijn wenselijk. Op de Veluwe worden enkele rasters met wildcamera's gevolgd. BIJ12 heeft toegezegd bij schadegevallen de rastersituatie vast te leggen. Het op evenwichtige wijze communiceren daarover lijkt nog niet te hebben plaatsgevonden.

Advies 15 over corridors. *De commissie adviseert om de ondersteuning van dierhouders bij het opzetten van vaste en niet-vaste afrasteringen uit te breiden van gebieden waar de wolf zich heeft gevestigd naar gebieden die als vaste corridors kunnen worden aangemerkt vanwege aanwijsbare vaste patronen in de trek van zwerfende wolven. Het is wenselijk dat op zo kort mogelijke termijn in landelijk verband onderzoek wordt gedaan naar het bestaan van corridors. Het advies geeft al aan deze verkenning naar corridors in landelijk verband op te zetten. In de beantwoording van Statenvragen¹ hierover verwijzen GS van Gelderland naar de landelijke uitwerking. Het ligt voor de hand deze lijn vast te houden.*

Advies 16 over de escalatieladder en nulgebieden. *De commissie adviseert om in relatie tot de escalatieladder die in dit plan is opgenomen nader onderzoek te doen naar de mogelijkheden om*

¹

[https://gelderland.stateninformatie.nl/document/10039708/1/Antwoord%20op%20Statenvragen%20over%20de%20wolf%20door%20A%20Tolkamp%20\(CDA\)%20\(P52021-225\)](https:// gelderland.stateninformatie.nl/document/10039708/1/Antwoord%20op%20Statenvragen%20over%20de%20wolf%20door%20A%20Tolkamp%20(CDA)%20(P52021-225))

gebieden in Nederland aan te wijzen waar de aanwezigheid van wolven ongewenst is en/of die niet geschikt zijn als kansrijk leefgebied van de wolf, bijvoorbeeld omdat er onvoldoende wilde prooidieren in het gebied zijn.

Dit advies over de escalatieladder en nulstandgebieden wordt landelijk opgepakt in een fact finding studie en juridische studie naar de mogelijkheden. Het ziet er niet naar uit dat het wat toevoegt hier nu vanuit de Gelderse wolvencommissie op vooruit te lopen, zie ook beantwoording van de Statenvragen hier over (voetnoot).

Advies 17 over populatiebeheer. De commissie adviseert om in landelijk verband in overleg tussen de provincies en de rijksoverheid te komen tot een beleid dat gericht is op de beheersbaarheid van de populatieontwikkeling van wolven in Nederland en de effecten hiervan, waarbij de ecologische draagkracht en het maatschappelijk draagvlak van de ontwikkeling van de wolvenpopulatie worden betrokken. Daarbij past ook een verdere uitwerking en concretisering van de escalatieladder.

Dit vraagstuk is sterk afhankelijk van de juridische mogelijkheden die nu landelijk worden onderzocht. Ook een oplossingsrichting met een internationaal wolvenmanagementplan vergt een inzet van het ministerie. Het ligt niet voor de hand daar nu vanuit Gelderland initiatief in te nemen.

Advies 18 over gezamenlijkheid. De commissie adviseert aan alle betrokkenen om onderling in gesprek te blijven over de impact van de wolf en daarbij begrip te hebben voor verschillen in belangen en natuurvisies. Door gezamenlijk vooruit te kijken ontstaat draagvlak om tijdig in te ingrijpen en ongewenste ontwikkelingen te voorkomen.

Vergt nu geen concrete besluitvorming of actie.

TOPDESK KOD/SION,

14 september 2021 22:11

Beste,

Gezien er in Gelderland inmiddels meerdere paren en een roedel wolven is gevestigd en in Meeuwen Oudsbergen in België Shetlanders en jonge vaarsen zijn doodgebeten door waarschijnlijk wolven is België versnelt bezig met het doorvoeren van subsidie voor het wolfwerend maken van de omheiningen voor kleine pony's. Zelf heb ik kleine pony's aan huis (85cm stokmaat) a 80-100 kg die gezien de nieuwe paarvormingen van wolven (zie Bij12) in de nabije toekomst waarschijnlijk ook gevaar gaan lopen in een onbeschermd weiland gezien dat er na een paarvorming van wolven vaak jongen komen en de roedel jaarlijks uitbreidt. Gezien het gewicht en de lengte van deze kleine paardachtigen is het niet te ontkennen dat ze een makkelijke wolvenprooi zijn. En er is niet altijd (vergunningstechnisch) een mogelijkheid om een stal te plaatsen en ze op die manier te beschermen. Is het mogelijk om mee te kijken met wat er in België gebeurd en ook subsidie te gaan verstrekken voor kleine pony's in de wolvegebieden van Gelderland voor het te laat is en we hier ook onze geliefde dieren zo moeten aantreffen?

Bericht over shetland pony's:

<https://www.ad.nl/twee-shetlandponys-gedood-door-wolf-in-belgie>

Wijze van informeren : per e-mail

Basistekst bij omgevingsvergunningaanvragen wolfwerende rasters in Gelderland

5 november 2020

Opgesteld door Natuurmonumenten, gemeenten Apeldoorn, Barneveld en Epe en de Provincie Gelderland.

Deze tekst kunnen gemeenten als basistekst gebruiken bij de behandeling van omgevingsvergunningaanvragen voor wolfwerende rasters. Uiteraard zijn hier geen specifieke gemeentelijke eisen in opgenomen, maar is deze tekst daarop aan te vullen.

1/ Voorstel voor procedure

Voordat u een omgevingsvergunningaanvraag indient: ga in vooroverleg met uw gemeente om te kijken naar de (on)mogelijkheden die het bestemmingsplan biedt en om de landschappelijke inpassingsmogelijkheden te bespreken.

Provincie Gelderland zal als subsidieverlener bij subsidieaanvragen een Wnb-voortoets uitvoeren.

2/ Landschappelijk en ruimtelijk advies

- De ruimtelijke voorkeur gaat in principe uit naar tijdelijkheid, transparantie of een raster i.c.m. lijnvormige landschapselementen (mits passend in het betreffende landschapstype).
- De plaats van het raster kan ruimtelijk een groot verschil maken. Kijk naar mogelijkheden op het achtererfgebied en vermijd waar mogelijk het voorerf en natuurbestemmingen.
- Check de voorwaarden in het bestemmingsplan, Landschapsontwikkelingsplan en/of het Beeldkwaliteitsplan voor het betreffende gebied en kijk daarbij naar het type landschap om keuze voor raster, locatie en inpassing hierop af te stemmen.
- Ga ervan uit dat u het vee in rastert (en niet de natuur uit rastert) en kies voor een balans tussen optimale omrastering van uw vee en minimale landschappelijk impact (kies voor een zo klein mogelijke oppervlaktemaat).
- Zorg ervoor dat u werkt binnen de kaders van de Wet natuurbescherming en zorg er bijvoorbeeld voor dat u geen beschermde diersoorten verstoort.
- Kwetsbare gebieden zoals natuur, migratieroutes van dieren, beekdalen en bepaalde landschapstypen verdienen extra aandacht. Houd bepaalde kwetsbare gebieden zoals beekzones vrij van hekwerken.
- Houd de rasters compact, liefst tijdelijk en alleen waar het echt noodzakelijk is.
- Landschappelijke inpassing is situatieafhankelijk en vraagt om maatwerk per locatie. Bij een vergunningaanvraag, kan een gemeente landschappelijk advies bieden, voorwaarden stellen en hierin meedenken.
- Kijk naar de mogelijkheden binnen uw percelen en zoek de ecologisch/landschappelijk minst kwetsbare plek uit.

3/ Motivatie *Waarom zijn wolfwerende rasters van belang?*

De terugkeer van de wolf is een feit, daar moeten we mee leren leven. Het is in ieders belang om maatregelen te kiezen die staan voor een duurzaam samenleven. Een duurzame preventieve maatregel is de inzet van permanente en semipermanente wolfwerende rasters om vee te beschermen.

Deze rasters zijn in sommige gevallen en gebieden noodzakelijk om schapen en geiten te beschermen en tegelijk de wolf het vereiste leefgebied en bewegingsruimte te bieden. Maar dan zonder de nadelige consequenties zoals (fatale) confrontaties tussen wolf en vee. Door gehouden dieren zoals schapen en geiten te beschermen, beschermen we feitelijk ook de wolf. Reductie van confrontaties draagt direct bij aan de maatschappelijk acceptatie van de wolf. Zo kunnen we in balans met de wolf samenleven, binnen de beperkte ruimte die ons land en de natuur bieden. Door bij wolfwerende rasters te kiezen voor de optimale locatie, rastertype en landschappelijke inpassing - binnen de voorwaarden van het bestemmingsplan-, is de landschappelijke en ruimtelijke impact beperkt. Terwijl de balans tussen vrije beweging van de wolf en bescherming van vee juist sterk toeneemt.

Memo

Van [REDACTED]
Afgestemd met [REDACTED] [REDACTED] en [REDACTED]
Aan Provincies
Datum 27 mei 2021
Onderwerp Openbaarheid wolvendata (uit de monitoring)
Bijlage(n) -

1.1 Kern

De aanwezigheid van de wolf in Nederland wordt op verschillende manieren gedocumenteerd. Enerzijds worden (vermoedelijke) wolvenwaarnemingen gemeld bij het Wolvenmeldpunt dat in beheer is bij de Zoogdiervereniging en anderzijds worden bij BIJ12 (vermoedelijke) wolvenaanvallen geregistreerd en afgehandeld. Mede door de maatschappelijke beroering die de wolf met zich meebrengt binnen de landbouwsector, worden de (vermoedelijke) wolvenaanvallen en het bijbehorende proces gemeld op de website van BIJ12. De wolvenwaarnemingen (anders dan de schademeldingen) die binnenkomen via het Wolvenmeldpunt worden echter (nog) niet frequent op de website van BIJ12 geplaatst. Deze waarnemingen worden in de huidige situatie openbaar gemaakt middels de Tussenrapportage die eens in het kwartaal wordt gepubliceerd. Nu is de wens om naast de schademeldingen, ook de waarnemingen vanuit het Wolvenmeldpunt periodiek op de website van BIJ12 te plaatsen. Om hier invulling aan te geven en afspraken over te maken, ligt deze notitie voor.

Gevraagd wordt aan de provincies om:

1. In te stemmen met het voorstel dat BIJ12 op korte termijn de beschikbare monitoringsdata op haar website deelt.
2. Daarbij in te stemmen met de volgende belangrijkste punten:
 - a) Het moment van het voor het eerst 'live' gaan (eind juni/begin juli);
 - b) Het moment van updaten van deze monitoringsgegevens (eens per maand en kort nadat de provincies zelf op de hoogte zijn gebracht);
 - c) Het opnemen van een select aantal kenmerken (zoals de aanduiding van de locatie, met name als het binnen een door GS aangewezen leefgebied plaatsvond).

1.2 Toelichting voorstel

Beoogd is om op de website van BIJ12, naast de schadedata, ook de (monitorings)data uit het Wolvenmeldpunt (WMP) inzichtelijk te maken. Zie paragraaf 1.3 voor een toelichting om welke data het precies gaat. Het voorstel dat nu voorligt, is als volgt:

- ❖ **De monitoringsdata wordt eind juni/begin juli op de [Wolf-website van BIJ12](#) geplaatst.** Afhankelijk van de verdere afstemming is beoogd om in deze periode, voor het

eerst, de monitoringsdata naast de schadedata op de website van BIJ12 te plaatsen. Deze plaatsing kan gepaard gaan met berichtgeving en vragen (van externen).

- ❖ **De monitoringsdata wordt in een separate tabel inzichtelijk gemaakt.** De monitoringsdata zal op de website separaat weergegeven worden van de schadedata. De voornaamste reden hiervoor is dat dit momenteel tijds technisch gezien en gezien de uiteenlopende eigenschappen van de databases van de schademeldingen en de overige WMP-meldingen, de meest snelle oplossing is. Na verloop van tijd is het nadrukkelijk wel de bedoeling dat er één database komt met zowel de schade- als de (overige) monitoringsdata. Zodoende kunnen deze data op dat moment gezamenlijk op de site gepresenteerd worden.
- ❖ **Enkel gevalideerde wolvenmeldingen worden in de monitoringsdata tabel opgenomen.** Om het overzicht te behouden van waar daadwerkelijk wolvenwaarnemingen zijn gedaan en om ruis te voorkomen, worden enkel waarnemingen gepubliceerd die daadwerkelijk (volgens de SCALP-methode) zijn aangeduid als 'zeker wolf' (C1 en C2). De afgelopen jaren is gebleken dat tot nu toe tussen de 10% (2018) en 27% (2020) van alle gemelde vermoedelijke wolvenwaarnemingen ook daadwerkelijke wolf betrof.
- ❖ **De monitoringsdata worden aan het eind van elke maand geüpdatet.** De monitoringsdata op de website zal in de derde tot laatste week van de maand aangevuld worden met de waarnemingen van de maand ervoor (bijvoorbeeld: eind juni worden de data aangevuld met alle gevalideerde data tot en met maand mei). De voornaamste reden voor deze 'vertraging' komt door de tijd die nodig is om de binnengekomen meldingen van die maand door deskundigen te valideren op echtheid. Daarnaast worden de gevalideerde monitoringsdata eerst met de provincies gedeeld (begin derde week van de maand), alvorens deze voor iedereen openbaar worden gemaakt op de website. Zodoende hebben de provincies de tijd om zich voor te bereiden op eventuele vragen. Hierbij kan het relevant zijn om eventueel een achtervang (duo-systeem) in te regelen voor bijvoorbeeld verlofperiodes. De data die elke maand geüpdatet worden, betreffen waarnemingen die op basis van direct beschikbare kenmerken gevalideerd zijn op echtheid (zoals camerabeelden, kenmerken wolvenspoor etc.). De wolvenwaarnemingen die ingestuurd zijn voor DNA-analyse worden niet maandelijks meegenomen in de update, omdat de kwartaalanalyse eerst uitsluitsel moet geven of het daadwerkelijk een wolf betrof. Zie ook het volgende punt:
- ❖ **De monitoringsdata worden eens per kwartaal geüpdatet met gegevens uit de DNA-analyses.** Eens per kwartaal voert WENR een genetische analyse uit op de monitoringssamples die in die afgelopen drie maanden bij hen zijn ingeleverd. Bij deze monitoringssamples wordt bepaald of het daadwerkelijk wolf betrof en, waar mogelijk, welk wolvenindividu het betrof. Deze soort- en individu-uitslagen worden, tijdens de reguliere update, toegevoegd aan de monitoringsdata op de website van BIJ12. Doorgaans zal er dan een maand zitten tussen het bekend worden van de DNA-analyses en het publiceren op de website van BIJ12. De update van deze gegevens (met name de koppeling van de data aan de individuen) vindt plaats na de publicatie van de Tussenrapportage die deze specifieke informatie toelicht.
- ❖ **De monitoringsdata wordt aangeduid met een select aantal kenmerken.** De monitoringsdata zal bestaan uit de volgende gegevens:
 - Datum waarneming;
 - Locatie. Dit zal een plaatsnaam betreffen of – indien de waarneming plaatsvond in de regio dat officieel door GS is aangewezen als leefgebied of risicogebied en waar een subsidieregeling geldt – dan wordt die term gebruikt. Dit betekent dat voor waarnemingen die plaatsvonden in die gebieden, de volgende termen gehanteerd

worden: Hart van Drenthe (provincie Drenthe), Noord Veluwe, Midden Veluwe of Zuid Veluwe (provincie Gelderland) of Groote Heide (provincie Noord-Brabant en Limburg);

- o Provincie;
- o Type waarneming. Er is onderscheid te maken in de volgende 5 typen waarnemingen: zichtwaarneming, wolvenkeutel, wolvenspoor, kadaver van wild dier en overig. De schade data (kadaver van een landbouw(huis)dier) wordt bewust niet meegenomen in dit overzicht. Deze staat in de 'schadetabel';
- o Individu. De wolvenwaarnemingen worden – indien mogelijk – gekoppeld aan de individucodes zoals deze door Senckenberg (als curator van de individucodes binnen CE) zijn afgegeven.

1.3 Toelichting op welke data het betreft

BIJ12 heeft verschillende data in beheer als het gaat om wolvenwaarnemingen. Er kan onderscheid gemaakt worden tussen:

1. Wolvenwaarnemingen die bij het Wolvenmeldpunt worden gemeld (de uitvoering hiervan is belegd bij de Zoogdiervereniging). Maandelijks worden deze doorgegeven aan BIJ12 en,
2. (Vermoedelijke) wolven schademeldingen (die direct bij BIJ12 gemeld worden).

In deze memo gaat het specifiek om het publiceren van de wolvenmeldpunt-waarnemingen (punt 1).

Wolvenmeldpunt data

Waarnemingen van wolven die bij toeval worden gedaan en waarnemingen van wolven na bewuste inzet van mensen (actieve monitoring) worden direct gedocumenteerd in het Wolvenmeldpunt. Indirect komen daar nog de schadedata bij, die BIJ12 doorgeeft aan het Wolvenmeldpunt. Door de verwerkingsslag en noodzakelijke bevestiging via DNA-analyse, worden deze schadedata met enige vertraging in het databestand van het Wolvenmeldpunt verwerkt. Op de website zal deze schade-data echter niet bij de monitorings(WMP-)data worden opgenomen.

Naast de schademeldingen zijn er in het Wolvenmeldpunt nog 5 andere categorieën: zichtwaarneming, wolvenkeutel, wolvenspoor, kadaver van wild dier en overig. Sinds 2015 zitten er tot en met eind april 2021, 1148 wolvenwaarnemingen in de database van het Wolvenmeldpunt.

Schadedata

Vermoedelijke schade aangericht door wolven wordt direct bij BIJ12 gemeld en in de BIJ12-database opgenomen. Alle bijbehorende kenmerken van een dergelijke (vermoedelijke) wolvenaanval worden genoteerd en het proces van behandelen en afhandelen wordt gestart. Indien na de eerste beoordeling niet uitgesloten kan worden of het inderdaad een wolf betreft, wordt deze melding in

Datum 27 mei 2021
Onderwerp -

de lijst opgenomen die op de [Website van BIJ12](#) staat. Op de website is direct de tabel met schademeldingen in te zien en is de bijbehorende Excel lijst te downloaden.

De monitoringstabel die naast deze schadetabel op de website van BIJ12 geplaatst kan worden, zal een vergelijkbaar uiterlijk hebben en een vergelijkbare indeling in kolommen.

Figuur 1. Indruk van weergave op de website (huidige situatie):

Wolvendata (schademeldingen en cijfers)					
Hieronder ziet u een in een tabel het overzicht van de bij BIJ12 gemelde aanvallen op landbouwhuisdieren en de daarbijhorende veelgestelde vragen. U ziet een overzicht van DNA-uitslagen (of op basis van ander bewijsmateriaal) met de uitkomst 'wolf'. Daarnaast zijn ook de meldingen te zien die momenteel in behandeling zijn en waarvoor DNA-onderzoek loopt. Bij een deel van de meldingen is de wolf al op voorhand uit te sluiten aan de hand van bijvoorbeeld sporenonderzoek of fotomateriaal. Ook deze meldingen staan in de lijst. Hier vindt u de hele lijst van het bronbestand in Excel % . De laatste update is van 21 mei 2021.					
Tabel met de gemelde aanvallen op landbouwhuisdieren					
Datum melding	Locatie aanval	Provincie	Prooidier	Aantal dode dieren	Diersoort*
19-5-2021	Sterksel	Noord-Brabant	Scha(a)p(en)	1	nog niet bekend
18-5-2021	Tongeren (Epe)	Gelderland	Scha(a)p(en)	2	nog niet bekend

1.4 Doorkijk

Naast deze actie op korte termijn, zijn er ook andere thema's die de 'openbaarheid van data' raken. Dit zijn bijvoorbeeld:

- ❖ **Digitalisering Wolvenmeldpunt.** Het Wolvenmeldpunt wordt het komende jaar ondergebracht binnen de technische omgeving van BIJ12. Dit betekent dat men via de website van BIJ12 – naast vermoedelijke schademeldingen – óók melding kan doen van andere wolvenwaarnemingen (zoals sporen of zichtwaarneming). Vervolgens worden deze waarnemingen gebundeld met de schadedata in één gezamenlijke database. In deze database zitten dan alle wolvenwaarnemingen die reeds gedocumenteerd zijn (vanaf 2015) en die nog binnen gaan komen.

Beoogd is om deze data tevens geautomatiseerd visueel (middels grafieken en kaarten) te ontsluiten op de website van BIJ12. Wanneer dit geautomatiseerd wordt, wordt het ook mogelijk om de data via een kaart en/of tabel overzichtelijk te filteren op bijvoorbeeld provincie, jaar, type etc..

Data van een gezenderde wolf. Wanneer bijvoorbeeld een wolf in het kader van het Interprovinciale wolvenplan gezenderd wordt, of het geval doet zich voor dat een gezenderde wolf Nederland binnen loopt (en hier blijft), dan is het verstandig om duidelijk te hebben wat er met deze data moet gebeuren. Deze data kunnen bijvoorbeeld opgenomen worden in de database waarop deze database evt. aangepast moet worden. Over de omgang met data vanuit een gezenderde wolf (of de regelingen daaromtrent) en het openbaar maken hiervan, zijn op dit moment nog geen concrete afspraken gemaakt.

Living in a multispecies landscape: An exploration of sheep farmers' perceptions and experiences of human-wolf coexistence in the Netherlands

By

August 8, 2021

Master's thesis

MSc Sustainable Development

International Development Track

Faculty of Geosciences

Utrecht University

Submitted by:

[REDACTED]

Supervisor:

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

Second reader:

[REDACTED]

[REDACTED]

Cover page photo: A sheep farmer walking his sheep out of his protected meadow with fixed wolf-averse fencing. Sign reads: "WATCH OUT! ELECTRIC FENCE" (Author's own).

Utrecht University

Acknowledgements

First and foremost, I would like to thank all the sheep farmers that have welcomed me with open arms and passionately showed me their sheep, farms, meadows, practices, homes, and so on. I enjoyed every single visit and interview and have learned a lot, both academically and personally. Without their participation this thesis would not exist.

Second, I would like to thank the provincial government officials for their participation in the interviews and their interesting thoughts, perspectives and elaborations.

Third, I would like to thank my supervisor [REDACTED] for her valuable feedback, support, and of course her enthusiasm.

Fourth, I am grateful to the people from BIJ12 that expressed their interest in this thesis topic. I want to thank them for the time they took to discuss ideas and for their support in getting familiarized with the Dutch wolf context and in building a network for this research. Furthermore, I am thankful for the opportunities I got to present my research proposal and progress in the Interprovincial Wolvencommissie and the Landelijk Overleg Wolven, which were valuable experiences.

Finally, I want to thank my family and friends for helping me get through this entire thesis process.

Summary

Human-wildlife conflict, such as livestock depredation, is increasing worldwide. To minimize human-wildlife conflicts, governments focus primarily on technical and financial fixes. Nonetheless, conflict is rarely resolved despite the implementation of these measures. This insight led to the notion that human-wildlife conflicts are not per se *with* wildlife, but rather between human stakeholder *about* wildlife. A growing focus on the more holistic term of human-wildlife coexistence (instead of conflict), which includes local people's perceptions and experiences, is therefore seen as a positive development.

Still, a significant knowledge gap concerning human-wildlife coexistence exists in the form of how to effectively enable and govern human-wildlife coexistence. Moreover, critics argue that human-wildlife coexistence has become excessively human-centred and further argue that research into human-wildlife coexistence is narrow because it often includes just one non-human species and identify this as an important reason for why coexistence governance is still insufficient in many cases.

In contrast to human-wildlife coexistence, multispecies sciences recognize non-human species as active co-creators of the landscapes we inhabit, and of the perceptions and experiences we have in relation to the landscape and to the multiple non-human species therein.

Therefore, to address coexistence's conceptual shortcoming of being human-centred and to decrease abovementioned knowledge gap, this research explored the case of sheep farmer-wolf coexistence in the Netherlands by using a multispecies approach. Through in-depth semi-structured interviews with sheep farmers and provincial government officials this research aimed at answering the following research question: *"How do sheep farmers perceive and experience human-wolf coexistence and how can a multispecies approach contribute to the understanding of coexistence and the governance thereof?"*

The findings illustrate that sheep farmers perceive and experience many challenges concerning 1) the threat of sheep depredation by especially roaming wolves; 2) a lack of knowledge on how to adapt to wolves; 3) the implementation of preventive measures; 4) the ambiguity of wolf governance. These challenges were found to be embedded in and influenced by: sheep farmers' notions of *out-of-placeness*; intraspecies differences between roaming wolves and settled wolves; multispecies relations between sheep farmers, their sheep, wolves, and other wildlife species; established sheep farming practices in a changing landscape; and biopolitical decisions that are perceived to favour wolves.

In conclusion, the use of a multispecies approach resulted in new understandings of sheep farmer-wolf coexistence in the Netherlands. Therefore, it is recommended that future research into human-wildlife coexistence, and coexistence governance includes a multispecies approach.

Keywords: human-wolf coexistence; human-wildlife conflict; multispecies approach; multispeciesism; sheep farmers; wolves.

***I am not against the wolf, I want to learn to coexist
with the wolf, but I simply don't really know how
yet.***

BE, Noord-Brabant

Table of contents

Acknowledgements	3
Summary	4
Table of contents	6
1 – Introduction	8
2 – Concepts and Theories	12
2.1 – Human-wildlife conflict and coexistence	13
2.2 – Multispeciesism	17
2.3 – Conceptual framework	23
3 – Legal framework for wolves and sheep	24
4 – Methodology	25
4.1 – Study area	25
4.2 – Research participants: Sheep farmers	25
4.3 – Research participants: Provincial government officials	26
4.4 – BIJ12	27
4.5 – Data collection	27
4.6 – Data processing	31
4.7 – Research framework	31
4.8 – Reflection on positionality	31
4.9 – Limitations	32
5 – Results	33
5.1 – Presence of wolves in the Netherlands	33
5.2 – Sheep depredation	36
5.3 – (Co-)adaptation to the presence of wolves and sheep depredation	39
5.4 – Wolf governance and management in the Netherlands	42
5.5 – Provincial government officials' views	51
6 – Discussion	57
6.1 – Being(s) in and out of place	57
6.2 – Co-creating a multispecies landscape	58
6.3 – Caring for or killing of	60
6.4 – Theoretical implications	61

6.5 – Limitations	62
6.6 – Future research agenda	63
7 – Conclusion	64
8 – Literature	67
9 – Appendices	72

1 – Introduction

In an increasingly crowded world, humans and wildlife live in ever closer proximity to one another and interactions between humans and wildlife become more frequent. Habitat loss, fragmentation, and degradation, land use change, human population growth, and climate change are some of the many causes for increasing competition over resources and the landscape between people and wildlife (Gross et al., 2021; Kansky et al., 2016; Marchini et al., 2019). As a consequence, in these shared landscapes human-wildlife conflict – such as loss of crops and livestock to wildlife – is increasing (Barua et al., 2013; Gross et al., 2021).

Currently, governments usually attempt to mitigate and prevent human-wildlife conflicts with financial and technical fixes, for example by incentivizing livestock farmers to implement fences, guard dogs, or other repellents (Treves & Karanth, 2003). Studies have shown, however, that despite the implementation of technical and financial fixes, conflicts are rarely resolved, therefore suggesting that human-wildlife conflicts have deeper rooted causes (Dickman, 2010; Hill, 2015). It is therefore argued that human-wildlife conflicts are not necessarily conflicts *with* wildlife, but rather conflicts between human stakeholders *about* wildlife (Hill, 2015; Peterson et al., 2010; Redpath et al., 2014; Young et al., 2010). Consequently, wildlife and conservation scientists have argued that research into human-wildlife interactions should focus on local perceptions and experiences and on human-human relations, instead of technical and financial fixes alone (Carter & Linnell, 2016; Dickman, 2010; Dorresteijn et al., 2016; Frank, 2016; Hill, 2004; Hill, 2015; Manfredo & Dayer, 2004; Redpath et al., 2015; White & Ward, 2010).

Recently, the term human-wildlife coexistence has gained traction in wildlife science, and attempts to approach human-wildlife interactions more holistically by emphasizing relations between humans and by conceptualising human-wildlife interactions as potentially both negative and positive (Frank, 2016; Gross et al., 2021; Marchini et al., 2019). Moreover, important aspects of human-wildlife coexistence are a persistent wildlife population, co-adaption between humans and wildlife in shared landscapes, tolerable levels of risk for both humans and wildlife, and effective governance of human-wildlife interactions (Carter & Linnell, 2016; Frank, 2016; Kansky et al., 2016; König et al., 2020; Marchini et al., 2019).

While this definition emphasizes the significance of wildlife governance and management for enabling coexistence between people and wildlife, governance and management is simultaneously the crux, since how to govern coexistence is still a huge knowledge gap (Carter & Linnell, 2016; Gross et al., 2021; Marchini et al., 2019; Pooley et al., 2020). In this regards, most wildlife researchers emphasize the importance of focusing on local perceptions, experiences and realities (Dorresteijn et al., 2016; Gross et al., 2021; Kansky et al., 2016; König et al., 2020), and specifically on local perceptions of tolerance (Frank, 2016; Kansky et al., 2016).

A growing amount of scholars criticize, however, that due to coexistence's emphasis on human perceptions, practices and relations, it is a fundamentally human-centred approach (Chapron & López-Bao, 2020; Marchini et al., 2019; Toncheva & Fletcher, 2021). Critics argue that the current approach neglects the active role of non-human species in co-creating and shaping the landscapes we inhabit (Toncheva & Fletcher, 2021), and that the focus on tolerance reflects the notion that humans have the right to choose with which non-human species they share the landscape and that it "sends the message that these [non-human] species do not truly belong to the places they occur" (Chapron & López-Bao, 2020, p. 799). Moreover, others argue that the knowledge gap considering coexistence governance is caused by a narrow focus of coexistence researchers on the interactions between people and just one species of wildlife, instead of multiple (Marchini et al., 2019).

It seems that to gain new insights into human-wildlife coexistence and the governance thereof, it is necessary to leave this human-centred approach behind and acknowledge the roles non-human species have in co-creating coexistence, or in Buller's (2015) words "to come to some emergent knowing of non-humans: their meaning (both materially and semiotically); their 'impact' on, or even co-production of, our own practices and spaces; and our practical and ethical interaction with and/or relationship to them" (p. 379).

Emerging fields in this regards are those of animal geography and multispecies ethnography. The essence of these multispecies approaches builds on the notion that non-human species have agency and therefore the capability to co-create, shape, structure, and form the landscapes we inhabit, and in extent to co-create human practices, perceptions, and experiences (Buller, 2015; Drenthen, 2020; Gibbs, 2021; Hovorka, 2019; Hribal, 2007; Philo & Wilbert, 2005). Hence, instead of dismissing non-human species as having passive roles in human-wildlife interactions (as has been done in recent decades), multispecies scholars argue that non-human species hold active, meaningful, and valuable roles in shaping our experiences of human-wildlife coexistence. The extent to which non-human species co-create the multispecies landscape, partly depends on how people value these non-human species in relation to each other. These can be differing interspecies and intraspecies relationships and valuations (Arluke & Sanders, 1996; Gibbs, 2021; Hovorka, 2019). Moreover, multispecies scholars argue that people's relationship with one species is shaped by their relationships with other species, thus how people relate to wild animals can be influenced by how they relate to domestic animals for example (Hovorka, 2019).

As these differing intra-, inter-, and multispecies relations and valuations are also embedded in the politics and governance of human-wildlife coexistence, this study will further conceptualize the concept of biopolitics in relation to multispeciesism. Biopolitics touches upon the political decisions concerning the caring for or killing of non-human species (Hodgetts & Lorimer, 2020). These decisions are often based on contesting valuations between biodiversity (wild; predator; conservation) and biosecurity (domestic; prey; agriculture) (Gibbs, 2021; Hovorka, 2019; Ojalammi & Blomley, 2015), and often entail decisions about non-human movement and mobility, and lethal management of wildlife populations (Hodgetts & Lorimer, 2020; Ojalammi & Blomley, 2015).

To address human-wildlife coexistence's conceptual shortcoming of being human-centred and to decrease the knowledge gap concerning how to enable and govern human-wildlife coexistence, this research used a multispecies approach to explore a specific case of human-wildlife coexistence in the Netherlands.

A Dutch case study: The return of wolves in the Netherlands

Grey wolves, or *Canis lupus* (from now on simply called "wolf" or "wolves") once inhabited almost every corner of the European continent, including every province of the Netherlands (Deinet et al., 2013; Luiten van Zanden et al., 2021; Rigg et al., 2011). Decades of hunting, persecution and deforestation, however, caused their numbers and habitats to dwindle, resulting in scattered populations confined to south and north-eastern Europe by the 1970s (Deinet et al., 2013; Groot Bruinderink et al., 2012; Trouwborst, 2010). Due to a change in society's attitude towards them, and stringent European and national protection laws, wolves are on a significant comeback in Europe (Deinet et al., 2013; Fernández-Gil et al., 2018; Rigg et al., 2011). While this could be considered a conservation success, it gives rise to new challenges too. Wolves have been returning to areas considered to be part of their historical natural habitats, but these landscapes have changed significantly during their absence (Kuijper et al., 2019). Agriculture has been intensified,

while natural landscapes have been transformed into urban and rural ones (ibid.). Importantly, besides the fact that natural and cultural landscapes are increasingly intertwined, wolves are incredibly capable of living in human-dominated, cultural landscapes. As a consequence, both people and wolves claim similar parts of the landscape, resulting in more frequent and intensified human-wolf conflict in the form of livestock depredation and in some cases retaliatory killing of wolves. Moreover, a significant challenge is that with the long absence of wolves, both people and governments have largely forgotten how to live with and govern wolves in a shared landscape (Carter & Linnell, 2016; Kuijper et al., 2019).

The challenges of enabling and governing human-wildlife coexistence can be observed in the Netherlands, where wolves have returned in 2015 after an absence of approximately 150 years (Wolven in Nederland, n.d.). Many roaming wolves have traversed the country since then, and some even ended up settling (i.e. a wolf stayed in the same region for at least six months, see) in Gelderland, in the border area of Noord-Brabant and Limburg, and temporarily in Drenthe (BIJ12, 2020a; BIJ12, 2020b; BIJ12, 2020c; BIJ12, 2020d; BIJ12, 2021a; IPO, 2019). While some people are excited with the return of wolves, opponents argue that wolves no longer have a place in the human-dominated cultural landscapes of the Netherlands and state that wolves are a threat to both people and livestock (NoWolvesBenelux, n.d.). Livestock depredation has indeed increased rapidly since the first wolf sighting in 2015. Since then, 202 cases of livestock depredation by wolves have been confirmed, with more than half of them (120) in 2020 and 2021 alone (BIJ12, 2021b). These 202 cases resulted in 650 killed animals, of which 643 sheep, 3 fallow deer, 2 calves, 1 Highland cattle, and 1 goat (ibid.). Consequently, resistance amongst sheep farmers has grown, and even the broader public support, and positive attitudes have slightly decreased during 2020 (LNV, 2020a).

To mitigate and prevent sheep depredation by wolves, an interprovincial Wolvenplan (Wolf-plan) has been implemented that presents the guidelines considering the governance and management of wolves in the Netherlands (IPO, 2019). Following this Wolvenplan, the provincial governments of Drenthe, Gelderland, Noord-Brabant, and Limburg have implemented technical and financial measures, such as damage compensation in the case of sheep depredation by wolves. Drenthe, Gelderland and Limburg additionally provide subsidies to sheep farmers who are willing to implement wolf-averse fences, while Noord-Brabant supplies emergency-kits on loan for when roaming wolves are in the area, consisting of wolf-averse flex-nets (Provincie Noord-Brabant, n.d.).

Nonetheless, and despite the availability of these technical and financial measures, the implementation of preventive measures is still lacking, and sheep depredation occurs relatively frequent. Therefore, governmental wildlife management organisation BIJ12 and the Interprovinciaal Overleg (IPO) (governmental institute that represents the interests of all twelve provinces of the Netherlands) are increasingly interested in gaining insights into how sheep farmers perceive and experience the return of wolves in the Netherlands, and in extension how to enable and govern sheep farmer-wolf coexistence.

Research aim

Combining both the scientific and societal backgrounds, this study aimed to decrease the knowledge gap of how to enable and govern human-wildlife coexistence, and to fill human-wildlife coexistence's conceptual shortcoming of being a human-centred approach, by exploring sheep farmers' perceptions and experiences of human-wolf coexistence in the Netherlands, while using a multispecies approach. Moreover, the aim of this research was to explore how a multispecies

approach can contribute to a better understanding of people's perceptions and experiences of human-wildlife coexistence, and subsequently what recommendations can be made to improve coexistence governance. This research aim led to the following research questions.

Research question

How do sheep farmers perceive and experience human-wolf coexistence and how can a multispecies approach contribute to the understanding of coexistence and the governance thereof?

Sub-questions

- SQ1: How do sheep farmers perceive and experience the presence of wolves in the Netherlands?
- SQ2: How do sheep farmers perceive and experience the threat of sheep depredation by wolves?
- SQ3: How do sheep farmers perceive and experience (co-)adaptation to the presence of wolves and the threat of sheep depredation by wolves?
- SQ4: How do sheep farmers perceive and experience wolf governance and management in the Netherlands?
- SQ5: What are provincial government officials' views of wolf governance and management in relation to sheep farmers' perceptions and experiences of human-wolf coexistence?

Thesis structure

The structure of this thesis is as follows. Chapter two will elaborate on the concepts of human-wildlife coexistence, and multispeciesism. Chapter three will briefly present the legal framework concerning wolves and sheep in the Netherlands. Chapter four will present the methodology. Chapter five will present the findings of this study. Chapter six will then discuss the findings in the context of the scientific concepts. And finally, chapter seven will briefly summarize the research and draw a conclusion.

2 – Concepts & Theories

2.1 – Human-wildlife conflict and coexistence

Human-wildlife conflict

Historically, interactions between humans and wildlife (non-domesticated animals that live in the wild) were framed as human-wildlife conflict, emphasizing the negative interactions between humans and wildlife, often with wildlife being the instigator of conflict (Dickman, 2010; Frank, 2016; Kinsky et al., 2016; Nyhus, 2016; Pooley et al., 2016; Redpath et al., 2015). This perspective primarily focuses on wildlife-induced impacts, such as wolves preying on farmers' sheep, and assumes that damages are the main cause of conflict (ibid.). Many wildlife scholars argue that this approach is rather static and superficial, because of its exclusive focus on wildlife impacts and therefore a focus on technical and financial fixes, such as the physical separation of sheep from wolves through the use of wolf-averse fencing or the payment of damage compensation (Madden & McQuinn, 2014; Pooley et al., 2017). In addition, studies have shown that despite the implementation of these technical and financial fixes, conflicts are rarely resolved, therefore suggesting that human-wildlife conflicts have deeper rooted causes (Dickman, 2010; Hill, 2015).

As a result, critique on this conceptualization of human-wildlife conflict has grown, with scientists arguing that human-human relations significantly influence experiences of human-wildlife conflicts. Hence, many argue that human-wildlife conflicts are not conflicts *with* wildlife, but rather conflicts between human stakeholders – such as sheep farmers and government officials – *about* wildlife (e.g. about how wildlife is governed and managed) with socio-cultural and political considerations at its core (Hill, 2015; Madden, 2004; Madden & McQuinn, 2014; Peterson et al., 2010; Redpath et al., 2014; Young et al., 2010). This notion led Young et al. (2010) to suggest to separate human-wildlife conflicts into two parts: 1) wildlife impacts, and 2) human conflicts. Moreover, the WWF also included this notion into their definition of human-wildlife conflict: “struggles that arise when the presence or behaviour of wildlife poses actual or perceived direct, recurring threats to human interests or needs, *often leading to disagreements between groups of people* and negative impacts on people and/or wildlife” (Gross et al., 2021, p. 6). Consequently, many wildlife and conservation scientists have argued that research into human-wildlife interactions should focus on local perceptions and experiences and on human-human relations, instead of technical and financial fixes alone (Carter & Linnell, 2016; Dickman, 2010; Dorresteijn et al., 2016; Frank, 2016; Hill, 2004; Hill 2015; Manfredo & Dayer, 2004; Redpath et al., 2015; White & Ward, 2010)

Despite these insights, human-wildlife conflict is currently still the primary focus in wildlife science. However, a shift can be observed from a focus on *conflict* exclusively, to also including *coexistence* (König et al., 2020; Marchini et al., 2019).

Human-wildlife coexistence

The concept of human-wildlife coexistence is a more holistic term, and attempts to address the limitations of the term human-wildlife conflict. In their latest report, the WWF, defines human-wildlife coexistence as referring “to people and wildlife existing in proximity to each other, whether in contentious, neutral, or beneficial coexistence [...] a dynamic state in which the interests and needs of both humans and wildlife are generally met” (Gross et al., 2021, p. 6). This definition illustrates that coexistence between species can refer to situations characterized by both positive and negative interactions. In this regards, Frank (2016) states that coexistence

“could refer to a peaceful coexistence or to coexisting while remaining rivals or adversaries” (p. 739).

One of the most regularly cited and most holistic definitions, however, comes from Carter and Linnell (2016), who define coexistence – and specifically human-*carnivore* coexistence – as a “dynamic but sustainable state in which humans and large carnivores co-adapt to living in shared landscapes where human interactions with carnivores are governed by effective institutions that ensure long-term carnivore population persistence, social legitimacy, and tolerable levels of risk” (p. 575). Coexistence is further defined as a state in which humans and wildlife exist or live together, while interacting in a certain space and time (Frank, 2016; Marchini et al., 2019).

From abovementioned definitions a couple of similar aspects that are at the core of coexistence can be derived, namely 1) the presence of humans and wildlife in a shared landscape; where 2) humans and wildlife live together with tolerable levels of risks and threat for both; furthermore 3) humans and large carnivores co-adapt to one another; and 4) all these aspects are effectively governed and managed, while being socially legitimate (Carter & Linnell, 2016; Frank, 2016; Gross et al., 2021; Marchini et al., 2019).

A shared landscape has a prominent place in most definitions. Carter and Linnell (2016), Frank (2016), and Marchini et al. (2019) all explicitly mention that humans and wildlife interact in a certain space and in shared landscapes. It presents the landscape as a significant domain in which human-wildlife interactions occur. In this regards, König et al. (2020) emphasize that multiuse landscapes, such as agricultural landscapes, are especially prone to human-wildlife interactions since they provide habitats for both humans and wildlife, and should thus enjoy special attention when it comes to studies into human-wildlife coexistence.

Dorresteijn et al. (2016) found that human-bear coexistence in Romania was influenced by how people perceived the relationship between bears and the landscape. Understanding of bear behaviour, for example, led to feelings of coexistence, while perceptions about insufficient or degrading bear habitats (i.e. through land use change), and increasing bear populations were detrimental to coexistence. Furthermore, people’s own relationship with the landscape also influenced how coexisting with bears was experienced. A deep relationship between people and nature for example, led to increased positive perceptions of coexistence. Dorresteijn et al. (2016) thus found that perceptions of both human-landscape and bear-landscape relationships influenced how human-bear coexistence was experienced: “the landscape thus provides a sense of place as well as a daily arena for interaction, connection, and proximity” (p. 497).

Within these shared landscapes and next to the influence of the landscape, tolerance to risks such as sheep depredation is considered an essential part of coexistence (Carter & Linnell, 2016; Frank, 2016; Kinsky et al., 2016). Frank (2016) even defines coexistence as “a state or a set of behaviours reflecting tolerance attitudes” (p. 740). Carter and Linnell (2016) further state that coexistence “necessitates human tolerance of these risks and bringing risks to tolerable levels” (p. 575). In the case of sheep farmer-wolf coexistence, this would thus imply that coexistence can only be achieved when sheep farmers are tolerant to the risk of sheep depredation. Kinsky et al. (2016) state that to understand why people react differently to living with wildlife and the potential threats they can pose, it is critical to determine “the extent of stakeholder tolerance and the factors driving this tolerance” (p. 138). They emphasize that stakeholders such as sheep farmers, can have different reasons to be tolerant or intolerant to wildlife impacts (Kinsky et al., 2016).

Co-adaptation between humans and wildlife is another crucial aspect of human-wildlife coexistence. Carter and Linnell (2016) state that adaption means “that humans and carnivores are able to change their behaviour, learn from experience, and pursue their own interests with respect to each other” (p. 577).

There are many cases known of wildlife adapting to humans and human areas by for example using overlapping spaces at different times of the day (e.g. becoming nocturnal) (Carter & Linnell, 2016; Nyhus, 2016). Wolves for example, are highly adaptable and can therefore live in many different landscape-types, including human-dominated ones (Deinet et al., 2013; Kuijper et al., 2019). There are examples in parts of Europe where wolves have become more secretive due to human presence (Nyhus, 2016). This illustrates the capabilities of animals to observe and interpret their landscape and adapt to the circumstances.

Human adaptation can both be lethal and non-lethal (Kuijper et al., 2019; Nyhus, 2016). Historically, lethal management practices have been widely used to eradicate entire species, but are currently primarily used to control wildlife populations or kill problematic or aggressive individuals (Nyhus, 2016). Non-lethal adaptation options are translocation, barriers and fences, guarding, and repellents (Carter & Linnell, 2016; Kuijper et al., 2016; Nyhus, 2016). In the Netherlands, non-lethal adaptation of humans to wolves is preferred (IPO, 2019), primarily through the implementation of wolf-averse fences. Human adaptation is often determined by the governance and management of human-wildlife coexistence.

The significance of governance and management for human-wildlife coexistence is widely emphasized in the literature, however, how to effectively govern and manage human-wildlife coexistence is still a huge knowledge gap (Carter & Linnell, 2016; Gross et al., 2021; Marchini et al., 2019; Pooley et al., 2020). According to Kuijper et al. (2019), current wolf governance and management in Europe focuses on four strategies (Table 1). All of these strategies are technically and financially orientated, despite the growing (scientific) recognition of the complex socio-cultural and political factors that are inherent to experiences of human-wolf coexistence (Madden & McQuinn, 2014; Pooley et al., 2017).

Table 1 Wolf governance and management strategies in Europe and their impact on conflict (Adapted from Kuijper et al., 2019).

Strategy	Details	Societal impact
Population control	Lethal control of wolf populations	Can decrease human-wolf conflicts, but not effective when surrounded by unmanaged populations, because more wolves will arrive from other areas. Especially young wolves that are more likely to attack livestock
Protection & compensation	Free expansion and settlement of wolf populations. Sheep farmers get compensated for losses	Increases human-wolf conflicts, because wolves can freely roam the landscape and will likely predate on livestock they encounter. Compensation and education is required
Fencing	Physically separating wolves from people and livestock by implementing wolf-averse fencing. Two options: “fencing out” to keep wolves out of areas such as meadows, or “fencing in” to keep wolves in areas such as nature reserves	Eliminates human-wolf conflict, but can be costly in large areas and restricts accessibility for both humans and wildlife. Subsidies are likely needed to support sheep farmers in implementing fences
Managing behaviour of wolves and humans	Creating “soft” boundaries through repellents, deterrents, and conditioning, i.e. with guard dogs	Can decrease human-wolf conflict, but more testing of methods is required because it is still unclear whether “soft” boundaries are effective against wolves

Scientists are exploring ways to govern and manage human-wildlife coexistence, and Dorresteijn et al. (2016) recommend some governance and management interventions, such as co-management with local people, creating shared responsibilities, focusing on increasing knowledge on the particular animal, and enabling local people to use lethal management to control the situation. Nonetheless, how to govern coexistence stays challenging, because coexistence is a “dynamic process of continuing negotiations between the different stakeholder groups” and there is not one blueprint solution (König et al., 2020, p. 793).

In relation to this, Dorresteijn et al. (2016), Gross et al. (2021), Kansky et al. (2016), and König et al. (2020), further argue the significance of local perceptions, realities and contexts in governing, managing, and researching human-wildlife coexistence.

To realize effective governance, Frank (2016) and Kansky et al. (2016) combine the need for local perceptions with levels of tolerance. Frank (2016), for example, introduces the “conflict-to-coexistence continuum” which is primarily based on tolerance levels. According to Frank (2016) this framework can assist policymakers in how to best address human-wildlife coexistence, explaining that the implementation of for example lethal management of wildlife is not an efficient strategy if the people involved are tolerant for the species and willing to adapt to their presence.

Furthermore, Kansky et al. (2016) conducted a meta-analysis of tolerance attitudes and perceptions towards damage-causing mammals, and from it developed a “wildlife tolerance model” focusing on five tolerance indicators that affect perceptions of coexistence (Table 2). Nonetheless, focussing on local perceptions, experiences and realities, or on tolerance for wildlife has not filled the knowledge gap of how to achieve and govern coexistence.

Table 2 Wildlife tolerance indicators (Kansky et al., 2016, p. 138).

	Tolerance indicator	Details
1	Spatial	Tolerance to spatial proximity
2	Damage	Tolerance to undergoing monetary costs due to a species
3	Killing	Tolerance to killing under different contexts
4	Population size	Population size of a species that a person is willing to accept
5	Prevention	Ability and willingness to undergo extra costs (tangible and intangible) to apply mitigation measures that are effective, sustainable, legal and comply with welfare norms

Human-wildlife coexistence: The need for a multispecies approach

Some scholars criticize that despite coexistence’s emphasis on living in a *shared* landscape, and on *co-adaptation*, the concept of human-wildlife coexistence is a fundamentally human-centred approach (Chapron & López-Bao, 2020; Marchini et al., 2019; Toncheva & Fletcher, 2021).

With coexistence research almost exclusively focusing on local *human* perceptions, and conflicts *between humans* over wildlife, this becomes clear. Toncheva and Fletcher (2021) argue that approaching human-wildlife interactions – i.e. such as sheep farmer-wolf coexistence – as a conflict *over* wolves, dismisses wolves as being passive entities and neglects their active role in co-creating the full coexistence (or conflict) context.

Chapron and López-Bao (2020) further criticize coexistence’s emphasis on tolerance, because tolerance implies that “people dislike what they are tolerating, have the power to eliminate it, but refrain from it” and that it “sends the message that these species do not truly belong to the places they occur” (Chapron & López-Bao, 2020, p. 799). In relation, in their wildlife tolerance model,

Kansky et al. (2016) define tolerance as “the ability and willingness of an individual to absorb the extra potential or actual costs of living with wildlife” (p. 138). Suggesting that living with wildlife is a “cost” that people may or may not be willing to accept. Tolerance therefore dismisses wildlife almost as second class inhabitants of a shared landscape that are to be tolerated or not, and subsequently as being intruders in a human landscape.

Additionally, Marchini et al. (2019) argue that an important factor for what they call the “research-implementation gap” (which refers to their observation that increased understanding of human-wildlife interactions has not yet been translated into effective governance and management) is the fact that most human-wildlife coexistence researchers focus on the relations between humans and one single non-human species (e.g. sheep farmer-wolf), while policymakers work at larger scales and are required to take into account multiple species (i.e. wild and domestic). Carter and Linnell (2016) illustrate this shortcoming almost perfectly in their conceptualisation of coexistence: “our concept of coexistence includes both *human-carnivore* and *human-human* interactions” (p. 575). Here, it becomes clear that, in the case wolves in the Netherlands for example, this conceptualisation does not allow for other relationships than human-wolf, such as human-sheep, or sheep-wolf.

While the focus on local perceptions and experiences is paramount for understanding and achieving human-wildlife coexistence, it appears that the shift from human-wildlife conflict to human-human conflict has resulted in a conceptualization of human-wildlife coexistence, in which non-human species have been degraded to passive spectators in coexistence or conflict. Nonetheless, as Toncheva and Fletcher (2021) state: “a growing body of ‘more-than-human’ research challenges this perspective as ‘anthropocentric,’ arguing that nonhumans should be considered ‘co-constitutive actors’ of the spaces they occupy” (p. 2), illustrating the need to include and acknowledge the roles of non-human species in co-creating the landscape, coexistence, and the experiences and governance thereof. This study’s use of a multispecies approach in relation to human-wildlife coexistence, can hopefully decrease the knowledge gap of how to achieve and govern human-wildlife coexistence.

2.2 – Multispeciesism

This section will discuss some of the most important aspects of multispeciesism and conceptualise the concept for this research. First, the different ways to categorize, value and position non-human species is discussed. Second, non-human agency is discussed. Third, the consequences of non-human agency in a multispecies landscape are discussed. Fourth, biopolitics as an aspect of multispeciesism will be explained.

Human valuations of non-human species

To explore cases of human-wildlife coexistence, it is crucial to understand how humans relate to the non-human species they share the landscape with. This includes not only the acknowledgement of non-human agency (which will be discussed in the next section), but also the understanding of the rights, duties, and expectations we assert on both ourselves and non-human species (wild and domestic). Drenthen (2020) for example, states that there are three types of non-human animals: domestic, liminal, and wild. Humans relate differently to each type of non-human animal.

First, however, it is important to situate these different types of animals in relation to humans and to each other. Callicott (1988) for example, described three nested communities: the biotic community, the mixed community, and the human community (Figure 1). The human community can include our family members, or friends; the mixed community additionally includes domestic animals, such as sheep; and the biotic community additionally includes wild animals (and other lifeforms), such as wolves (Callicott, 1988; Drenthen, 2020). Callicott (1988) argues that in every community and for members of the different communities rights, duties, and rules vary. If humans kill another human for example, that is murder and illegal, but if a wolf kills a wild deer, this is the normal functioning of the ecosystem (Drenthen, 2020).

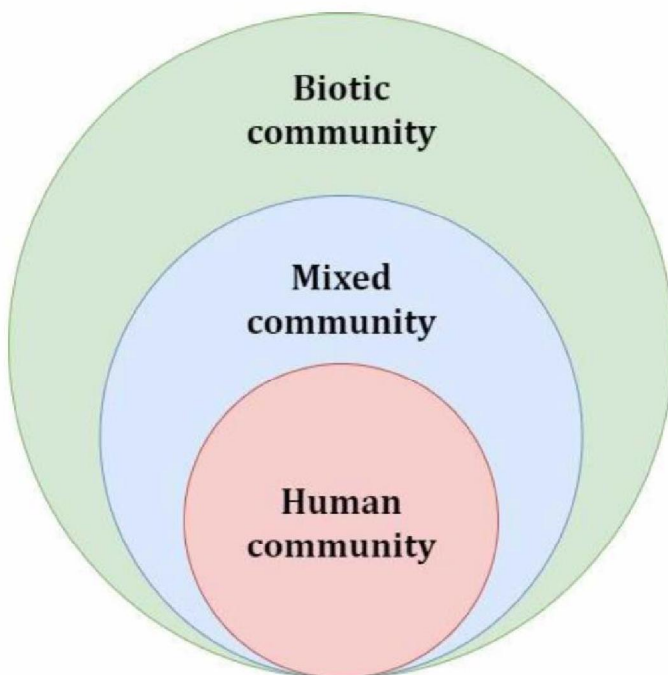

Figure 1 Adaptation of Callicott's (1988) nested communities (Author's own).

Domestic animals are part of the mixed community consisting of humans and domestic non-human species (Callicott, 1988; Drenthen, 2020). This means they hold specific rights, but also duties and expectations. Next to passive rights (right to life, freedom, and ownership), all domestic animals hold active rights, which means that humans have a duty of care towards them, and have to make sure that they are provided in their livelihood needs (Drenthen, 2020). This duty to take care of them derives from the fact that due to the process of domestication, they have become fully dependent on humans, and are, in Callicott's (1988) words "creations of man" (p. 330). In practice this means that we have the duty to feed, them, give them shelter, and protect them from disease and predators, which is even obligated by law, in the Wet Dieren (2014) (Drenthen, 2020). Vice versa, domestic animals have certain duties towards humans as well. They are for example expected to behave as trustworthy members of the mixed community (Drenthen, 2020). In this context this could mean staying inside meadows, laying eggs, giving milk, and not being aggressive.

According to Drenthen (2020), liminal animals are non-domestic animals that have adapted to living in human environments, such as pigeons, rats, and mice. Liminal animals are different from wild animals, since liminal animals actively seek out human-dominated landscapes to live in. As they are not a member of the mixed community, they do not hold the same active rights as domestic animals (and therefore humans have no duty of care towards them).

Drenthen (2020) and Callicott (1988) identify wild animals as part of the biotic community, they are therefore not members of the mixed or human communities. In general, wild animals attempt to live their lives apart from humans and human environments. Environmental ethicist Peter Wenz (1988) and Drenthen (2020) argue that wild animals hold passive rights, meaning that they are entitled to be left alone as much as possible. Therefore, humans should minimize intervening in wild animals' lives, so that they can pursue their way of life (Callicott, 1988). Passive rights are derived from the notion that "wild" nature is a sovereign, resilient and autonomous entity, and that this autonomy should be respected (Drenthen, 2020). This contrasts with other views of nature as being primarily vulnerable and in need of protection. This second view is prominent in the Netherlands, and illustrated by the relatively intense management of natural landscapes (Drenthen, 2015; Drenthen, 2020). A critical question concerning wild animals (in contrast to domestic animals) is what we (humans) can expect or demand from them, when humans, domestic animals, and wild animals interact (Drenthen, 2020).

Inter- and intraspecies relations

Abovementioned valuations of non-human species result in different animal vs. animal relationships. These interspecies relationships can be based on human categorizations, such as domestic vs. wild, and their related socio-economic valuations such as agriculture vs. conservation (Hovorka, 2019). Other valuations of non-human species can be based on labels as charismatic, invasive, pests, keystone species, or endangered (Hovorka, 2019; Vaccaro & Beltran, 2009). Arluke and Sanders (1996) rank species according to what extent non-human species adhere to our expectations and demands of them. This results in categories such as (from best to worst): pets; lab and farm animals; and bad animals who "confuse their place, [...] stray from their place, [...] reject their place" (Hovorka, 2019, p. 752). Furthermore, natural distinctions can shape interspecies inequalities as well, such as predator vs. prey (Hovorka, 2019).

Next to interspecies relations, intraspecies relations and inequalities also occur. Intraspecies distinctions can emerge from the species' spatial context, their roles, and their value to humans (Hovorka, 2019). Lab rats for example are interpreted significantly different than their wild

counterparts, based on their spatial context (in a lab), their roles (experimental animal), and their value to humans (e.g. contributing to human health). Here, the differences between lab rats and wild rats are relatively apparent, however this is not always the case. Sometimes individual wild animals for example, distinct themselves from the collective of the species by presenting certain behaviour (Doubleday, 2018; Gibbs, 2021). Individual wolves that have specialized in predating on sheep, or have lost their fear of humans for example, are in some circumstances deemed problematic (IPO, 2019).

Non-human agency

Agency – “the ability to take action or to choose what action to take” (Cambridge Dictionary, 2021) – used to be a characteristic only ascribed to humans, and was one of the most prominent distinctions between humans and non-humans (Philo & Wilbert, 2005). Currently, agency is more widely recognized in non-human species as an inherent part of their being. According to Drenthen (2020) this means that they make own conscious decisions to form and give meaning to their own lives, and that they are active members of a shared world, instead of passive objects who live by the decisions and organisation (referring to all forms of human organisation, such as governance, management, law, policies, and the physical implications thereof) of humankind. Nonetheless, most humans continue to expect that our laws and organisations can effectively confine non-humans to their *proper* place and expect them to adhere to our organisation (Drenthen, 2020; Hovorka, 2019; Ojalampi & Blomley, 2015). As Ojalampi and Blomley (2015) state, “animals are reduced into abstractions and manageable objects” (p. 52). Subsequently, as Drenthen (2020) argues, non-human species are seldom recognized as individual sovereign beings that would want to actively disengage themselves from human interventions, infrastructure, law or other forms of organisation. This disengagement is often interpreted as non-human species challenging or resisting human organisation (Hribal, 2007). In extension, Drenthen (2015) relates this agency to human-wildlife coexistence and states that “once we are confronted with species that have their own agency, that cannot fully be controlled, and that behave in ways that we do not always like, then it proves hard to co-exist and tolerate nature’s autonomy” (p. 1).

So which non-human species have agency? Toncheva and Fletcher (2021) argue that agency should be attributed to “any thing that does modify a state of affairs by making a difference” (p. 4). This means that most non-human animals have agency, since most of them can modify circumstances. Hence, while most non-human species have some form of agency and therefore the capability to challenge or resist human organisation, how they exert this agency differs from species to species, and even between individuals of the same species (Donati, 2019; Gibbs, 2021). Hribal (2007) presents some of the forms domestic animals display their agency: “Donkeys have ignored commands. Mules have dragged their hooves. Oxen have refused to work. Horses have broken equipment. Chickens have pecked people’s hands. Cows have kicked farmers’ teeth out. Pigs have escaped their pens. Dogs have pilfered extra food. Sheep have jumped over fences.” (p. 103). Drenthen (2020) further argues that wolves finding ways into meadows despite fencing is an example of wild animals’ agency.

Whether domestic or wild, the perspective of non-human agency, as Toncheva and Fletcher (2021) state “enjoins us to understand nonhumans as actors who, together with humans, ‘co-produce’ a shared environment and [...] it implies that humans and nonhumans can and should share a common space in which nonhumans are considered not ‘other’ beings but rather fellow inhabitants of a shared world” (p. 4). Moreover, as Buller (2015) states, the recognition of non-human species as co-creators of the shared landscape encourages us (humans) to not only look at

non-human species as “the animal as it is seen” but rather as “the animal that sees” (p. 376), recognizing non-human species’ own modes of perceiving, experiencing, and shaping the world.

A multispecies landscape: In and out of place

The world we inhabit is a multispecies landscape. Sometimes this is not particularly clear, but a simple example is the way we share our cities with birds (Drenthen, 2020). While we inhabit a shared landscape, humans still attempt to position non-human species in different spaces, or parts of the landscape. Philo and Wilbert (2005), argue that we link the “conceptual ‘othering’ (setting them apart from us in terms of character traits)” between humans and non-humans to a “geographical ‘othering’ (fixing them in worldly places and spaces different from those we humans tend to occupy)” (p. 10). In this sense, domestic animals are geographically positioned in cultural landscapes, whereas wild animals are positioned in natural landscapes (Drenthen, 2015; Drenthen, 2020; Ojalampi & Blomley, 2015). As Philo and Wilbert (2005) state: “zones of human settlement (‘the city’) are envisaged as the province of pets or ‘companion animals (such as cats and dogs), zones of agricultural activity (‘the countryside’) are envisaged as the province of livestock animals (such as sheep and cows), and zones of unoccupied lands beyond the margins of settlement and agriculture (‘the wilderness’) are envisaged as the province of wild animals (such as wolves and lions)” (p. 10). We attempt to link species to a “proper place” or “animal space” that separates them from other species and landscapes (Philo & Wilbert, 2005). When species are in their “proper places” they can be considered to be *in place*.

To keep non-human species in their *proper places*, or *animal spaces*, we attempt to communicate to which spaces they have access and to which they do not (Drenthen, 2020; Hodgetts & Lorimer, 2020; Ojalampi & Blomley, 2015). One of the most implemented measures to convey these messages are (electrical) fences. And as discussed earlier, with the tactics of “fencing in” and “fencing out”, fences can send the message to “keep in” or “keep out”, sometimes simultaneously – think of a meadow where sheep have to keep in, and wolves out (Kuijper et al., 2019). Nonetheless, non-human species do not simply passively adhere to these messages, sometimes because they actively challenge it, and other times because we did not properly convey our message, despite the message being clear to us. Considering these interspecies communications, Drenthen (2020) and Buller (2015) argue, humans and non-humans have different modes of perceiving and experiencing the world. Whereas humans, for example, see a building, pigeons see a rocky cliff to make a nest. Hereby, they are not only seeing a rocky cliff, but projecting their reality and perceptions over that of ours. Furthermore, Ojalampi & Blomley (2015) emphasize that while fences attempt to create a separation between the “competing human logics of biosecurity and biodiversity” fences must actually be seen as a “product of human-animal entanglements in space” (p. 58), and therefore as overlapping and entangled human and non-human places.

Subsequently, as Drenthen (2020), Ojalampi and Blomley (2015), and Philo and Wilbert (2005) argue, these absolute distinctions (between culture vs. nature or human vs. non-human territories) cannot be made, neither conceptually, nor physically. Therefore, Drenthen (2020) argues that the landscapes that we inhabit are not spatially divided, but a multidimensional landscape, with messy, entangled, and overlapping claims and territories of multiple species, hence, a multispecies landscape. Because of this multidimensional landscape with multiple and sometimes conflicting claims, in which humans conceptually and geographically confine certain (types of) non-human species to specific landscapes or territories, it can occur that we humans perceive non-humans to be *out-of-place*. This happens when non-humans are leaving their *proper places* and enter what we perceive as human territory (Drenthen, 2020; Doubleday, 2018; Gibbs,